

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

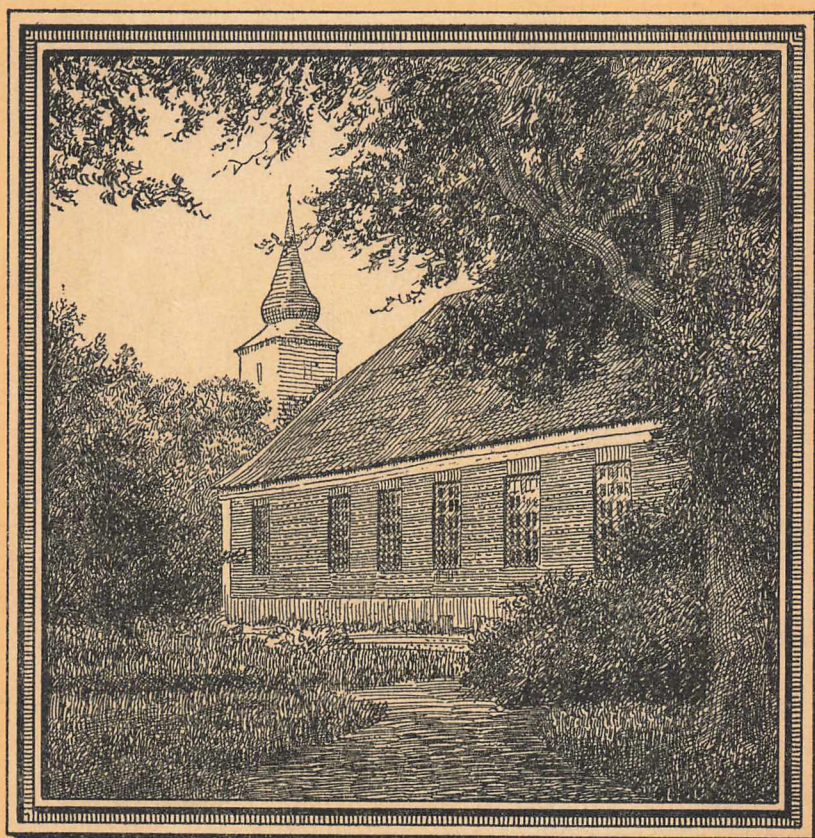
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

L. J. Koch
**UNDER
PRÆSTEGAARDENS
TAG**

EN MAND OG HANS SLÆGT

O. Lohses Forlag, Eftf.

UNDER
PRÆSTEGAARDENS
TAG

En Mand og hans Slægt

UNDER PRÆSTEGAARDENS TAG

EN MAND OG HANS SLÆGT

AF

L. J. KOCH

O. LOHSES FORLAG . EFTF.

København 1948

INDHOLD

Forord	6
Den sønderjydske Hjemstavn, Barndom og Ungdom	9
Adjunkt i Ribe	33
Sognepræst i Vildbjerg	49
Sognepræst i Vejrum	70
Stiftsprovst i Ribe	92

Forord

Kilderne til det, der i denne Bog fortælles om Stiftsprovst C. F. Koch og hans Slægt, er i første Række Manuskripter og Breve, der for de flestes Vedkommende findes i et Familiearkiv i Forfatterens Eje.

Meddelelserne om Slægtens sønderjydske Hjem Døstrup har følgende Kilder: Først et haandskrevet Hefte i Familiearkivet, dateret 29. August 1766, forfattet af Sognepræst J. P. Brorson (29 Sider i Kvart). Det indeholder Beretning om Præsterne i Døstrup efter Reformationen samt om Kirken og Sognet og er Besvarelse af en Række Spørgsmaal, som var stillet af Biskop Jørgen Karstens Bloch i Ribe. Heftet betegnes paa Bagsiden som »Originalen«, 3: Beretningen i den først udarbejdede Form. I det kongelige Bibliotek findes det derefter skrevne Eksemplar (Additamenta 334¹⁰), som har været indsendt til Biskop Bloch; i dette Eksemplar er nogle Oplysninger, der i det første Manuskript staar som Tilføjelser paa de sidste Sider, indføjet i selve Teksten; enkelte ganske smaa Udvidelser er foretaget, og der begyndes med en Henvendelse til Biskoppen. Dateringen er uforandret. Af dette Manuskript findes udførlige Citater i Fred. P. Blidstrup, En gammel Præsteslæggt (Sønderjydske Aarbøger, 1923, S. 206 flg.). — Den næste Kilde er C. F. Kochs utrykte Bog: Optegnelser om Døstrup Sogns Præster og deres Familie samt om Sognets Kirke, Skoler og Fattigvæsen, 1863—64 (145 tætskrevne Sider i Kvart). Ved nogle Tilføjelser paa de sidste Sider føres Beretningen om Familiens Forhold til Døstrup ned til Udgangen af 1865. — Endelig er der benyttet Personalialia, Breve og Dokumenter.¹⁾

Ved C. F. Kochs Skole- og Studentertid ligger foruden hans nævnte Bog særlig hans mundtlige Fortælling til Grund. Med Hensyn til Christian VIIIs Besøg i Ribe er der hentet nogle Oplysninger fra »Ribe Stiftstidende«.

Ved Afsnittet om Adjunkttiden er benyttet et Manuskript med Minder fra Barndom og Ungdom af C. F. Kochs Hustru, Fru Anna Koch, f. Balslev, 1897 (alm. Brevpapir, 34 Sider), dernæst Breve, mest fra og til hende, samt Kochs Embedsansøgninger med Paategning (Rigsarkivet).

Ved Afsnittene om Vildbjerg, Vejrum og Ribe er benyttet Dokumenter om Embedsbesættelserne og andre officielle Begivenheder (hovedsagelig i Rigsarkivet). Dernæst et Manuskript: Erindringer, af C. F. Kochs Datter, Frk. Ulrikke Koch, sluttet 1925 (514 Sider i Kvart). Disse Erindringer har ogsaa nogen Betydning for de foregaaende Afsnit, da de indeholder adskilligt af, hvad C. F. Koch og hans Hustru mundtlig fortalte. Frk. Koch fik ikke lagt sidste Haand paa sit Manuskript, saa det

¹⁾ I Sønderjydsk Maanedsskrift, 5. og 6. Aargang 1929—30, har Seminarielærer Cl. Eskildsen meddelt adskilligt om Døstrup efter et Manuskript, Chronik des Kirchspiels Døstrup af P. Jørgensen, som i den tyske Tid var Sognepræst i Døstrup. Det har ikke haft kildemæssig Betydning for nærværende Bog.

har i nogen Grad Karakter af en Kladde; hist og her har jeg derfor i derfra hentede Citater foretaget lette Ændringer uden Betydning for Indholdet. Endelig Breve, Prædikenopskrifter og Almanakoptegnelser. Desuden mundtlig Fortælling og for de to sidste Afsnits Vedkommende personlig Erindring.

Hvor trykte Kilder er benyttet, findes der Henvisning paa det paagældende Sted.

Jeg takker Kirkeministeriet og Biskop, Dr. phil. C. I. Scharling for Adgang til forskellige Dokumenter, Overarkivar, Dr. theol. Bjørn Kornerup for Hjælp under Arbejdet i Rigsarkivet, Sognepræst S. K. Steen i Vejrum for Oplysninger fra dette Sogn samt Sognepræst N. P. Nielsen i Ribe, fordi han har vist mig den Venskabstjeneste at hjælpe ved Korrekturen.

Omslagstegningen af Viggo Bang forestiller Vejrum Præstegaard.

C. F. Koch som Rus 1846. Maleri.

I.

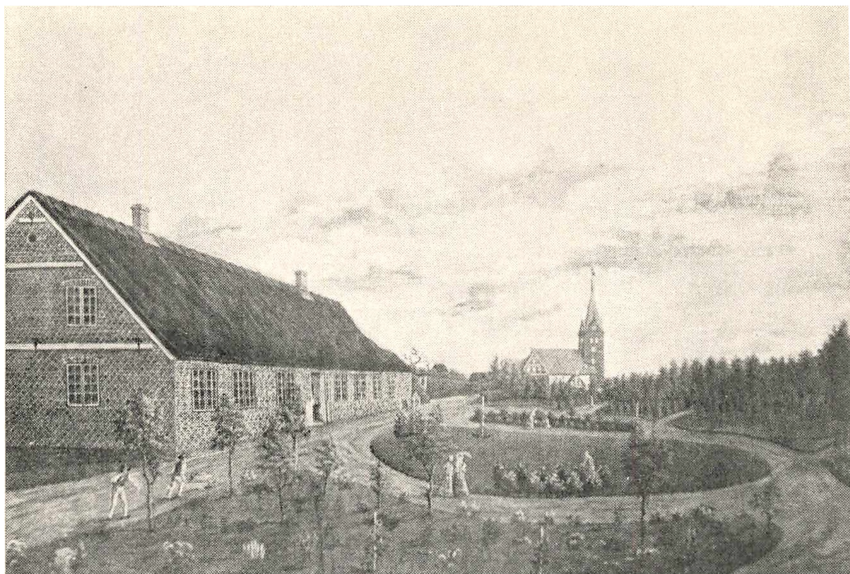
DEN SØNDERJYDSKE HJEMSTAVN, BARNDOM OG UNGDOM

A nden Juledag 1842 var der stor Sorg i Døstrup Præstegaard. Provst Gabriel Koch og hans Hustru havde før prøvet Sorger; to Døtre havde de mistet som helt smaa, og to Børn var kommet dødfødte til Verden. Men denne Gang var det tungere. Deres Søn Carl, en dejlig Dreng paa 10 Aar, var død efter et kort Sygeleje.

Ogsaa for de to ældre Sønner — den nittenaarige Michael, som var teologisk Student, og den femtenaarige Christian, som var Discipel i Ribe Katedralskole, — var det overvældende. Da de stod ved den lille Broders Lig, udbrød Michael: »Hvem der havde været saa vidt som han!«, og Christian, der hidtil ikke havde været flittig i Skolen, sagde til sig selv: »Nu vil jeg gøre mine Forældre Glæde.« Mærkeligt, at en ung Student kunde sige som Michael. Og mærkeligt, for hvem der senere i Livet kendte Christian, at han kunde have ladet det skorte paa Fliden. Men deres Ord kom til at staa ved Magt; for næste Sommer var Michael død, og Christian arbejdede sig i den følgende Tid støt frem, saa han et Par Aar efter var Skolens Duks.

Provst Kochs havde ventet sig meget af Michael. Han var smuk og udmærket begavet, desuden i høj Grad musikalsk. Da han i Sommeren 1843 døde af Tyfus i København, var Sorgen mindst lige saa stor som over Carl. Nu var Christian tilbage som den eneste af Børneflokken, og Forældrene spurgte ofte sig selv, om han ogsaa vilde blive taget fra dem. Paa ham selv øvede de Begivenheder, der i Løbet af godt et halvt Aar havde forandret hans Hjem og paatrykt det Sorgens Stempel, en stor Indvirkning. Det Præg af dyb Alvor, som altid hvilede over ham, havde sikkert for en Del sit Udspring herfra. Det er ham, om hvem der her skal fortælles.

Christian Frederik Koch var født den 9. Februar 1827. Fødestedet Døstrup ligger saa nogenlunde midtvejs mellem Ribe og Tønder. De frodige Marskenge præger Egnen. Og saa Vesterhavets Nærhed. Man levede i Ængstelse for Stormfloden. Christian hørte tidlig om den frygtelige Flod to Aar før hans Fødsel, da Vandet trængte ind i Præstegaarden og stod en halv Alen højt i Stuerne. Det kom om Natten og saa hurtigt, at hans Moder med den treaarige Michael paa Armen maatte flygte ud af Sengen og vade gennem alle Stuerne for at naa Trappen og søge Tilflugt paa Loftet; »Mor, det plasker,« raabte Barnet. Den næste Stormflod kom Christian selv til at opleve. Det var i Vinteren 1839. Isfloden kaldte man den, fordi den kom med

Døstrup Præstegaard og Kirke 1848.
Maleri af P. Ussing.

vældige Isstykker. Christian var med sin Fader til en Begravelse i en af Gaardene i Døstrup By, hvor efter Sædvane Præsten sad til Bords i Ornat. Mens man spiste, kom der Bud om, at Havet kom, og Folk skyndte sig hver til sit. Stormen var saa haard, at Drengen for ikke at blive blæst omkuld maatte holde sig i Faderens Præstekjole, og skønt Provst Koch var en stærk Mand, blev han dog nødt til at sætte sig lidt ved et Dige for at hente Aande til at kæmpe sig og Sønnen igennem. Da de kom hjem, tog man fat paa at tætte Dørene med Hø og Gødning; men Vandet, som stod en Alen op paa Præstegaardens vestre Dige, kom dog ikke videre, da man havde faaet Kørehullerne i Diget tilstoppet i Tide.

Noget særegent for Døstrup Sogn var dets Præstehistorie. Lige siden 1537 var nemlig Præsteembedet saa at sige gaaet i Arv inden for samme Familie. Det var lige ofte sket ved, at Søn fulgte efter Fader, og at Svigersøn fulgte efter Svigerfader. I den ældste Tid var det i to Tilfælde sket paa den Maade, at den tiltrædende Præst havde ægtet Forgængerens Enke («Enken paa Kaldet»). Tidernes Kaar og Aandslivets Strømninger havde vekslet; men Slægtssammenhængen var bleven bevaret. En stor Sum af Minder og Fortællinger gemtes og kunde tages frem, naar Kaminen lyste i Tasmørket om Vinteren, eller naar man i Sommeraftener sad ude under Lindene. Spørgelses-historier og ægte sønderjydske Historier om Forvarslar var der imellem. Af sin Faders Moster, Jomfru Ida Hedevig Brorson hørte Christian en Mængde gamle Sange og Fortællinger. Billedet af svundne Tider og de tidligere Præster traadte levende frem. Der var meget at fortælle om dem, og det fængslende var jo, at det ikke blot var Stedets Minder, men ogsaa Slægtens.

Der var Hr. *Jens Michelsen*, Provst Gabriel Kochs Tip-tipoldefader. Han var Præst paa Svenskekrigenes Tid og blev — vistnok i 1644 — jaget fra Hus og Hjem, da de svenske Officerer en Tid tog Kvarter i Præstegaarden. Han opholdt sig i en Fenne tæt ved Døstrup By, hvor han under aaben Himmel studerede til sine Prædikener. Fjenderne skød efter ham, naar han undertiden begav sig ud i Sognet paa Embedsforretninger.

Hans Datter blev gift med en Efterkommer af Anders Sørensen Wedel, *Nissenius Pedersen Wedel*, som paa den Maade fik Embedet 1685. Om dette »kristelige og yndige Ægtepar« vidste man meget. Om deres fjorten Børn. Først havde de syv; men af dem blev de seks bortrevet af Smaakopper i Løbet af fire Uger. Med Fromhed bøjede Forældrene sig under denne Tilskikkelse. Saa udvidede Familien sig igen, saa der nu kom syv Børn til i Præstegaarden. Men ogsaa den nye Børneflokk svandt ind, saa af tretten Sønner blev kun tre tilbage. Særlig svært var det, da en sekstenaarig, begavet Søn, som netop stod og skulde rejse til Universitetet i Halle, blev syg og døde, vist 1718. Nabopræstens Søn i Randerup, Hans Adolph Brorson, der var Student og opholdt sig hjemme, »gjorde et net Ligvers over ham«. Det blev længe gemt i Præstegaarden, da dets Forfatter var bleven den store Digter.

Nissenius Wedel var en usædvanlig vaagen og nidkær Præst. Alleerede 1693 fik han bygget et Skolehus i Døstrup, noget dengang helt enestaaende paa Landet. Det maa have været et ganske tidligt Udslag af Pietismen med dens levende Interesse for Ungdommens Undervisning. At han nemlig hørte hjemme i den Aandsretning, ser man af, at han senere sendte sine Sønner til Halle, hvor de studerede under August Herman Francke. Det kom ogsaa frem ved, at han indførte Katekisation og »Bedestund« til Aftensang i Kirken, og at han 1728 fik bygget et lille »Fattigfolks-Hus« i Forbindelse med Skolen, Udslag af Pietismens Syn for den sociale Nød. Desuden var han den, der fik »den forargelige Juleleg og Fastelavnsløben« afskaffet.

Kirkegangen var stærk i hans Tid, saa der to Gange maatte skaffes mere Plads til Menigheden, i hans unge Dage ved Opførelse af et Pulpitur og mod Slutningen af hans Embedstid ved en tilbygget Fløj til Kirken. Han fik Bønderne til at skaffe sig Salmebøger — nu havde man jo Kingos af 1699 — og til at synge med ved Guds-tjenesten; før havde Salmesangen været Degnens Sag. Selv gik han ofte frem og tilbage paa Kirkegulvet for at føre Sangen an.

Kirken fik han i ypperlig Stand med nyt Sejerværk og nye Klokker, og dog efterlod han dens Kasse uden nogen Byrde. Der var endda blevet Raad til at faa anbragt en Gabestok med Halsjern og Laas ude paa Kirkegaarden — det var den Tid!

Nissenius Wedel blev gammel. Han blev Jubellærer, og han og hans Hustru fik Guldbryllup. 1737 døde de med kun 5 Dages Mellemlum og blev begravet samtidig.

Deres ældste Søn, *Søren Wedel*, fik saa Embedet. Han var en af de unge sønderjydske Præstesønner, som fra Studietiden i Halle bragte den pietistiske Vækkelse til Danmark, endnu inden de var blevet Præster. Sammen med sin Broder Peder Wedel og den senere saa

berømte Enevold Ewald fra Øster Højst holdt han »gudelige Forsamlinger og Bedestunde« omkring i Landsbyerne. 28 Aar gammel blev han sin Faders Kapellan med Ret til at blive hans Efterfølger. Det var 1722, saa han fik 15 Aar i den Stilling og tog i den Tid virksom Del i Faderens Gerning. Om ham var der ikke saa meget at fortælle; men ogsaa han var en nidkær Præst. Han fik bygget Skolehuse i nogle af Byerne i Sognet; nu var det blevet Tidens Løsen. Over en femaarig Datter, som han mistede 1736, ser man i Kirken

Anna Elisabeth Wedel, gift Brorson.

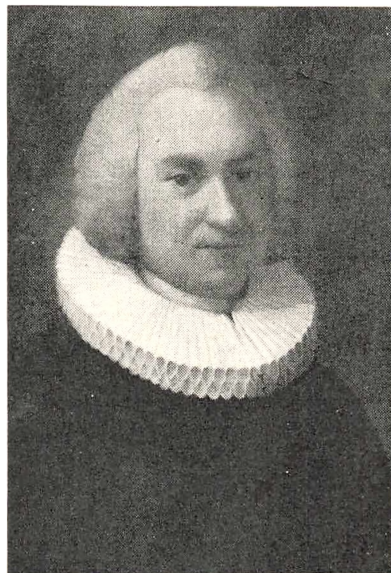
en Mindesten, hvorpaa der bl. a. staar Ordene fra 1. Mos. 8,9 om Noa og Duen, forstaaet om Gud og Barnet: »Saa rakte han sin Haand og annammede den og tog ind til sig i Arken.« Søren Wedel stod i venskabelig Forbindelse med Biskop Brorson i Ribe. De var jævnaldrende og maa have leget sammen som Dreng. Da Wedel døde 1754, holdt Brorson Ligprædiken over ham og tog til Tekst Mt. 25, 23: »Vel, du gode og tro Tjener, du har været tro over lidet, jeg vil sætte dig over meget; gaa ind til din Herres Glæde.«

De »Personalialia«, som blev læst op ved Begravelsen, gemte man i Døstrup Præstegaard. De følgende Slægtled har nok af og til haft dem fremme for at høre dem. Foruden de tørre Oplysninger og fromme Talemaader, som var staa-

ende i den Slags Mindeskrifter, rummer de virkelig ogsaa noget, som giver et Indtryk af Manden. Det hedder: »De onde og genstridige bar han med stor Taalmodighed og søgte ej saa vel ved Lovens forfærdelige Trusseler som meget mere med Jesu søde Kærlighed og blodige Forsoning at smelte deres haarde, at beskæmme deres fjendske og bevæge deres genstridige Hjerter til en sand og grundig Omvendelse og Tro til Gud, Kærlighed og Lydighed imod samme Hykleri og Falskhed var ham saa fremmed, at han ikke engang vel kunde tro andre til samme, men sagde, naar han hørte sligt noget om en eller anden: »Ja, ja, man ved ikke saa lige Omstændighederne; vi vil ikke dømme.« . . . Han var hver Morgen ganske tidlig, tit før andre stod op, i sine Klæder i sit Kammer og holdt sin Andagt i nogle Timer med Guds Ords Betragtning saavel som og Bøn og Sang og indsamlede saaledes paa den rette Tid den himmelske Manna til sin Sjæles Føde, førend der kunde komme hannem derudi nogen Forhindring i Vejen. . . . Det er bekendt, at den dyre Guds Mand i mange Aar af og til har været hart angreben af det, som kaldes malo hypochondriaco, som hannem foraarsagede mange Slags legemlig og aandelig Nød; dog som han havde den

levende Tro i sit Hjerte og var en i Guds Vej forfaren Mand, lidde han det onde som en god Jesu Kristi Stridsmand, og om det end undertiden vel lod, som Modet begyndte noget at svækkes, fattede han sig dog i Troens Kraft straks igen saa taalmodeligen, biede efter Herrens Hjælp og ved samme til sidst kæmpede sig igennem og kom til en sød Sejer og Fred.«

Efter Søren Wedels Død gik Embedet til en Svigersøn, nemlig *Johan Peter Brorson*. Han var Søn af Nicolai Brorson, den ældste af »det rare Kløverblad fra Randerup«, hvoraf Salmedigteren var den yngste. Fra Nicolai Brorson har vi Salmen »Amen raabe hver en Tunge.« Sønnen var født 1726 i Bedsted Præstegaard Østen for Løgumkloster, men kom i Elleveaarsalderen til København, hvor hans Fader blev Sognepræst ved Nikolaj Kirke. Han elskede altid siden København, »dette prægtige og dejlige Sted«, og Hjemmet der stod i Glans for ham. Han blev undervist af forskellige Huslærere, som han omtaler med Taknemmelighed; især en af dem, Christen Selmer, som senere blev Præst i Bergen, holdt han meget af. Om ham skriver han: »Ved hans gudelige Undervisning og højst opbyggelige Omgang fik jeg ret Smag paa Guds Ord, erfarede dets guddommelige, saliggørende Kraft i

Provst J. P. Brorson.

min Sjæl, som blev indtagen af min Frelseres Jesu søde Kærlighed, i hvilken jeg endnu ønsker at leve og dø. Denne ret kristelige Christen Selmer førte mig og trolig an til Omgang med Gud og Bønnens Øvelse, da han saavel om Dagen som om Natten bad med mig, naar vi vaagnede af vor første Søvn, da han ofte bad meget bevægelig til min største Vederkvælgelse, og derpaa spillede han paa sin Harpe, og vi sang et Par Lovsalmer og derpaa igen sov hen i Herrens Fred.«

Studenteraarene stod for ham som en rig Tid. Han nævner de mange udmærkede Prædikanter, som Hovedstaden dengang havde. Foruden sin Fader hørte han Biskopperne Hersleb og Harbo, Prof. Leth ved Trinitatis, Enevold Ewald ved Vajsenhuset, Provst Hviid ved Holmens Kirke o. fl. Efter at være bleven Kandidat var han i nogle Aar Kateket ved Nikolaj Kirke, og 1754 blev han kaldet til Sognepræst i Døstrup. »Anno 1755 den 19. Aug. holdt jeg Bryllup her i Døstrup Præstegaard, hvor jeg af min kære Farbroder, Hr. Biskop Brorson blev kopuleret til min Formands ældste Datter, Jfr. Anna Elisabeth Wedel med Tekst 2. Mos. 2, 1: »Og en Mand af Levis Hus gik hen og tog en Levi Datter.« Farbroderens Brudegave var et smukt ind-

bundet Eksemplar af »Troens rare Klenodie«, som endnu findes i Familien.

En Begivenhed samme Aar gjorde et dybt Indtryk og blev ofte fortalt siden hen. Det var den 1. November. Den unge Præstekone stod og gjorde sig i Stand til at gaa i Kirke til Allehelgensgudstjeneste. Den fine Kingos Salmebog med Sølvspænderne, som nu ligger foran mig paa Bordet, laa parat. Saa med eet gav Stole og Borde i Stuen sig til at danse, og et Jordskælv rystede Præstegaarden. Siden fik man at vide, at i den Stund var det, Lissabon var gaaet under.

1756 kom J. P. Brorsons Fader paa Besøg. En Rejse fra København til Vesteregnet var jo i hine Tider noget stort, og saadan følte det i Familien. Biskop Broder Brorson i Aalborg — den tredje i Kløverbladet — kom rejsende til Ribe for at være med, og sammen med ham kørte Hans Adolph Brorson til Agerskov for at modtage Nicolai, der skulde komme fra Haderslev. Det blev imidlertid et vemodigt Møde. Nicolai var meget syg og maatte til Tønder for at søge Læge. Men de tre Brødre kom dog sammen til Fødestedet Randerup og til Døstrup. Efter et Ophold i Ribe naaede Nicolai hjem til København, hvor han døde nogle Maaneder efter.

Med Farbroderen i Ribe stod J. P. Brorson stadig i Forbindelse. Gang paa Gang ser vi, at Hans Adolph Brorson, hans Hustru, to af hans Sønner og en Datter har været Faddere, naar Præstefolkene i Døstrup havde Barn i Kirke. Fra Aaret 1759 er J. P. Brorsons Kalender bevaret, og der staar her: »D. 8. Jan. var jeg i Ribe at besøge min Hr. Farbroder, Hr. Biskop Brorson, som var nylig kommen op af en farlig Sygdom«, — saadan var Tidens Høflighedsstil, selv til Privatbrug.

Da J. P. Brorson i 1763 fik en Dør anbragt for Opgangen gennem en Pille til Prædikestolen, følte han det vel ogsaa som en Selvfølge, at et Vers af H. A. Brorson skulde males paa den. Der kom til at staa:

Styrk dem, som os frembærer
din Naades søde Bud;
lad hver, som andre lærer,
selv være lært af Gud.
For Jesu Kristi Blod
lad Mørkheds Magt beskæmmes
og Ordets Kraft fornemmes
i alles Hjerterod.

Dette til Erindring opsat af
Hr. Joh. Pet. Brorson,
Pastor loci.

Indskriften blev senere overmalet; men Christian Koch fortæller, at han har set den.

J. P. Brorson var en mild, from Mand, noget tilbøjelig til at blive forsagt. Den private Sjælesorg laa ham meget paa Hjerte, og han havde ogsaa uden for sit Sogn Venner, som han var aandelig Vejleder for. Ligesom de to Wedeler blev han Provst. Herredets Præster valgte ham enstemmigt dertil; men et Par af de yngre bemærkede i Afstemningsbrevet, at de stemte paa ham, »fordi han var Senior«.

Det var formodentlig Udslag af, at hans pietistiske Præg ikke havde Yndest hos den nye Aandsretnings Mænd. Det var 1778; Pietismens Tid var forbi, Oplysningstiden var inde. Denne Modsætning laa ogsaa nok bagved, naar Biskop Tønne Bloch kaldte ham »en noget enfoldig Mand«.

I Kirkebogen indførte Brorson ofte personlige Oplysninger om af-døde, f. Eks. om Samtaler, han havde ført med dem paa Dødslejet. For senere Slægter kunde der her være adskilligt af Interesse. Christian Koch synes særlig at have lagt Mærke til følgende: »I Aar 1766 døde Thomas Pedersen Randerup af Vinum, 85 Aar gammel, som havde tjent som Matros 3 Aar i hollandsk og 10 Aar i dansk Orlogstjeneste under Admiral Tordenskjold.«

I Aarene efter 1782 fik man i Døstrup Præstegaard undertiden Besøg af en ung Hører ved Ribe Latinskole, *Michael Koch*. Han havde en Ven, der var Prokurator, og fulgte ham af og til paa hans Tjenesterejser til Bredebro; det var paa nogle af disse Ture, at han saa indenfor, og dette førte til, at han blev forlovet med Provstens ældste Datter, Barbara Agnetha Brorson, »en smuk og dannet Pige«. 1789 blev han residerende Kapellan i Skærbæk; Aaret efter stod deres Bryllup i Døstrup, og da Provst Brorson døde 1791, blev Koch hans Eftermand. Atter denne Gang var det altsaa en Svigersøn, som fik Embedet.

Michael Koch — paa Daabsattesten staar der for Resten Mikkell — var født 1759 i Ribe, hvor hans Fader, Gabriel Christensen Koch, var Borger og Kæmner. Han blev dimitteret fra Ribe Katedralskole 1778. I de Tider og helt til Midten af det nittende Aarhundrede tog man Studentereksamen ved Universitetet, hvis Professorer eksaminerede; men Skolen medgav Dimittenden et udførligt Vidnesbyrd — Testimonium, — naar han rejste derover. Disse Testimonier var skrevet paa elegant, ofte svært Latin, og det var for Skolen en Æressag her at imponere Professorerne med klassisk Lærdom. Som et Tidsbillede og som en Karakteristik af den nittenaarige Koch gengiver vi hans Testimonium i Oversættelse:

»Rector magnificus ved det københavnske Akademi!

»Udmærkede Professorer!

»Dersom Dyden medfører sand og uforlignelig Adel, saa skal denne saa beskedne unge Mand, Michael Kok, som nu hilser eders Akademi, sandelig ikke bedrages for Adelskabets Ros.

Pastor Michael Koch som ung
(sandsynligvis som Hører).

»Beskedent og fordringsløst fremstiller han sig ganske vist for eders Domstol; men Beskedenhed er aldrig ene om at være Dyden hos en ung Mand: hans Ansigt, som er lidt strengt, men ikke sørgmodigt, gemmer alle de Dyder, som pryder en brav ung Mand. Fra Skolens nederste Bænke har han vist en saadan Agtpaagivenhed, at han aldrig — tro mig, som han har haft til Lærer gennem hele Skolen — har behøvet Straffenes Sporer; en saadan Renhed i Sæder har han vist, at han ikke nogen Sinde har været anklaget for nogen Forseelse. Han havde en Fader, som elskede ham højt, og som han ogsaa til Gengæld ærede med den største Taknemmelighed. Venlig over for Meddisciple, elskværdig og mild over for alle, lærvillig under Undervisningen og yderst pligttopfyldende paa alle Punkter vandt han altid Yndest og Velvilje hos enhver, der selv var brav. Og ligesom man af den opgaaende Sol slutter, om Dagen vil blive trist og mørk eller klar med skyfrit Lys, saaledes fremlyser det uden Tvivl ogsaa af den ligesom opgaaende Alders første Straaler, hvor glædelig en Høst hans modnere Alder lover Fædrelandet.

»Vor [Discipel] er født 1759. Han havde en særdeles agtværdig Fader, Gabriel Kok, Borger i denne By og Øvrighedsperson (Ædil), som, medens han levede, med sand faderlig Omhu gjorde sig enestaaende Umage for, at Sønnen skulde blive oplært i nyttige Kundskaber, og at den sande Dyds Sædekorn skulde blive nedlagt i det unge Bryst. Tidligt, da han var 11 Aar gammel, betroede han ham som Lærling til vore Muser; saa stor Agtpaagivenhed viste Drengen, at han ved hver Eksamen er bleven hædret med Ros; han har i vor Skole tilbragt 8 Aar, efter hvis Forløb han nu ombytter den med eders Samfund.

»Af Skolens Stipendier har han modtaget 104 Rigsdaler; men paa Grund af Skolens hindrende Fattigdom er der ikke forbeholdt ham noget henlagt Beløb.

»Modtag, forsamlede Fædre, denne min unge Mand, og vær forvissede om, at han ikke nogen Sinde vil begaa noget, som er en akademisk Borger og et ædelt Menneske uværdigt.

»Ribe, 18. September 1778.

Lorents Hanssen,
Ribe Skoles Konrektor.«

Om Michael Kochs Studentertid ved vi ikke noget nærmere. Men 1782, allerede inden han var bleven Kandidat, beskikkede Biskop Tønne Bloch ham til Hører ved Ribe Katedralskole, og Aaret efter tog han teologisk Embedseksamen. En Hørers (∴ Lektiehørers) Opgave var at være Klasselærer. Han underviste een Klasse i alle Fag, stigende fra de lavere til de højere, dog ikke til øverste Klasse, Mesterlektionen, hvor Rektor og Konrektor havde Undervisningen. Hvordan Koch røgtede denne Gerning har vi et interessant Vidnesbyrd om fra en af hans Elever, den højt ansete Filolog og Skolemand, Søren Bloch¹⁾. Det var i to Aar, at Bloch var i Kochs Klasse, indtil Fjorten-

¹⁾ Søren Niklas Johan Bloch, 1772—1862, Søn af Biskop Tønne Bloch, Rektor i Nykøbing F. 1806—15, i Roskilde 1815—50, Dr. phil., Etatsraad. Fader til Digteren Poul Møllers ungdomselskede, Margrethe (Grethe) Bloch. Han fik indført vigtige pædagogiske Reformers.

aarsalderen, da han flyttede fra Ribe. Saa gik Aarene fra 1786 til 1814. Bloch var nu Rektor i Nykøbing og udgav Tacitus' Agricola med Noter. Foran i denne Bog stod der en latinsk Dedikation, der lød saadan i Oversættelse: »Til sin svundne Barndoms højtelskede Vejleder, den saare ærværdige og lærde Mand, Michael Koch, Sognepræst i Døstrup, tilegner Udgifveren det lille Værk som et Mindesmærke for en aldrig ophørende Taknemmelighed.« Og sammen med Bogen sendte Bloch sin gamle Lærer et Brev (20. 9. 1814), hvori han skriver:

»Dersom De, dyrebare, mig evig uforglemmelige Mand, endnu stundom med lidt Interesse mindes nogen af de Dage, som jeg stedse har regnet blandt mit Livs lykkeligste, og De da med nogen Godhed tænker paa den, der, skønt i en Alder, hvor man i Almindelighed ikke endnu til fulde skønner et saadant Gode, dog følede en henrykkende Glæde over at være Deres Discipel: da vil De vist ikke have noget imod, at han i medfølgende lille Udgave af Taciti Agricola har ønsket at rejse et lidet Minde om den hjerteligste Taknemmelighed mod en kær Lærer. For den anden af min Ungdoms tvende kæreste Vejledere, den elskværdige Tauber,¹⁾ der for 28 Aar siden saa heldigen erstattede mig det mig ellers alt for smertelige Savn af min elskede Koch, staar et lignende Mindesmærke i min Udgave af Ciceros Taler; ikke, at jeg dermed tror at have afbetalt den Gæld, hvori jeg stedse vil føle mig at være; men ogsaa det er jo for Hjertet en Fyldestgørelse at kunne udtale sine Følelser, skønt jeg heri saa oprigtigen kan sige med Cicero: Ego omni officio ac pietate erga te mihi ipsi nunquam satisfacio²⁾ . . .

»Da jeg var bleven Skolelærer, var Pædagogikken en Tid lang til lige min Yndlingsbeskæftigelse; ogsaa deri havde jeg for en stor Del af Deres og Taubers Omgang med mig dannet mig Idealet om, hvorledes en Lærer bør være. Er jeg kommen det nær, da tilhører atter en Del af Fortjenesten disse mine Vejledere. . . Endelig skænker jeg nu og igen mangen en af mine Fritimer til Teologiens Studium, der sagtens vil blive min Alderdoms hyppigste Beskæftigelse, ligesom et Præstekald ventelig bliver den Havn, hvortil jeg tyr hen, naar jeg engang mærker, at den Aandskraft og Munterhed begynder at forsvinde, som hører til idelig at færdes paa Skolelivets Bølger. . . Allerstørst vilde [Lykken] være, dersom jeg boede nærmere ved og oftere kunde se adskillige af mine kæreste i Livet og blandt disse ogsaa Dem, min ædle, inderlig elskede Ven! O, mon den Lykke nogen Sinde mer i dette Liv skal forundes mig? . . . Har De engang en ledig Time og skøtter om med Deres Tanker at gennemløbe de mange, mange Aar, siden jeg endnu som Discipel i Odense besøgte Dem paa Deres Værelse i Ribe Skole (det kære Værelse, hvor jeg ofte var saa saare lykkelig, hvori jeg husker saa grant og i min Indbildningskraft

¹⁾ Johan Henrik Tauber, 1743—1816, Teolog og Filolog, Rektor i Horsens 1773—81, i Odense 1781—87, i Roskilde 1787—1808, Magister og Dr. theol., en af de mest fremragende Skolemænd i Datiden. Bloch var hans Elev i Odense, hvortil Biskop Bloch blev forflyttet fra Ribe 1786.

²⁾ Med al Tjenstvillighed og Taknemmelighed imod dig tilfredsstiller jeg aldrig mig selv.

foremaler mig hvert et Møbel og dets Sted, vores Bænk og Deres smukke Klaver paa hver sin Side af Sovekammerdøren, Deres bonede Spillebord foran Pillen mellem begge Vinduer, ved hvis ene Side De altid sad og ved den anden jeg, da jeg deklinerede Artiklen og konjurerede *ῥῆπω*; saa paa den anden Væg Deres Chatol, Kakkellovnen og en mørk Krog, endelig paa begge Sider af Døren for Enden Deres tvende smukke blaa Reoler med Klopstocks Messias, Campes Robinson og saa mange andre smukke Bøger, hvis ydre Side dengang vel sagtens var det, jeg mest beundrede; — De ser, hvor snaksom Mindet om hine Dage gør mig, og hvad De vilde faa at udholde, om en mundtlig Samtale med Dem engang forundtes mig) — altsaa: hvis De engang har en lang Vinteraften tilovers, som De vil ofre Deres fraværende Ven, da fortæl mig ret meget og omstændeligt om Dem selv og om den hele Tid, siden jeg fjærnedes fra Dem. . . . Og naar De i en glad Time stundom mindes, hvem De holder af, da lad og en kærlig Tanke falde paa den, der til sidste Aandedræt er

Deres inderligt hengivne og taknemmelige

S. Bloch.«

Rektor Bloch blev ikke Præst. Hans »Aandskraft og Munterhed« forsvandt ikke, men holdt sig endda i den Grad, at han kunde virke som Skoleleder, til han var nær ved 80. Sit Ønske om at gense sin fordums Lærer fik han opfyldt ved et Besøg i Døstrup Præstegaard. Paa en Rude i Gæstekamret skrev han da: »O, du min evig elskede, uforglemmelige Lærer! Gud bevare dig og din hele elskværdige Slægt, d. 30. Juli 1820.« Denne Rude værnedes der om; den sad endnu paa sit Sted, da Slægtssammenhængen i Døstrup brast efter 1864.

Det, vi nu har hørt, giver jo et klart Indtryk af Michael Kochs Ungdom og hans Gerning som Skolemand. Derimod er der ikke meget overleveret om hans Præstegerning. Den pietistiske Aandsretning, som hans tre Forgængere havde tilhørt, var ikke hans. Dog var han næppe Rationalist.¹⁾ Da »Evangelisk-kristelig Salmebog« blev indført i Døstrup, slap han ikke derfor Kingos Salmebog, men lod gennem hele sin Embedstid een eller to Salmer af den blive sunget ved hver Gudstjeneste. Snarest har han vel været Supranaturalist af Biskop Balles Skole — han havde haft Balle til Professor i sin Studentertid. Han var musikalsk, spillede baade Violin og Klaver. Hans Messe var smuk, og han kunde efterkomme Ritualets Forskrift ved paa Festdage at intonere en af Salmerne. I Sognet var han afholdt.

For Familiens Erindring stod han som en stille, mild Mand, næppe saa stærk en Natur som Hustruen. Han havde laant en af sine Tjenestekarle en større Sum Penge til at sætte Bo for, og da Pengekrisen en Tid efter indtraadte i 1813, kom Karlen og betalte ham Laanet tilbage i ret værdiløse Sedler. Koch tav og tog imod Pengene; men inden Karlen forlod Præstegaarden, fik Madame Koch ham ind i Spisekamret og gav ham der en skrap Irettesættelse for hans Utaknemmelighed.

¹⁾ Som saadan betegnes han i Sønderjydsk Maanedsskrift, 6. Aargang 1929—30, S. 75 fig. Men Begrundelsen er yderst svag.

Med sin Familie i Ribe holdt Koch stadig Forbindelse. Hans Broder, Christen Koch, var Købmand der og ligesom Faderen Kæmner; ham besøgte han tit. Ogsaa sin Fasters Mand, Jens Thomsen Dreier, stod han nær. Dreier var en fremragende Kunstdrejer, som f. Eks. lavede smaa Chatoller af Rav; forskellige »Kunststykker« af ham fandtes paa Schackenborg. Da han var død, viste det sig, at han havde testamenteret sin Formue, ca. 16.000 Rigsdaler, til Michael Koch. De andre Slægtninge var imidlertid misfornøjede over dette, og Koch

Pastor Michael Koch og Hustru Barbara Agnetha, f. Brorson.

lod derfor Testamentet være ubenyttet, saa Boet gik til Deling mellem Slægtningene. »Hellere lidt med Fred end meget med Strid,« sagde han.

Ogsaa med Hustruens Slægt vedligeholdtes Forbindelsen, men rigtignok anderledes paa Afstand. Dens fornemste Medlem var Johan Peter Brorsons yngste Søn, Christian Frederik Brorson,¹⁾ som var Sognepræst ved Garnisons Kirke i København. Han var en from Rationalist, yndet Prædikant, og en virksom Filantrop, der fik stor Betydning ved Blindeinstituttets Tilblivelse. Kongerne satte Pris paa ham, saa han blev titulær Professor, Ridder, til sidst Kommandør, og fik Rang med Biskopper. Han hang med stor Kærlighed ved Døstrup og Slægten derovre, skønt han kun to Gange i sit lange Liv gensaa sit Barndomshjem, efter at Forældrene var døde. Vi vil senere møde ham et Par Gange.

Pastor Kochs Helbred havde aldrig været stærkt. Som Student havde han haft Blodspytning, og den kendte Læge, Professor F. L.

¹⁾ 1768—1847.

Bang havde raadet ham til at beskikke sit Hus, da han snart maatte dø. Han narrede imidlertid Lægen og levede. Men af og til havde han svære Sygdomsanfald, og 1819 var han bleven saa svag, at han ikke kunde klare Vinteren uden Hjælp. Han fik da sin ældste Søn, Gabriel Koch til Medhjælper, først i tre Fjerdingaar som uordineret og derefter som Kapellan. I Juli 1820 blev Sønnen ordineret i Ribe Domkirke af Biskop Hertz; i den Anledning skrev han paa Latin sit »Vita«, hvoraf vi gengiver lidt i Oversættelse. Om sit Valg af det teologiske Studium skriver han: »Allerede i Skolen tiltalte den etiske og dogmatiske Lære mig, og min Faders Forbillede og min daglige Omgang i København havde lært mig, at intet er herligere (dulcius) end at føre Mennesker til Gud. Hvad jeg altsaa ved denne Omgang og allerede inden for Fædrehusets Vægge med Øren og Øjne havde tilegnet mig, førte mig til Teologien.« Om sit Ophold i Hjemmet som Kandidat skriver han: »Ledet af min kære Faders Erfaring har jeg tilbragt 9 glædelige Maaneder med at forkynde Guds Ord for Menigheden i Døstrup,« og han slutter med Ønsket: »At alt maa lykkes vel, det give den trefold gode Gud.«

En Søndag i August 1821 blev Michael Koch syg under Gudstjennesten, som hans Søn holdt, men kunde dog gaa hjem fra Kirken. Næste Dag sendte man Vogn til Ribe efter Feltskær Hansen; men Vognen kom tom tilbage, da Feltskæren var bortrejst. Først om Onsdagen kom Lægen, og om Torsdagen den 21. August sov Præsten stille hen. Han var den første af Døstruppræsterne, som blev begravet paa Kirkegaarden. De tidligere ligger alle inde i Kirken.

Ved Juletid 1821 blev *Gabriel Koch* udnævnt til Sognepræst i Døstrup, saa Embedet gik igen engang fra Fader til Søn.

Han var født 1792. Sammen med sin yngre Broder Johan Peter gik han i Ribe Latinskole, hvorfra han blev Student 1814 — mærkeligt sent jo, hvad der skyldtes, at han i Hjemmet var bleven forberedt af daarlige Huslærere, saa han ved Optagelsen i Skolen 15 Aar gammel blev sat i nederste Klasse.

Ogsaa i den stille Stiftsby mærkedes Dønningerne af de store Verdensbegivenheder. I 1808 stod de to Døstrupdreng og saa Spaniolerne med blinkende Bajonetter komme marcherende ad Vejen fra Seem og blive modtaget med Hurraraab, da de naaede Byen. Og ved Nytaar 1814 maatte de afbryde Juleferien og søge ind til Ribe ad Omveje, for at Hest og Vogn ikke skulde blive opsnappet af Fjenden, som nu trængte ind i Landet. Nogle Dage efter blev Ribe besat af en Afdeling Kosakker, som kamperede paa Torvet og ikke var synderlig venskabelige. De to Døstrupper, som nu var 19 og 21 Aar gamle, høje og kraftige, blev derfor anbragt som en Beskyttelse hos en gammel Enke, der drev Købmandshandel i Sønderportsgade. En Aften, da de fulgte nogle Damer hjem, saa de paa Torvet Kosakkerne ligge og sove, varmende sig ved deres smaa Heste, som de havde ladet lægge sig ned. En enkelt Kosak gik Vagt med Lansen paa Skulderen og raabte nogle uforstaaelige Ord til de unge Mennesker. Kort efter kom saa Freden i Kiel med det knusende Budskab om Afstaaelsen af Norge.

Tidens aandelige Rørelser mærkedes ogsaa. Grundtvigs Dimispræ-

diken 1810, »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?«, kom til Ribe og vakte Begejstring hos den attenaarige Gabriel.

I Studentertiden kom Gabriel Koch ofte hos sin Morbroder, C. F. Brorson ved Garnisons Kirke. Han hørte ogsaa baade ham og Stiftsprovst H. G. Clausen prædike; men det var dog J. P. Mynster, han mest hørte, og det var sikkert ham, der øvede den varigste Indflydelse paa den unge Teolog. Under den Baggese-Oehlsenschlägerske Fejde delte han Ungdommens Begejstring for Oehlsenschläger. 1819 blev han Kandidat med et smukt Laud.

Nu ser vi ham altsaa i hans Fædres Embede i Døstrup. 1822 blev han gift, og medens de tidligere Præstekoner enten var vokset op i Præstegaarden eller havde været fra Omegnen, var den nye Præstekone denne Gang en københavnsk Dame, Jfr. Petronella (Nelly) Lind, Datter af Isenkræmmer Christian Frederik Lind paa Christianshavn.¹⁾ Hun var født 1796 og havde som Barn oplevet meget. Kanonaden fra Slaget paa Reden 1801 havde hun hørt; men som en særlig uforglemmelig Begivenhed stod Københavns Bombardement 1807 for hende med sin Gru. Hun havde gaaet i Christianshavns Døtreskole, og i Skolens Protokol staar der (5. April 1808):

»Hvad Petronelle Lind i Særdeleshed angaar, da kunde det vel anmærkes, at den af hende udviste Flid i Skolen, som hun nu forlader, paaskønnes af Direktionen med den Opmuntring, at dersom hun havde blevet sin Tid ud, vilde hun ikke have givet nogen af sine Søstre noget efter i Udmærkelse.«²⁾

Det ydre Forløb af Gabriel Kochs Virke var følgende: 1832 blev han Provst for Lø og Møgeltønder Herreders Provsti. Hertil hørte Vesterland-Før og Amrum, hvor den tyske Tunge maatte i Gang, naar han holdt Skole- og undertiden Kirkevisitats. Som voksen var Christian Koch et Par Gange med ham paa hans Embedsrejser til disse Øer. Da Stiftsprovst Frost i Ribe havde en lang Sygdomsperiode 1843—45, varetog Koch hans Provsti. Det var et betydeligt Arbejde og medførte bl. a., at han engang maatte holde Ordination i Ribe under Biskop Tage Müllers Fraværelse. Da Amtsraad og Sogneforstanderskaber var indført i Begyndelsen af Christian VIII's Tid, blev han i 12 Aar Medlem af Ribe Amtsraad og i 15 Aar Formand for Sogneforstanderskabet i Døstrup. Han var med andre Ord en Mand, som blev brugt. Som Provst trak han sig tilbage 1860.

Han var myndig, dog saadan, at han blev afholdt. Menigheden i Døstrup gav paa en meget smuk Maade Udtryk for Taknemmelighed imod ham, og det samme gjorde Provstiets Præster og Lærere. J. Brodersen skriver om ham: »høj Kirkelig og elsket og agtet i Sognet.«³⁾

Hans kristelige Standpunkt har været paa Tale i Anledning af det Sammenstød, han 1839 havde som Provst med den 23-aarige Seminarist Christen Kold, der var Huslærer hos Storbonden Knud Lausten Knudsen i Forballum. Ved Omtalen af dette Sammenstød, der drejede sig om

¹⁾ Wiberg, Almindelig dansk Præstehistorie I, 1870, S. 290 flg., er fejlagtig i sine Opgivelser om Petronella Linds Fader. Fejlen gaar igen i Sønderjydske Maanedsskrift, 6. Aargang 1929—30, S. 88.

²⁾ Christianshavns Døtreskole, 1928, S. 26.

³⁾ J. Brodersen, Fra gamle Dage, 1912, S. 341. Herrnhutisk Skrift.

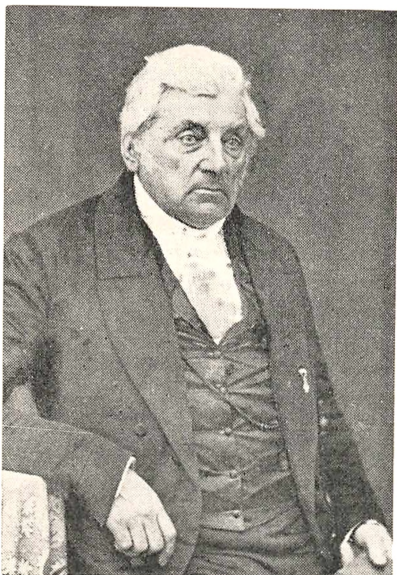
Maaden, hvorpaa Balles Lærebog skulde bruges, skriver Fr. Nygård i sin Bog »Kristen Kold«, 1895, S. 98: »G. Koch var Rationalist. I en Langfredagsprædiken beklagede han, at Jesus skulde dø i sin blomstrende Alder.« Hvad Hjemmel Nygård har for denne Udtalelse, vides ikke; men Paastanden om, at Koch var Rationalist, er i hvert Fald ganske urigtig.¹⁾ Allerede hans Stilling til Salmebøgerne taler imod den. Han fortsatte sin Faders Skik med at lade een eller to Salmer af Kingos Salmebog synge ved hver Gudstjeneste, indtil de Eksemplarer, Kirken havde af denne Salmebog, var opslidt. Da saa Mynsters Tillæg til »Evangelisk-kristelig Salmebog« udkom 1845 og bragte mange af de gamle Kærnesalmer, fik han det indført, og saa snart »Roskilde Konvents Salmebog« forelaa 1855, indførte han den ved Konfirmandundervisningen. Men klart lægger hans Standpunkt sig for Dagen i en Tale, han holdt, da han 1850 døbte den jødiske Administrator paa Løgumkloster Apotek, cand. pharm. M. J. Weil. Han taler her om Jesus som den sande Ypperstepræst og siger:

»Ingen af Israels Ypperstepræster var saa stor som han. Han var Guds enbaarne Søn, thi han begyndte ikke sit Liv og sin Tilværelse, da han kom til denne Jord; hans Udgang var fra Evighed; i Himlen, i guddommelig Herlighed havde han været, førend han fødtes som Menneske. . . . Han er ikke med sit Offer gaaet ind i det Allerhelligste i Jerusalems Tempel, men gennem et fuldkomnere Tabernakel, som ikke er gjort med Hænder, — han er gaaet ind i Himlen, hvorhen han blev optagen i manges Paasyn. . . . Han ofrede sig selv, og med dette ene Offer har han for bestandig fuldkommen forsonet dem, som helliggøres. Altsaa sige vi: Ingen var Ypperstepræst som han. Og derfor læse vi i Brevet til Hebræerne 4, 14 denne Formaning: »Efterdi vi have en stor Ypperstepræst, som er indgangen i Himlene, Jesum, den Guds Søn, da lader os holde fast ved Bekendelsen.« Men hvilken er denne Bekendelse? Dens Hovedsum indbefattes korteligen i Troen paa den treenige Gud, Fader, Søn og Helligaand. Vi tro, at Gud Fader har skabt alt, at fra ham kommer alt godt baade for Tid og Evighed, og at han holder sig nær til alle dem, der holde sig nær til ham, af hvad Folk eller Land de end ere. Vi tro, at Guds enbaarne Søn, Jesus Kristus er eet med Faderen, at han kom fra Himlen for at frelse det fortabte og at udsone Menneskene med Gud og bære Syndens Straf for alle dem, som tro. Vi tro, at den Helligaand, som udgaar fra Faderen og Sønnen, vil kalde og samle os hen til Guds Rige,

¹⁾ G. Kochs Sønnese, Carl Koch, imødegik Nygård i Højskolebladet 1896, Sp. 567—70. Han fortæller, at han har spurgt sin Fader, om Farfaderen var Rationalist, og faaet til Svar: »Nej, vel var han i sine yngre Aar som de allerfleste paavirket af sin Tid i denne Henseende, men Rationalist var han ikke; hans Forkyndelse var en kraftig og kristelig Prædiken.« Carl Koch henviser saa til Prædikenopskrifter, som viser, at G. Koch i mange Aar før sin Død paa ingen Maade kunde kaldes Rationalist, til, at han som Student var mest tiltalt af Mynsters Forkyndelse, og til, at han med Uvilje kunde fortælle om Professor Hornemanns Forelæsninger, hvori netop det rationalistiske stødte ham. Der peges paa, at han fra Hjemmet var paavirket af den brorsonske Retning og paa sit Dødsleje trøstede sig med brorsonske Salmer. Hans ungdommelige Begejstring for Grundtvigs Dimisprædiken nævnes ogsaa, men med Tilføjelsen: »Dette holdt sig dog ikke.« Til Trods for denne Imødegaaelse gentages Fr. Nygårds Ord i 2. Udgave af hans Bog ved Johs. Nygård, 1914.

at han styrker og leder os paa Vejen derhen og vil give alle dem, som tro, det evige Liv.« Og som Frugt af denne Tro nævnes: »at vi retfærdiggøres, ingenlunde for vore Gerninger, men af Naade, at vi have Syndernes Forladelse for Kristi Skyld og det frimodige Haab gennem Døden at indgaa ved Guds Barmhertighed til et evigt, dejligt Hjem.«

Det Syn, som her fremsættes: paa Kristus, paa Helligaanden, paa Naaden og Retfærdiggørelsen, ligger jo i et helt andet Plan end Ra-

Provst Gabriel Koch og Hustru.

tionalismen. Det, der var Koch og Kold imellem, angik heller ikke Spørgsmaalet om Rationalisme. Det drejede sig om to forskellige Slags Pædagogik, begge ensidige; og saa hang det sammen med, at Koch var Embedsmandstypen med dens Krav om Uniformitet, Kold derimod Individualisten med Frihedskravet og — hvad ingen dengang kunde vide — Geniet med dets Indhold af Sprængstof. Modsætningen blev ikke lettere ved den Arrogance, hvormed den unge Lærer efter Kochs Mening optraadte lige fra sit Præsentationsbesøg i Døstrup Præstegaard.

Ud fra sine Synspunkter gjorde Koch et nidkært Arbejde for Ungdommens Undervisning. Den Hyldest, der mødte ham fra Provstiets Lærere, vidner derom.¹⁾ I Døstrup fik han oprettet et Sognebibliotek og en lille Bogsamling til Lærernes Brug. Den indbyrdes Undervisning ophørte, og Mulktering for Skoleforsømmelser blev overflødig. Af sine Konfirmander krævede han sikkert meget og blev vel af adskillige anset for streng; men endnu mange Aar efter hans Død kunde

1) Se »Den vestslesvigske Tidende«, 5. Aug. 1857.

man træffe ældre Mennesker, som gav Udtryk for, hvad hans Konfirmationsforberedelse havde betydet for dem.

Ved Siden af det, vi nu har nævnet, var der en Ting, som optog ham stærkt, og hvor han kom til at staa som en Foregangsmand, nemlig Omsorgen for de fattige. I Døstrup havde man jo det Fattigfolks-Hus, som Nissenius Wedel havde faaet opført; men det var ganske lille. Sognets fattige boede ellers omkring i forskellige Lejehuse og levede for en stor Del af Tiggeri i og uden for Sognet. Dette Forhold medførte, at deres Børn ikke fik regelmæssig Skolegang, og var jo i alle Maader uheldigt. Tilmed brændte det særlig paa, fordi der paa den Tid i Døstrup som i det hele paa Tønderegnet var usædvanlig mange fattige. Den Kilde til Velstand, som Søfart og Fremstilling af Kniplinger tidligere havde været, var nemlig standset; Søfarten var gaaet i Staa, og Kniplinger var gaaet af Mode, saa mange, der før havde haft deres gode Udkomme, var sunket ned i stor Nød.

Allerede i sine første Præsteaar tog Koch fat paa denne Sag. Det gjaldt om at skaffe de fattige fast Arbejde og ordentlig Kost og saa at faa Børnene under forsvarlige Forhold. Hans Planer mødte dog til at begynde med en Del Modstand; men 1826 lykkedes det ham at faa sat igennem, at Fattigvæsenet købte Jord og opførte et stort Fattighus, hvor alle, der var under Fattigforsørgelse skulde tage Ophold og udføre det Arbejde, der blev dem anvist. Denne Anstalt var den første i sin Slags der paa Egnen. I de første Aar, indtil det hele var kommet rigtig i Gang, ledede han selv Anstalten med en Opsynsmands Hjælp. Alle erkendte snart, at der her var sket et virkeligt Fremskridt. Han modarbejdede ogsaa, at Folk holdt Tiggeriet i Gang ved at give ved Dørene.

Fattighuset i Døstrup blev efterlignet i Nabosognene, og 1836 udgav Koch et lille Skrift, »Bemærkninger om Døstrup Sogns Arbejdshus«, som fik ret stor Udbredelse. Han skriver heri: »Det er frydefuldt at se, hvorledes de forsvirede gamle og de forsultne Børn fik et friskere Udseende. . . . Og de [Børn], som fra Stiftelsen allerede ere konfirmerede og nu have stadig Tjeneste, er der intet at klage paa.« Ogsaa fra helt andre Egne kom man rejsende for at se, hvordan Sagen var greben an i Døstrup. Maalt med Nutidens Alen var det hele naturligvis ufuldkommet; men det var en frugtbar Begyndelse.

1845 gik Koch et Skridt videre, idet han fik oprettet en Kasse til Understøttelse af værdige trængende med det Formaal at holde dem fri af Fattigvæsenet. Kassen skulde ogsaa uddele Flidsbelønninger til fattige Børn i Skolen. Midlerne kom fra det, der blev givet i Kirken i Klingpungen eller indsamlet ved Barsler, Bryllupper og Begravelser. Koch hævdede, at den Slags frivillige Gaver ikke burde gaa i samme Kasse som tvungent Paalæg og derved i Virkeligheden komme de velhavende til Gode ved at lette dem for Fattigskatten. Sogneforstanderskabet, hvis Formand han nu var, gav enstemmig Tilslutning, og i Ribe Amtsraad opnaaede han ogsaa Tilslutning. Der var hermed gjort det første Skridt til den Ordning, der 1856 blev indført ved Loven om den frie Fattigkasse (den senere Hjælpekasse).¹⁾

¹⁾ Om Gabriel Kochs Arbejde for de fattige se M. H. Nielsen: Fra slesvigsk Fattigvæsens Fortid, 1944, S. 163 flg.; 182; 189.

Naar man ser tilbage over Præsterækken i Døstrup, faar man det Indtryk, at Nissenius Wedel og Gabriel Koch har været dens betydeligste Mænd.

Paa Christian Koch fik det, der nu er fortalt om Slægten, en stor Indflydelse. Ikke blot grundlagde det en historisk Interesse, som aldrig forlod ham; men det gjorde ham i særlig Grad *rodfæstet* paa det Sted, hvor hans Vugge havde staaet.

Ordet Døstrup vedblev gennem hele Livet at have en Klang for ham af det vidunderlige. Engene var frodigst der og Mælken fedest, Befolkningen stovtest. Den gamle Kirke med Slægtens Grave inden og uden for sine Mure, med Spiret over Taarnets fire Spidsgavle og med Stættens ved Indgangen til Kirkegaarden var den rette Landsbykirke. Præstegaardshaven, hvor man nøje kendte, hvilke Træer der var plantet af Johan Peter Brorson, hvilke af Michael Koch, og hvor Faderen havde plantet sine, var den egentlige Have her paa Jorden. Egnens Storkirker, som man ikke behøvede at gaa langt for at se: Løgum Klosterkirke mod Øst, Ribe Domkirke mod Nord, var en Kilde til Stolthed. Trøjborg havde sin Glans. Her havde Rantzauerne, Buchwalderne og de andre Herrer siddet, som havde kaldet eller indstillet Fædrene til Præsteembedet i Døstrup, og hertil knyttede sig de frygtelige Spøgelseshistorier, som det ikke var godt at tænke paa, naar man var ene i Mørke.

Børnene i Præstegaarden havde tidligt deres Forstaaelse af det vekslende Præg, der havde været over Slægtleddene. Johan Peter Brorsons Datter, Jomfru Ida Hedevig Brorson, levede til sin Død i Søstersønnen Gabriel Kochs Hjem. Hun var elsket af Børnene; men det skete, at de ikke kunde dy sig for at drille hende ved at spørge: »Var din Fader ikke Pietist, Tante Hedevig?« Saa blev hun lidt rød i Kinderne og svarede — ikke jo helt i Overensstemmelse med Virkeligheden —: »Nej, Børn, han var en from Mand; men Pietist var han ikke.« De vidste ogsaa, at hendes Søster, deres Farmor havde været noget kritisk indstillet og holdt paa, at det ikke var Mening, at Gud havde lagt Straffen for vore Synder paa Jesus; »for jeg kunde dog aldrig straffe et af mine Børn for noget, som et andet havde gjort.«

Men hvad Forskel der end havde været hos de gamle — Kirken var dog Midtpunktet, og Præstegerningen det højeste i Livet. Og da Christian i 1843 var bleven ene tilbage af Børneflokkens, stod det sikkert for ham som Maalet engang at gaa ind som Præst i Døstrup efter sin Fader.

Til det, der stod fast, hørte Ærefrygten for Navnet Brorson. Provst Gabriel Koch glemte ikke, at hans Moder var en Brorson og Salmedigteren hendes Grandonkel. Det Eksempel af »Troens rare Kleodie«, som han havde givet hendes Forældre i Brudegave, blev bevaret som en Helligdom, og naar af alle Johan Peter Brorsons Kalenderer kun den for 1759 er bleven bevaret, kan man være temmelig vis paa, at det skyldes, at det er den, der melder om hans Besøg hos Farbroderen i Ribe. I de fleste Huse i Døstrup fandtes endnu

1864 »Troens rare Klenodie«, som brugtes meget ved »Udsyngning af Lig« — utvivlsomt med Tilslutning fra Præsterne.

I Løbet af Christians Barndom kom Modsætningen mellem Dansk og Tysk stadig stærkere paa Bane. Han havde oplevet et eller andet Sted — sikkert ikke i Døstrup — at høre Selskabet syngte: »Gott wolle uns behüten, dass wir nicht werden Jüten.« Det kunde være Modsætning blot til Nørrejylland, men maaske dog mere. I Døstrup var alle Danske, og Præsterne havde alle været Kongens tro Mænd. Det var ikke noget at takke dem for, da Sognet hørte til de kongerigske Enklaver; men det var altsaa en Kendsgerning. Og den danske Følelse var stærk. Med Tilfredshed hørte man fortælle, at da en Embedsmand i en sydslesvigsk By havde tiltalt Frederik VI som Hertug og kaldt ham »Durchlaucht«, havde Kongen vredt og bydende tilraabt ham: »Majestæt!«

I Efteraaret 1837 oplevede Christian en særegen Kirkefest. Hans Fader havde med vanlig Energi faaet Kirken smukt istandsat, og derefter kom Biskop Tage Müller¹⁾ ud og holdt Visitats. Det var tillige en Mindefest for Ansættelsen af den første lutherske Præst 300 Aar før, og det blev fremhævet, at han og alle hans Efterfølgere var af een og samme Familie. »En Mængde Mennesker havde samlet sig i Kirken, og mange Præster var til Stede,« fortæller Christian; »8 Musici med Horninstrumenter (fra Løgumkloster) ledede Sangen i Kirken og spillede om Morgenen tidlig under Provst Brorsons Kastanie-træer. Min Broder Michael, som kort før var kommen i Ribe Latinskole, havde Hjemforlov i den Anledning. Jeg selv, som var 10 Aar gammel, fandt, at Kirketjenesten varede lovlig længe, da Biskoppen holdt en lang Visitats.«

Livet i Præstegaarden var hyggeligt. Familien var musikalsk; Christian selv spillede Fløjte. Der blev læst højt, særlig Oehlschläger. Provst Kochs Søster, »Tante Hanne«, boede der, til hun i en ret sen Alder blev gift. Hun var elsket. Flere forældrelose Børn af Familien var der i Perioder paa mange Aar, en Søsterdatter af Provstinde Koch i over 30 Aar helt som Datter i Huset; hun hed Marie Louise Farrer og blev gift med den ansete Læge Krüger, Broder til Hans Krüger i Bevtoft.

En Fest var det, naar Farbroderen Johan Peter Koch kom paa Besøg. Han var Sognepræst i Vester Nykirke og Faaborg Sydøst for Varde og fra 1838 i Sneum og Tjæreborg. I Regelen kom han til Døstrup — ridende — Helligtrekongersdag i Mørkningen; han kendte jo Forholdene og satte selv sin Hest i Stalden. Derefter hørte man hans faste Trin, naar han stampe Sneen af og traadte ind i Forstuen, nynnende paa »De hellig tre Konger saa hjertensglad«, et Minde, som Christian siden hen i Livet ofte vendte tilbage til. J. P. Koch var Bedstefader til den kendte Flyveroberst og Grønlandsfarer af samme Navn.

¹⁾ Tage Christian Müller, 1780—1849, Biskop i Ribe 1833. Meget venlig sindet over for Provst Koch, til hvem han efter Sønnen Michaels Død sender et langt, ejendommeligt Trøstebrev (16. Aug. 43). Koch talte ved hans Begravelse et »Afskedsord« med Tak for hans Færd og Gerning (J. B. Daugaard, Til Minde om Biskop Tage Müller, 1849, S. 38 fig.).

Men nu maa vi jo følge Christian til Ribe, hvor han boede hos Jfr. Lone Varming i den smukke gamle Bindingsværksgaard paa Hjørnet af Korsbrødregade og Nygade — nu erstattet af hæslige Bygninger. Der var ikke mange Skridt hen til Latinskolen, Frederik IV's Skole lige for Domkirkens Hovedindgang. Skolen lededes af den dygtige, meget strenge og derfor frygtede Rektor, Professor Thorup. Christian naaede dog kun at være *lige ved* at faa en Lussing af ham. Blandt Lærerne var den begavede Adjunkt Adler, Broder til Christian VIII's Kabinetssekretær. En ejendommelig Original var der blandt Lærerne, som tog sin Hund, Fylaks, med ind i Timerne. Drengene traktede den undertiden i al Stilhed med nogle af Skolens Tællelys; den aad dem med Appetit, men Tanden bragte den til at kaste op, saa Pedellens Kone maatte tilkaldes til Rengøring og Undervisningen afbrydes; paa den Maade opnaaedes der en halv eller hel Fritime. I øvrigt gav Ribe Skole vist særdeles grundige Kundskaber, især i Latin og Græsk.

Enkelte større Begivenheder i Byens Liv indtraf i disse Aar. En af dem var Ribes sidste Henrettelse. En Karl, som tjente paa Seemgaard, havde myrdet en Mand i Farup. Han blev halshugget paa Galgebakken Nord for Byen. Da Henrettelsen fandt Sted noget før Skoletidens Slutning, bad Disciplene Rektor om at faa saa tidlig fri, at de kunde naa at komme med blandt de mange Tilskuere. Det blev dem fornuftigvis nægtet; men saa snart der var ringet ud, styrtede de af Sted derud. Paa Plantagevejen kom der en Vogn imod dem, hvori Herredsfogeden sad i Uniform og Pastor Thura i Ornat. De forstod, at alt var forbi; men hvad der gjorde et dybt Indtryk, var, at Pastor Thuras Ansigt var lige saa hvidt som hans Pibekrave. Det efterlod i alt Fald hos Christian en Følelse af, at det var godt, de ikke fik andet at se af Henrettelsen end Blodet paa Galgebakken.

Saa var der Kongebesøgene. Ja, de fandt ogsaa Sted i Døstrup, naar Kongerne kørte igennem der, og Provst Koch holdt Tale; men i Ribe var det jo mere storartet med Menneskemasser i Gaderne, Præsentation af Borgervæbningen paa Torvet, Kongens Vandring gennem Latinskolen, hvor han hørte paa Undervisningen, og — som det vigtigste — hans Besøg i Domkirken, hvor Biskoppen holdt Tale. I Fyrerne var Domkirken under Istandsættelse, og baade Kong Christian VIII, som jo var meget kunstforstandig, og Dronning Caroline Amalie viste levende Interesse for denne Sag. 1845, da Istandsættelsen var færdig, var Kongen der; men allerede 1844 besaa han Kirken sammen med Dronningen. Ved en af disse Lejligheder spurgte Majestæten om, hvor det berømte Kattehoved paa Kathoveddøren var blevet af; han havde savnet det. »Desværre, Deres Majestæt, det er blevet borte,« svarede Biskop Tage Müller. »Det skal skaffes til Veje,« sagde Kongen, og dette Kongebud skylder vi sikkert, at det den Dag i Dag sidder paa sin Plads. Havde Christian VIII vidst, at man vilde save Anders Sørensen Vedels Ligsten af sort Marmor itu for at bruge den til Trappesten i Koret, havde han sikkert ogsaa forhindret denne Vandalisme. Nu kom den til at skæmme den ellers smukke Istandsættelse af Domkirken.

Christian Koch, som nu var nær ved at skulle være Student, hørte

om disse Ting af sin Fader, som var til Stede, maaske ogsaa i Biskop Tage Müllers Hjem, hvor han ofte kom.

Kongens og Dronningens Besøg i 1844 synes at have haft en særlig højtidelig Karakter. De kom fra Gram den 13. September. I Seem var der Æreport og Tale af Pastor Dines Pontoppidan. Atter ved Sønderport var der rejst en Æreport. Her var Borgervæbningen opstillet, og Borgmesteren talte. Stemningen var paa det Tidspunkt ladet med Elektricitet paa Grund af det slesvigske Spørgsmaal, og den blev yderligere spændt derved, at den meget ildesete Prins Frederik af Nør, som var Statholder og kommanderende General i Hertugdømmerne, befandt sig i Kongens Følge. Paa Katedralskolen holdt Prof. Thorup et versificeret Foredrag, hvori der udtaltes Ønske om, at Sprogstriden

ej skulde formaa at rykke
 det gamle Led af Lave,
 som den fromme Dronning Thyra hang
 hist ved Sliens Bred for Danmarks Have.

Om Aftenen var Byen illumineret. Kl. 9 forlod Herskaberne Byen. Henimod den Tid kom Prinsen af Nør kørende i sin Karet gennem en af Gaderne. En Officer af Borgervæbningen sprang op paa Vogntrinet, stak Hovedet ind ad Vinduet og raabte: »Dø Forræderen!« Prinsen greb til sin Sabel, og Officeren trak sig tilbage. Dette Optrin omtales naturligvis ikke i »Ribe Stiftstidendes« Referat af Festen; men Ripenserne var stærkt opfyldt af det. Det kunde ikke undgaas, at den Uro, der herskede i Gaderne, mærkedes af Kongeparret. Dronningen, som stod ved et Vindue — formodentlig i Amtmandsboligen, hvor der havde været Taffel, — var stærkt opreven og havde Taarer i Øjnene, og Provst Koch, som netop stod ved Siden af, trøstede hende med, at det danske Folk var sin Konge tro, saa der var ingen Grund til Ængstelse. Naar Christian senere gengav sin Faders Ord, sagde han smilende, at de jo næsten lød, som de kunde staa i Ingemanns Romaner. For øvrigt har Dronningen naturligvis været ganske klar over, at Uroen gjaldt hendes Broder, Prinsen, og hans Rolle i det store Drama, som var ved at udfolde sig.

Da Christian — lad os nu kalde ham C. F. Koch — 1845 blev dimmitteret til Universitetet, var Prof. Thorup nogle Maaneder før gaaet af som Rektor og bleven efterfulgt af C. H. A. Bendtsen. Det blev altsaa ham, der udstedte Skolens Testimonium, hvoraf vi her oversætter nogle Linier:

»Christian Frederik Koch . . . er en ung Mand, som giver Grund til det bedste Haab. . . Hos os har han altid vist en enestaaende Opmærksomhed og Lærvillighed, og det ikke blot i nogle Fag; men næsten med alle har han omfattet med samme Iver. Saaledes er det sket, at han med sine gode Evners Hjælp har gjort udmærkede Fremskridt i alle de Videnskabsgrene, som Skolens Undervisning omfatter. Hertil kommer den Renhed og Uplettethed i Sæder, som er Studiernes bedste Frugt.«

Som det var at vente efter dette Vidnesbyrd, fik han et meget fint Laud til Examen artium, da han kom over til Universitetet. Hans

Fader fulgte ham derover. De kørte fra Døstrup til Flensborg og tog derfra med Dampskib til København. For den unge Mand var det naturligvis en stor Oplevelse for første Gang at se Hovedstaden. Og der var mange Slægtninge at besøge, først og fremmest Familiens Patriark, den nu 77-aarige Professor C. F. Brorson, som gav sin Søstersøn og hans Søn en kærlig Modtagelse og var utrættelig i at spørge ud om Døstrup. Den sønderjydske Student blev noget forbløffet ved at høre Grandonkelen præsentere hans Fader som »min Nevø, Provst Koch fra Holsten«; saadan sagde man altsaa endnu dengang i København. Siden besøgte han ofte den gamle Mand, der viste ham megen Venlighed. Naar Brorson sad ved sit Vindue i Bredgade og Christian VIII kørte forbi, plejede Kongen at hilse op til ham, hvad der var ham en stor Glæde. Paa Grund af den Kongeyndest, han nød, kaldte Københavnerne ham »Vorherres Kammerherre«. Ved hans Begravelse i 1847 nød C. F. Koch som Slægtning den Ære at følges med Biskop Mynster i Ligtoget.

Den Frygt, Provst Koch og hans Hustru nærrede for ogsaa at skulle miste deres sidste Barn, gav sig det Udslag, at de lod ham male straks i Rusaaret. Ingen af deres andre Børn havde de Billede af, og det Savn vilde de dog ikke have, hvis han blev taget fra dem. Maleriet er gengivet foran i Bogen.

Professor Brorsons Søn, Etatsraad J. D. Chr. Brorson, boede ogsaa i København. Han havde flere Sønner og en Datter, der var nogenlunde jævnaldrende med C. F. Koch, og i det Hjem kom han meget i Studenteraarene. Her fik han Lov til at overvære en Oplæsning af H. C. Andersen, hvortil egentlig kun Damer maatte komme. Der blev sat frem til Digteren et stort Glas, halv fyldt med hvidt Strø sukker, og en Karaffel Vand. Han fyldte saa Glasset med Vand, og efterhaanden, mens han læste, »labelede han af det«, som Koch sagde. Oplæsningen var glimrende.

Det var jo dengang endnu en aandelig Stortid. Til anden Eksamen hørte Koch fysiske Forelæsninger af H. C. Ørsted, hvis Navn staa paa Eksamensbeviset. Han hørte Forelæsninger af Oehlenschläger; de bestod for en Del af, at Oehlenschläger læste op af sine Værker, idet han af og til standsede betaget, saa frem for sig og udbrød: »Det er stort, det er poetisk.« Om Søndagen kunde man ikke saa sjældent høre Mynster prædike. Grundtvig prædikede i Vartov, hvor Koch tit gik i Kirke. For øvrigt hørte han ofte Caspar Johannes Boye, C. F. Brorsons Eftermand ved Garnisons Kirke. Boye var jo Salmedigter, hvad der vistnok havde givet Koch Sympati for ham, og han var en god Prædikant. Han var en af de Nordmænd, der var blevet ved Danmark efter 1814, og talte stadig Ravnorsk. Søren Kierkegaards Skrifter blev læst, og af og til var hans mærkelige Skikkelse at se paa Gaden.

Kochs Studium var Teologien, som paa den Tid var i Opgang. Frem for alt betød den endnu unge Professor Martensen meget for Studenterne og var med til at præge dem. Koch hørte hans Forelæsning over Kolossenserbrevet; Martensen paapegede, at der i dette Brev var et Udgangspunkt for kristen Spekulation: »i Kristus er alle Vidommens og Erkendelsens Skatte skjult til Stede« (Kol. 2, 3). Han

hørte ogsaa hans systematiske Forelæsninger, der aabnede Udsigt ind i en rig Aandens Verden. Mod Slutningen af Studentertiden gik han op til Martensen i hans Hjem for at tale med ham om et eller andet, og blev meget venligt modtaget. Professoren kendte ham godt fra Skriveøvelserne og indbød ham til at besøge sig oftere; men Koch var en tilbageholden Natur og — kom der aldrig mere, hvad han vist senere betragtede som en Dumhed. Da de mødtes ved Embedseksamen, fik han egregie i Martensens Fag (Moral og Religionsfilosofi).

Med særlig Interesse dyrkede Koch det gamle Testamente. Her havde han den jydsktalende Professor Hermansen, om hvem han kunde fortælle mange snurrige Historier. Hermansen skriver om ham 1849: »Han har ikke alene med megen Flid bivaanet mine teologiske Forelæsninger, men ogsaa i længere Tid deltaget i mine Øvelser og hørt mine Forelæsninger med Hensyn til Arabisk. Jeg har derved lært at kende ham som en Student med grundige Kundskaber og virkelig videnskabelig Interesse, forenet med Iver og Udholdenhed, der understøttes af særdeles gode Anlæg.« Ved Embedseksamen fik han ogsaa i det gamle Testaments Eksegese egregie.

Koch var nationalliberal og Skandinav og havde derfor Sympati for Professor H. N. Clausen. Teologisk stod han mere forbeholdent over for ham. Hermansen var »rettroende«, hvorimod Clausen havde et rationalistisk Moment. »Dog var Kristus ogsaa for ham Guddomsmanden«, sagde Koch siden hen og mindedes ham med Taknemmelighed som en udmærket Lærer. Koch hørte ikke til dem, der ved Eksamenbordet giver Professorerne deres Meninger uden selv at dele dem, og ved Embedseksamen modsagde han Professor Clausen i hans Syn paa de synoptiske Evangelier. Det hindrede dog ikke, at han fik sit Laud i Ny Testamente.

Han blev teologisk Kandidat 1851 med tre Laud'er og de to omtalte Egregier, altsaa i Hovedkarakter Laud.

Men inden dette havde han oplevet meget. De store nationale Begivenheder havde han taget levende Del i. Han var med i den begejstrede Hyldest til Christian VIII efter Udstedelsen af det kgl. aabne Brev 1846 om Arvefølgen i Hertugdømmerne. Kongen stod paa Slotsaltanen under Hurraraabene; men saa snart han hentede Dronningen derud, forstummede Raabene, og der blev Tavshed. Med en sagte Haandbevægelse fik Kongen Dronningen til at trække sig tilbage, hvorefter Jubelen tog fat igen. Der var langt til Caroline Amalies senere Folkeyndest, og for manges Bevidsthed stod hun frem for alt som Augustenborgernes Søster.

I 1848 saa Koch Christian VIII ligge paa lit de parade i Kroningsdragt og var som Medlem af det militære Korps, som Studenterne udgjorde, med til at danne Spalier, da Kongeliget blev ført til Roskilde. Han var med til Studenterkorpsets Edsaflæggelse til den nye Konge, som fandt Sted paa Frue Plads. Da der var udbragt et »Leve Kongen«, blev der af en i Korpsset raabt: »Leve Konstitutionen«, hvorefter der fulgte Hurraraab, og en Del civilklædte Mænd, som havde staaet paa Universitetstrappen, viste sig nu at være Politi, som straks gjorde sig klart til Indskriden. En eller anden blandt Studenterne raabte imidlertid: »Fæld Bajonet«, og i et Nu var Politiet jaget

væk. Det var med et Smil og næppe uden Tilfredshed, at Koch senere i Livet fortalte dette Optrin.

Saa var der Kasinomødet den 20. Marts 1848 med den ubeskrivelige Begejstring og Protesten mod Slesvigholstenernes Krav og Dagen efter det store Folketog til Christiansborg. Da man gik gennem Vimmelskaffet, mødte man A. S. Ørsted, som inde paa Fortovet gik den modsatte Vej, rolig og uanfægtet. Stemningen i det store Tog var for øvrigt nogle Øjeblikke ikke helt hyggelig, sagde Koch; for der bredte sig det Rygte, at Husarerne holdt ved Højbro, og at der var kørt Kanoner op foran Slottet. Det lettede, da man drejede om Hjørnet til Amagertorv og saa, at Rygtet havde løjet, og noget efter blev Frederik VII's Budskab modtaget med Jubel.

Som en Tidsalders Slutning følte Oehlenschlägers Begravelse i 1850. Koch gik i det store Ligtog ud til Frederiksberg. Tæt ved gik Carsten Hauch, øjensynlig dybt greben. En Student i Følget henvendte sig til Hauch, formodentlig uden at kende ham, og sagde: »Tillader De, at jeg faar Ild til min Cigar hos Dem?« Hauch ligesom vaagnede op af sine Tanker, saa med dyb Foragt paa Studenten og svarede med et ubeskriveligt Tonefald: »Jeg ryger ikke.«

Men saa var der Krigen. Det var Kochs Hensigt at gaa med i Kampen for Slesvig, og han var i fuld Uddannelse som Soldat. Men hans Forældre greb ind. De havde jo mistet alle deres andre Børn og bad ham nu indtrængende om som deres eneste at holde sig tilbage. Han gav efter. De fik Sagen ordnet, og han kom ikke med. Det var vist et af hans Livs store Ofre. Kun sjældent og med faa Ord talte han derom.

Efter Embedseksamen blev han i København og virkede som Manduktor. Tillige underviste han Privatdimittender til Artium i Dansk, Historie og Geografi og havde Religionstimer i Københavns Drengesølskole og i forskellige Pigeskoler. Han prædikede ogsaa af og til.

Det havde været værdifuldt, om der havde kunnet fortælles noget om hans indre Udvikling i disse Ungdomsaar. Men han var yderst tilbageholden med Udtalelser om sig selv, og af Breve foreligger der fra den Tid næsten intet. Et enkelt Træk viser ham i hvert Fald som Alvorsmanden. Det skete — vistnok, efter at han var bleven Kandidat, — ved et Selskab, hvor der blev danset, at hans lidt yngre Halvkusine, Caroline Brorson, Etatsraadens Datter, kom hen og inklinerede for ham. Han takkede, men sagde, at han ikke dansede. Hun udbrød: »Aa, du er ogsaa en Kvæker!«, hvortil han svarede: »Og du en Danserinde«. Der laa i disse Ord en Hentydning til Scribes Skuespil »Kvækeren og Danserinden«, som dengang var paa Mode. Naar man kender Stykket, spørger man for øvrigt sig selv, om der laa en dulgt Kærlighedserklæring bag de unge Menneskers Ordveksel. Kvækeren og Danserinden kommer nemlig til at elske hinanden. Paafaldende var det i alt Fald, at Koch ofte vendte tilbage til denne i sig selv saa ubetydelige Begivenhed, tilmed ret bevæget et Par Dage før sin Død. Hvordan det nu end har været — Sagen kom ikke videre; for Frk. Brorson døde af Kolera den 7. Juli 1853 under den frygtelige Epidemi. Men det gamle, efterhaanden glemte Skuespil blev altid staaende i hans Bogreol.

I Sommeren 1852 var Rektor Bendtsen fra Ribe i København. Han henvendte sig til Koch og tilbød ham en ledig Adjunktplads ved Ribe Katedralskole. Koch havde dengang egentlig tænkt sig at gaa videre i den teologiske Videnskab — »jeg tænkte paa en Doktorhat«, — hvad der efter hans Eksamensresultat jo kun var rimeligt. Men ved nærmere Overvejelse forekom det ham, at han burde gribe Tilbudet fra Ribe for at glæde sine Forældre ved at komme dem nær derovre, og han sagde saa Ja. Det var ham en vistnok stor Skuffelse, at Forældrene ikke blev glade, da de hørte det. De syntes, at han havde staaet sig selv i Lyset ved at forlade København. Men Skridtet var gjort, og hans Liv var dermed for bestandig knyttet til Vesteregnet.

II.
ADJUNKT I RIBE

1852—65

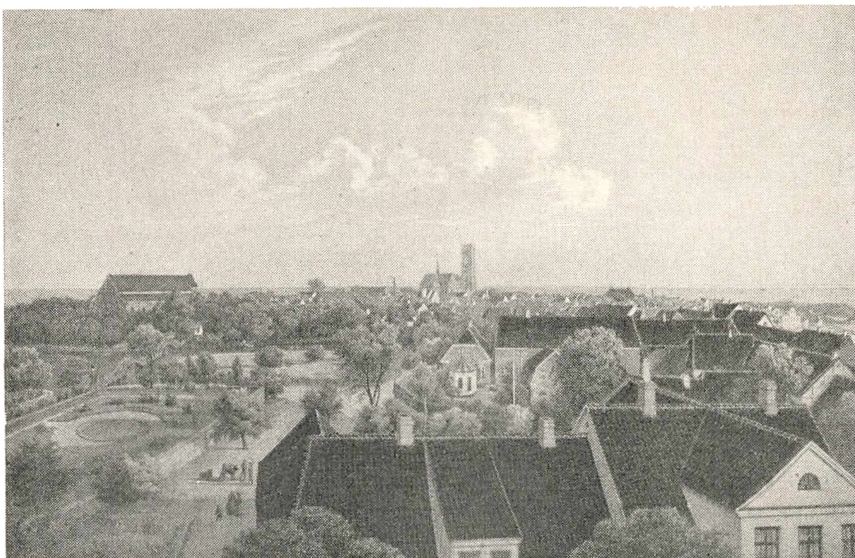
Det første Aar var kun en Konstitution i Adjunktembedet. Den faste Ansættelse fulgte i August 1853. Ansøgningen herom ledsager Rektoren med en Anbefaling, hvori det hedder, at Koch »i det forløbne Aar var bleven ham bekendt som en særdeles dygtig og indsigtfuld Lærer.«

En Egenskab hos C. F. Koch var, at han altid med al sin Energi gik op i den Opgave, der blev ham betroet. Saadan gik det i Ribe. Han var Lærer med Liv og Sjæl. Naar hans Børn siden hen mødte nogen af hans gamle Elever, fik de altid et smukt Vidnesbyrd om, hvad han havde betydet for dem baade ved sin Undervisning og sin Personlighed. Rent eksempelvis kan her nævnes Mænd som Provst Leopold Tobiesen og Øjenlægen, Professor J. Bjerrum. Desværre blev ingen af disse ofte interessante Udtalelser nedskrevet.

Kochs Undervisningsfag var Dansk, Historie og Hebraisk. Da han havde været ved Skolen i nogle Aar, gav han ogsaa Undervisning i Oldnordisk med frivillig Deltagelse for Disciple af øverste Klasse, og til Faget Dansk knyttede han Undervisning i Svensk. Det var jo interessante Fag, og han studerede dem med stor Iver. Som Historiker var han uden Tvivl lærd. Han havde det store Overblik over Begivenhederne i deres indre Sammenhæng, over de samtidige Tildragelser i de forskellige Lande, over Kulturpræget i de skiftende Tidsafsnit og over de store Personligheders Indsats. Naar han fortalte, mærkedes det, hvor stor en Viden han øste af; men samtidig var hans Fremstilling saa klar, at man ikke forvirredes, og saa levende, at den fængslede og fæstnede sig i Erindringen. Den Interesse, hvormed han selv gik op i Historien, virkede smittende. Det tilbageholdne, noget tavse, som ellers var over ham, forsvandt og afløstes af Livfuldhed, isprængt baade Humor og Alvor.

Han holdt Disciplin som en Selvfølge uden at gøre synderlig Brug af Prygl, som ellers i Ribe spillede en stor Rolle. Det var selve Personen: den overlegne Ro, det faste Blik, den bestemte Mund med de tynde Læber, som indgød Respekt. Og saa det for al Disciplin saa afgørende, at man ikke kedede sig i hans Timer.

Da han blev Kandidat, havde hans Fader foræret ham et smukt, sort Føl, som var født en Tid før i Døstrup Præstegaard. Da det var vokset til, fik han Hesten ind til Ribe, og da der netop var Kunstberidere i Byen, fik han dem til at ride den til. Denne Ridehest brugte han daglig til forfriskende Ture efter Skoletid, og meget ofte red han

Ribe omkring 1860.

om Lørdagen til Døstrup, hvorfra han saa vendte hjem Søndag Aften. Af og til prædikede han derude Søndag Formiddag. Paa Rideturene oplevedes et og andet Eventyr, som han morede sig selv og Disciplene med at fortælle dem i Timen; for selv om han som Lærer krævede meget, forstod han ogsaa Betydningen af et lille Pusterum. Saadan skete det engang, da der havde været Maanedsløv paa en Markedsdag, at han i Mørkningen kom ridende fra Døstrup mod Ribe ad den gamle Tøndervej. I Nærheden af Klaabygaard, omtrent, hvor senere den ulykkelige Grænse fra 1864 kom til at gaa, laa der en lille Kro af daarligt Rygte. Uden for den havde der samlet sig en Flok unge Mænd, der var paa Hjemvej fra Markedet og vel havde faaet flere Kaffeponche, end godt var. De vilde standse ham, og en traadte frem foran Hesten og greb fat i dens Tøjle, mens et Par andre fra Siden begyndte at trække ham af Sadlen. Stedet var ensomt og hedeagtigt, saa Situationen var ikke behagelig. Da vendte Koch Ridepiskan, saa han holdt i den tynde Ende, og drev Manden foran ham en oven i Hatten med den tykke, og samtidig satte han Sporerne i Hesten, saa den for frem i et Spring. Dermed var han fri og galoperede ad Ribe til, kun et kort Stykke forfulgt af Urostifterne. Saadan en lille Oplevelse var jo til stor Fornøjelse for Drengene den næste Dag.

Som mange tavse Mennesker var han iagttagende og gennemskuende. Engang var hans Katedernøgle bleven stjaalen, hvad der jo var en slem Historie, da det kunde medføre, at der skulde sættes ændret Laas i alle Skolens Katedre. Et Par Dage efter, da Koch spadserer paa Legepladsen med en af sine Kolleger, gaar han pludselig hen til en Dreng og siger: »Giv mig saa min Nøgle,« og Drengen trækker rystende og bævende Katedernøglen op af Lommen. »Hvor kunde De dog vide, det var ham?«, sagde Kollegaen. »Aa, jeg havde

holdt Øje med Drengene og lagt Mærke til, at han saa sky ud, naar vi kom forbi ham,« svarede Koch.

I Byens Pigeinstitut underviste han i Religion, hvad der var ham en Glæde. Mange Aar efter, da han var Stiftsprovst, kom der fra Hamborg rejsende en Dame til Ribe, som kom op for at takke ham. Hun havde som en lille Jødepige siddet i Instituttet og ganske stille hørt efter, naar de andre blev undervist i Kristendom af Adjunkt Koch. Siden havde hun ikke kunnet glemme, hvad hun der havde hørt, og var som gift nede i Tyskland bleven Kristen og døbt. Hun faldt ham om Halsen og græd, da hun takkede ham.

Det gennemskuende, der var hos Koch, gjorde ham kritisk, og han kunde, især som ung, have noget satirisk, som kom frem, hvor han mødte Indbildskhed eller Hensynsløshed. Over for Eleverne i Skolen mente han, at Satire var af det onde; men ellers kunde han nok undertiden anvende dette Vaaben. Hans Halvkusine, den gamle, elskelige Frk. Anna Nørregaard, Søster til Højskoleforstanderen paa Testrup, i hvis Barndomshjem han havde kommet som Student, sagde, at han dengang var »meget smuk og meget satirisk«. Ved et Selskab i Ribe kom han til efter Bordet at staa sammen med Biskop Daugaard¹⁾ og Stiftamtmanden. Nu var baade Daugaard og Koch nærmest smaa af Vækst, hvorimod Amtmanden var en høj Mand. Pludselig siger Amtmanden — meget ubehageligt —: »Her i Byen er alting smaat; Husene er smaa, og Menneskene er smaa.« Biskoppen, hvem Koch holdt meget af, var kendelig ilde berørt. Saa siger Koch: »Ja, her paa Egnen har vi de smaa Folk og de store Stude.« Daugaard, som var Humorist, vred sig paa en ejendommelig Maade, der viste, at han godtede sig, og saa lod man det Emne falde.

I de første Aar af Adjunkttiden var der to Disciple i Skolen, som Koch satte særlig Pris paa. De var Sønner af Stiftsprovst Balslev og hed Johannes og Lauritz. Begge bar de Præg af et godt, fromt Hjem. Lauritz var desuden fortrinlig begavet. 1855 blev de Studenter. Noget før skete det ved Skolens Morgensang, at Kochs og Lauritz Balslevs Øjne tilfældig mødtes, da de sang Salmen — det var »I Østen stiger Solen op«, — og den unge Adjunkt og Skoledisciplen følte uvilkaarlig, at de var grebet paa samme Maade. Ikke, at de talte sammen om det; men sikkert er det, at det for Koch altid siden stod som et ufor-glemmeligt Øjeblik. De unge Menneskers Fader gjorde han ogsaa Bekendtskab med, og det kom til et meget venligt Forhold imellem dem.

De to Brødre havde imidlertid en lidt ældre Søster, som hed Anna Balslev. Hun var kommen til Ribe 1850, da Faderen blev Stiftsprovst.²⁾

¹⁾ Jacob Brøgger Daugaard, 1796—1867, Forfatter til »Om de danske Klostre i Middelalderen«, 1830, og en vigtig Afhandling om H. A. Brorson i Theol. Tidsskrift 1838; Biskop i Ribe fra 1850. Vi vil møde ham senere.

²⁾ Carl Frederik Balslev var født i Haarslev paa Fyn 10. Januar 1805 og døde i Ribe 11. Marts 1895. Sognepræst i Vejerslev-Blidstrup 1833, Stiftsprovst i Ribe 1850, Sognepræst i Nørre Broby 1860, Provst i Salling Herred 1861, Biskop i Ribe 1867 til sin Død. Kendt for sin stadig benyttede Bibelhistorie, 1844, og Lærebog, 1849. Gift 1) 1833 med Ulrikke Christine Boesen, Moder til Anna, Johannes og Lauritz Balslev, død 1837; 2) 1839 med Søsteren Louise Eleonora Boesen, død 1850; 3) 1853 med Maria Elise Hansen, død 1895.

Han var Enkemand i de Aar, og den helt unge Pige styrede hans Hjem og skal have gjort det saa nydeligt. Kort før sin Død 1897 nedskrev hun nogle Minder fra Hjemmet, og vi lader nu hende fortælle om Oplevelserne i Halvtredserne:

»Mine to Brødre gik i Latinskolen. De var godt begavede, og det gik dem godt; de var af de flinkeste Disciple i Skolen. . . . Naar en eller anden Embedsmand i en lille By bliver forflyttet, er man altid meget optaget af, hvem der skal komme i hans Sted. En Adjunkt Thorup, [Søn af Rektor Thorup,] blev et Par Aar efter, at vi var kommet til Ribe, kaldet til Præst et Sted i Viborg Stift, og nu skulde der komme en anden. Det varede ikke længe, før man hørte, at en Kandidat Koch, en Søn af Provst Koch i Døstrup, var kommen. Saa hørte man om, at Disciplene i Skolen var saa glade ved ham. Hans Timer var de allerræreste; han var venlig imod dem, og de store Disciple behandlede han som voksne Mennesker o. s. v. Det varede imidlertid længe, før jeg saa ham. Han var engang og gjorde Visit hos min Fader; men jeg saa ham ikke. Endelig en Dag, som jeg sad ved Vinduet og syede, kom der en ung Mand ridende forbi, og det blev mig sagt, vel sagtens af en af mine Brødre, at det var Adjunkt Koch, som red ud til sine Forældre i Døstrup. Jeg husker endnu saa tydeligt, hvordan han saa ud. Smuk var han, det kunde jeg se; men for Resten saa jeg jo ikke meget, idet han hurtig red forbi. Mærkeligt nok traf jeg ham ikke i lang Tid i noget Selskab; det varede vist et Aars Tid, før jeg talte med ham. Jeg saa ham i Kirken og mødte ham paa Gaden; men det var det hele.

»Saa blev min Fader gift igen. Det var jo underligt for os voksne Børn; men vi fandt os dog godt i det. Vi holdt saa meget af Fader og vilde gerne se ham glad. . . . Nu blev der noget mere livligt i Hjemmet. Der kom flere, og vi kom mere ud, og nu traf jeg ogsaa Koch baade hos os og paa flere andre Steder. Der blev lavet et lille Konvent, eller hvad man skal kalde det. Det bestod af Fader, Onkel Julius,¹⁾ som var Præst i Hjortlund, Adjunkt d'Origny og Adjunkt Koch. Saa vidt jeg ved, læste de noget af det ny Testamente sammen. Alle Damerne var med, og det var skiftevis hos de forskellige. Koch havde jo ingen Familie; men han havde dog Herrerne hos sig efter Tur; den Aften blev Damerne hjemme. Det var nogle dejlige Aftener, vi der havde. Da fik Koch og jeg ofte talt sammen. I den Tid var det, at Søren Kierkegaards »Øjeblikke« kom, og det optog jo alle. Man talte og disputerede, saa snart man kom sammen. Skønt jeg var saa ung og umoden, vovede jeg dog at komme med mine Meninger af og til. Jeg var for det meste ikke enig med Koch. Ja, hvis vi var kommet ind paa det ene fornødne, saa havde vi været enige, det ved jeg; men i mange andre Ting saa jeg lysere paa Sagen og tog lettere paa det end han.«

Mundtlig sagde hun, at Uenigheden bl. a. bestod i, at Koch holdt med Kierkegaard, hun med Mynster. Senere havde Koch dog et noget andet Syn paa Mynster, vistnok ud fra Selvskildringen i hans »Meddelelser om min Levnet.«

¹⁾ Martin Julius Balslev, 1817—99, Broder til Carl Frederik Balslev, Sognepræst i Hjortlund-Kalvslund 1851, i Strø 1869—98.

Anna Balslev fortsætter: »1855 om Sommeren blev mine Brødre Studenter og rejste til København. Det var et stort Savn for mig, og der blev saa stille hos os, syntes jeg. Der kom dog de samme hos os. . . . Kort Tid efter var det saa, at jeg blev forlovet med Koch den 7. November 1855. Ja, det er underligt for mig at tænke paa. Nu sidder jeg her som Enke. I Aften, mens jeg skriver dette, sidder jeg ganske alene. . . . Jeg har Børn og Børnebørn, og saa staar dog de Dage i 1855 saa tydeligt for mig, og mange Tanker og Minder kommer frem. Jeg var 21 Aar, Koch 28. Vi skulde nu til at begynde Livet med hinanden.«

Hvor tidligt Koch havde faaet Klarhed over sine Følelser, er ikke til at sige. I et Brev fra Begyndelsen af 1856 skriver hans Faster til ham: »Gud velsigne [din Anna], at hun dog saa snart har betvunget din Lyst til Pebersvendstanden, som du sidste Sommer forskrækkede mig med.« Frk. Ørbæk, hos hvem han havde Værelser i Grønnegade, fortalte, at hun en Dag paa Ruden i hans Stue fandt skrevet: »Anna Balslev.« Saa vidste hun Besked. Navnet stod paa Ruden mangfoldige Aar efter.

Vi lader Anna Balslev fortsætte: »8 eller 14 Dage efter Forlovelsen skulde vi ud til Døstrup; de gamle derude skulde jo se den nye Svigerdatter. Det var en Lørdag, vi kørte derud. Jeg var glad, men

noget benovet. Saa vidt jeg husker, var Vejret godt. Vi kørte i aaben Vogn ad den gamle Tøndervej, som dengang brugtes. Det var en skøn Tur. Vi kom forbi de kendte Kirker: Rejsby, Brøns, Skærbæk. Man ser jo ikke Døstrup Kirke saaledes som de andre længe i Forvejen; men den ligger noget lavt, og lige paa een Gang aabnes der en Udsigt, hvor man ser den store Landsby og Kirken midt i den. . . . Ja, det var en underlig Følelse, der betog mig, og jo nærmere vi kom, jo mere underligt blev det. Da vi kom nær til, saa vi den gamle Provst med det store, hvide Haar gaa i Haven og se efter os. Jeg ser det endnu saa tydeligt for mine Øjne. Saa rullede vi ind i Gaarden, og jeg blev modtaget med Kærlighed. . . . Jeg tror, vi blev der til næste Dags Aften. Jeg gik jo med Koch i den dejlige, store Have og saa de mange Steder, som havde hver sin Historie fra de gamle og nyere Tider.

»Om Aftenen sad vi jo alle samlede i Dagligstuen, og da kom Talen paa de gamle Slægter og mange underlige Begivenheder, baade virkelige og tænkte« — det var nok ikke mindst Spørgeshistorier — »saa da jeg, der jo nu kom som en ny ind i den gamle Slægt, skulde

Anna Balslev.

til at gaa i Seng, og det var i et Værelse, der laa i den ene Ende af Huset, medens alle de andre laa i den anden Ende, da var jeg ikke lidet betagen og underlig ængstelig til Mode. Jeg lod mig dog ikke meget mærke dermed; det undsaa jeg mig for; de var mig jo endnu saa fremmede. Men da Døren var lukket efter mig i Gæsteværelset, ja, da vidste jeg jo ikke bedre end at give mig Gud i Vold og bede ham være hos mig. Havde jeg ikke kunnet det, ved jeg næsten ikke, hvordan det var gaaet. . . . Nu, Natten gik godt, og jeg stod glad op og gik straks ud i Haven med Koch, som ogsaa var kommen tidlig op. Om Aftenen kørte vi saa hjem til Ribe i det skønneste Vejr og i den gladeste Stemning.«

Men lad os nu, inden vi gaar videre, gøre lidt nærmere Bekendtskab med den unge Pige, hvis Kærlighed Koch havde vundet. Anna Emilie Eckardine Balslev var født den 27. April 1834. Hun tilhørte den kendte fynske Præsteslægt. Hendes Fader var Søn af den herrnhutisk prægede Haarslevpræst, Rasmus Balslev, hvis Bog »Opbyggelige Betragtninger for syge«, 1806, fik stor og varig Udbredelse. Hendes Moder, Ulrikke Christine Boesen, var Datter af Justitsraad, Renteskriver Johannes Boesen, der var et ivrigt Medlem af Brødremenigheden i København og sendte sine Døtre, vel i 12-Aarsalderen, til Christiansfeld for at opdrages der. Selv var Anna Balslev Jyde, født og opvokset paa Mors i Vejerslev Præstegaard, som trods Hjemmets smaa Kaar og store Tarvelighed altid stod i Glans for hende. Sin Moder mistede hun, da hun var 4 Aar, og et Par Aar efter fik hun i hendes Søster en dygtig, meget streng Stifmoder, der oplærte hende til Orden og Huslighed. Den herrnhutiske Islæt i baade den balslevske og den boesenske Familie havde efterladt et Præg af Inderlighed og Varme, som fik stor Betydning for Anna, og som siden hen gjorde sit til den Forstaaelse, hun og hendes Mand kom til at vise over for den jydsk Vækkelse, da de mødte den som Præstefolk. Hendes Fader underviste hende udmærket i flere Fag, frem for alt da i Religion. Herom skriver hun: »Min kære Fader lærte mig saa meget godt. Han henvendte min Sjæl og mine Tanker til Gud. Han viste mig, saa jeg saa det tydeligt, det lille Barn i Krybben.

O, vær velkommen, du ædle Gæst;
for Synderes Skyld du kommen est
i dette Elende her ned til mig;
aldrig kan jeg fuldtakke dig —

dette Vers i den første Julesalme, vi lærte, kan jeg mindes, at Fader holdt saa meget af. Og han viste mig Jesus paa Korset og lærte os »Som den gyldne Sol frembryder«. Og Jesu Himmelfart, og alle de mange Fortællinger af Bibelhistorien, baade det gamle og det ny Testamente. Han fortalte det saa barnligt og yndigt for os. Gud velsigne ham for det!«

Hun var det ældste Barn i Hjemmet, og til hende skrev hendes Fader den lille Bibelhistorie og den Lærebog, som siden har faaet saa stor Udbredelse. Den personlige Maade, hvorpaa disse Bøger blev til, saa at sige som Led i Hjemmets Liv, giver nok en Del af Forklaringen paa den mærkelige Livskraft, de ejer.

Efter Konfirmationen, som blev en rig Oplevelse for hende, kom hun til København. Hun boede hos Bedsteforældrene, de gamle Justitsraad Boesens i Stormgade. Det morsomme gamle Hus stod uforandret, til Nationalmuseet tromlede det væk. Det laa lige ved Brødremenighedens Sal, som man ofte besøgte. Hjemmet var fint og kunstinteresseret; men frem for alt var der en dyb Fromhed over de gamle. De boede paa 1. Sal. I Stuen boede deres Søn Emil Boesen,¹⁾ Søren Kierkegaards Ven. Ham holdt Anna meget af. Ofte løb hun ned, naar Dørhammeren lød, og lukkede op for Søren Kierkegaard, der kom for at besøge »Onkel Emil«. Paa 2. Sal boede der en anden Morbroder; han var gift, og hos ham og hans livlige Kone søgte hun tit Opmuntring, naar det kunde falde lidt ensformigt hos de gamle, svage Bedsteforældre. Dem elskede hun for øvrigt, og de var meget gode imod hende.

Københavnsopholdet var i 1849—50. Det var jo en Tid, hvor der var meget at opleve. Troppernes Hjemkomst fra Krigen og den begejstrede Modtagelse af dem stod altid for hende som et straalende Minde. For øvrigt gik hun paa Kursus og lærte meget, fik ogsaa Undervisning i Sang; hun havde en yndig, lys Sopran.

I et Brev til Hjemmet af 27. December 1849 fortæller hun om Julen. Kl. 4 Juleaften var hun »paa Salen« (o: i Brødremenigheden), hvor der blev holdt en Tale og sunget Salmer; »men jeg skal ikke nægte, jeg vilde meget hellere have hørt den Bibelhistorie, som Fader vel omtrent paa samme Tid har fortalt«. Hun fortæller om Julegaver, hun derefter fik, og fortsætter: »Imidlertid begyndte de fremmede at komme, og saa kom vi op ovenpaa; der havde de Juletræ; men det er dog underligt, her er slet ingen saadan Glæde som hjemme. . . . Blandt de voksne var der jo naturligvis den Glæde, som vi alle skal have Juleaften; men der var ingen saadan Munterhed som hjemme. Jeg gjorde mig Umage for paa den rette Maade at glæde mig, og jeg bad Gud, at han vilde hjælpe mig, at Juleaften maatte være for mig, hvad den skulde være, og jeg gjorde mig stor Umage for ret at være munter; men naar jeg da tænkte paa Hjemmet . . ., da blev det somme Tider lidt underligt for mig. Da saa de fremmede igen vare gaaede og jeg havde sagt god Nat, gik jeg ind i mit Kammer; der tog jeg min Bibel og læste det Stykke i Lukas' Evangelium, som Fader læser op ude i Folkestuen, og jeg sang den Salme »I denne søde Juletid«, og derpaa gik jeg i min Seng. Første Juledag var jeg i Holmens Kirke og hørte der først en dejlig Musik, der blev blæst i Basuner, og det lød overordentlig smukt, og dernæst hørte jeg en Prædiken, som jeg syntes godt om, af Münster,²⁾ der er den Præst her i København, som jeg synes bedst om. . . . I Gaar var det 2. Juledag; jeg var da i Vartov Kirke.«

8. Januar 1850 skriver hun: »Nu er da den sørgelige Dag kommen, den Dag, vi alle vidste vilde komme engang, om vi end ikke troede, at den var saa nær for Haanden, den Dag, da den kære, gamle Bedstemoder er død. I Morges Kl. omtrent 6 døde hun. . . .

¹⁾ Emil Ferdinand Boesen, 1812—81, cand. theol., Lærer, senere Stiftsprovst i Aarhus.

²⁾ Balthasar Münster, 1794—1867, Dr. theol., Holmens Provst.

Kl. 4 blev det meget slemt, hun klagede over Smerter, og hun gav sig meget. Jeg kaldte da paa Jomfru Meier, og da hun var kommet op, bleve vi enige om, at det nok var bedst at kalde paa Onkel Peter.¹⁾ . . . Jeg holdt Bedstemoder i min ene Arm, og medens jeg stod saaledes, blev hun paa een Gang saa stille, og da Onkel Peter vilde tale til hende, kunde hun ikke svare. Han gik da straks efter [Dr.] Mansa, og han gav hende Naftadraaber; men det hjalp ikke, hun sov hen. Jeg blev ved at holde hende, indtil det næsten var forbi, saa kom Jomfru Meier i Steden for. Det var underligt for mig, jeg har jo aldrig set nogen dø før. Bedstefader tager sig det meget nær, den stakels gamle Mand; det er saa sørgeligt at se ham saa bedrøvet. . . . Nu, kære, gode Moder, maa du dog ikke sørge alt for meget; det er jeg saa bange for, at du gør; o, gør det endelig ikke, kæreste Moder; du kunde blive syg, og det var dog jammerligt. Dig, kære Fader, vil jeg gratulere til din Geburtsdag (10. Jan.); jeg har ingen anden Present end den, at jeg vil holde inderligt af dig og Moder og alle de kære Søskende; og saa vil jeg bede Gud, at han vil lade mig blive hos sig, og at jeg maa komme til ham i Himmelen, og at vi alle der hos ham maa samles med Bedstemoder. O, jeg holder saa inderligt af eder, I kære, kære Forældre.«

I Begyndelsen af April 1850 kom Faderens Udnævnelse til Stiftsprovst i Ribe. Hun skriver (5. April): »I Aften . . . kom Onkel Peter og Brandt²⁾ og begyndte at gratulere mig; jeg kunde ikke begribe, hvad det skulde betyde, og jeg begyndte næsten at tro, at Fader var her allerede; men saa, efter at de længe havde narret mig, sagde de det rigtige. Saa det var da til Ribe, at Fader skulde, og i en Købstad; det er jo rigtignok ikke paa Landet, som jeg er kommet til at sætte saa stor Pris paa, siden jeg kom herover; men jeg kom lige straks til at tænke paa, at nu kan da Drengene komme i Skole og det i samme By, hvor I, kære Forældre, og alle vi andre ere.«

Snart efter kom — til Annas uendelige Glæde — hendes Fader til København, og da han rejste, tog han hende med sig til Vejerslev. Her saa det imidlertid sørgeligt ud. Fru Balslev havde faaet en Kræftsvulst, og tre Uger efter at have født en lille Pige, tog hun over til Hovedstaden for at søge Lægehjælp. Anna fulgte hende og blev hos hende, mens den frygtelige Sygdom gjorde sit Værk. Hendes Mand maatte flytte til Ribe med den øvrige Familie, men kom dog sidst paa Aaret over til hende. I December 1850 døde hun efter store Lidelser.

Det havde jo været et mærkeligt Aar for den 16-aarige Anna. To Gange havde Døden mødt hende i hendes nærmeste Kreds, og hver Gang var hun bleven kaldet til at yde Hjælp under de alvorligste Forhold. Nu rejste hun med sin Fader den lange Vej til Ribe. »Det var saa underligt for mig, som om jeg nu skulde til at begynde paa en ny Tid. I Virkeligheden var det ogsaa saaledes. Nu først var min Barndom forbi. Nu begyndte jeg egentlig først at føle mig voksen.«

1) Peter Joachim Boesen, 1816—91, cand. theol., Lærer ved Vajsenhuset, senere Præst og Provst i Jylland. Det var ham, der boede paa 2. Sal.

2) Carl Joakim Brandt, 1817—89, cand. theol., Lærer ved Vajsenhuset, senere Grundtvigs Eftermand som Præst ved Vartov, Literaturhistoriker og Salmeforsker. Hans Moder var født Boesen, Broderdatter af Justitsraad Boesen.

Den Opgave, der laa til hende i det nye Hjem i Ribe, var stor. Hun skulde med Hjælp af en trofast gammel Pige, Sidsel, styre Hjemmet og være sine Søskende i Moders Sted. Der var først de to Helbrødre, Johannes og Lauritz, og saa fem smaa Søstre af Faderens andet Ægteskab i Alderen fra 10 til $\frac{3}{4}$ Aar. Hun tog Opgaven op, og Provst Gabriel Koch skriver efter Sønnens Forlovelse med hende (8. Nov. 1855): »Hendes Forhold i Huset og mod de mindre Søskende, da Moderen var død, samt de Ytringer, jeg af flere har hørt om hende, er alt fordelagtige Vidnesbyrd.«

Saa kom i Sommeren 1853 hendes Faders tredje Ægteskab. Anna gik paa en kærlig Maade ind under dette. Faderens Hustru, som kun var 10 Aar ældre end hun selv, kaldte hun Moder, og Forholdet blev godt. Hertil bidrog da ogsaa, at den nye Stifmoder var et fint, elskeligt Menneske, som gerne vilde, at Hjemmet skulde blive ved med at være Hjem for Børnene. —

Vi vender nu tilbage til de forlovede. Straks efter Forlovelsen solgte Adjunkt Koch sin Ridehest; nu var der jo andet at tænke paa. Men der gik dog godt halvandet Aar, inden de unge kunde sætte Bo. Den 23. Juli 1857 stod Brylluppet. Stiftsprovst Balslev viede dem i Ribe Domkirke, og de fik deres Bolig i et smukt gammelt Bindingsværkshus i Sønderportsgade over for Raadhuset. Brudens to Brødre, som begge studerede Teologi, havde Sommerferie og var naturligvis med til Brylluppet. Hvedebrødsdagene tilbragtes i Døstrup, og herfra maa den unge Kone lige efter Brylluppet have skrevet til sin Broder Lauritz, der svarer saadan (27. Juli 57):

»Kære Anna! Tak for dit Brev, jeg fik det i Aften, da jeg kom fra Hjortlund, og jeg var saa glad ved det, at jeg straks maa skrive et Par Ord til dig igen. Nu er man da saa temmelig kommen i den gamle Status efter Brylluppet; men Dagen efter var jeg ikke rigtig mig selv; man mærker dog først, naar man skilles, hvor godt det er at være sammen, og endskønt Bryllupsdagen jo var en Glædesdag, saa havde jeg dog ondt ved at holde mig sammen og være nogenlunde, som jeg plejer, naar jeg kom til at tænke paa, at nu var den Tid forbi, da »vi tre store« altid holdt sammen og vare glædest, naar vi vare samlede; men vi ere jo dog ikke saaledes aldeles adskilte fra hinanden, og naar vi kunde ret være sammen paa den Maade, som Fader talte om i Brudetalen, at vi alle vare hos Vorherre, saa var det jo det allerbedste. . . . Johannes og jeg vil i næste Uge tage et Par Dage til Døstrup. . . .

»Nu god Nat for denne Gang og endnu en Gang Tak for dit Brev, der glædede mig overordentlig! Vil du paa det flittigste hilse min kære Svoger og Provsten og Kone? Og saa vil jeg endnu en Gang ønske dig, at du maa blive rigtig lykkelig, og bede dig engang imellem tænke paa de gode, gamle Dage; saa kan du være vis paa, at vore Tanker mødes. Din hengivne Broder
L. Balslev.«

Hos Adjunkt Kochs kom der en Børneflokk. Den 20. December 1858 fødtes Peter Gabriel Koch,¹⁾ den 17. September 1860 Carl Frederik

¹⁾ Om ham se H. G. A. Jørgensen, Ribebispen Gabriel Koch, 1930.

Koch,¹⁾ den 28. September 1862 *Ulrikke* Christine Koch og den 25. Maj 1864 *Anna Agnete* Elisabeth Koch. Det var lykkelige Aar, indtil Kri- gen kom og kastede sin sorte Skygge. Hjemmet var ret snart flyttet til Korsbrødregade.

Een stor Sorg rummede disse Aar dog, nemlig Lauritz Balslevs Død den 2. Juli 1861. Med sine rige Evner havde han snart vundet et anset Navn blandt de teologiske Studenter, og man ventede sig meget af ham. Saa blev han angreben af Tuberkulose og gennemgik en lang og trang Sygdomstid i sit Hjem, der fra 1860 var i Nørre Broby, hvor Stiftsprovst Balslev var bleven Præst. Der findes mange Breve fra ham til Søsteren. I det sidste Julebrev skriver han (Dec. 1860):

»Kunde jeg faa den Julegave, at blot een af mine Svagheder bort- toges, saa kunde jeg rigtignok være glad; men jeg venter intet af den nærmeste Fremtid og ikke ret meget af den fjærnere. Ja, det er et sørgeligt Syn, Anna, at se din lystige Broder Lauritz, der før var med til alskens Galskaber, nu gaa den hele Dag i Slaabrok, uden Krave og Flipper og ubarberet hele Ugen igennem stille omkring. . . Men jeg mærker, at jeg er for meget i det sorte Hjørne i Dag, Taa- rerne sidde ogsaa lige i Færd med at komme frem. Jeg skulde have været til Alters i Dag og havde glædet mig saa meget dertil; men saa blev det saa stærk Frost, at Fader ikke turde lade mig komme med.

»Gid I nu maa have en glad Juleaften, og det skal vel ikke mangle; hvor der er Tro i Hjerterne og Tak paa Læberne for alle Guds gode Gaver, og hvor tillige de ydre Betingelser for Glæden, Sundhed og Lykke, i rigeligt Maal er til Stede, der maa det vel blive en Jule- aften, hvor Glæden er som Solens Skin den klare Sommerdag. Min Glæde skal ogsaa nok blive stor og inderlig, om den end ikke vil kunne lignede med det samme Billede som din, men nødvendig maa blive mere vemodig. Men glæde mig ved Julen kan jeg dog, Gud ske Lov, endnu, og jeg har ikke glemt det Vers af vor gamle Jule- salme:

Naar Hjertet sidder mest beklemt,
da bliver Glædens Harpe stemt,
at den kan bedre klinge,
og knuste Hjerter føle bedst,
hvad denne store Frydefest
for Glæde har at bringe.

Men syng den med, det kan jeg ej i Aar.«

Da Sommeren kom, gik saa den 24-aarige Student bort. —

Skønt Adjunkt Koch med levende Interesse gik op i Skolegerningen og de Studier, den gav Anledning til, havde han dog Præstegerningen for Øje som det Maal, han sigtede efter. Uden Tvivl var det Døstrup, han saa hen til; men det var ikke hans Tanke blot at vente, til det blev ledigt. Samme Aar, som han blev gift, tog han de praktiske Prø- ver og begyndte at søge Præsteembede, først i Fødeegnen: Randerup, Daler, Toftlund, derefter, da det ikke førte til noget, adskillige andre Steder, dog ikke uden for Jylland. Der var dengang Overflod paa

¹⁾ Om ham se Harald Balslev, Carl Koch, 1925.

Teologer, hvad der vel har været medvirkende til, at han længe ikke fik noget Resultat; men man kan heller ikke sige, at han søgte særlig mange Embeder, omtrent en halv Snes i 8 Aar. Derimod prædikede han tit: i Ribe, i Seem og navnlig i Døstrup.

Paa hans Ansøgning om Randerup skriver Rektor Bendtsen (24. Okt. 1857): »Han har som [Adjunkt] en meget vigtig Andel i Skolens Undervisning. Det er nemlig hans Opgave i de to øverste Klasser at lede Undervisningen i Modersmaalet, at rette og gennemgaa de danske Afhandlinger, i hvilke Resultaterne af Skolens hele Undervisning skulle nedlægges og fremstilles i et dannet Sprog. Hertil kommer Undervisningen i Historie (i de fire øverste Klasser), som ligeledes udgør en vigtig Del af det Dannelsesstof, som Skolen har at meddele sine Elever. I begge disse Henseender fortjener Ansøgeren det bedste Vidnesbyrd for den Dygtighed og Indsigt, hvormed han fyldestgør sin ingenlunde lette Opgave. Ogsaa hans Undervisning i Hebraisk har vist et meget heldigt Resultat, og hans Undervisning i Dansk i de to nederste Klasser er baade meget vækkende og belærende for Disciplene.«

En Del Aar senere skriver Biskop Daugaard paa hans Ansøgning om Sognekalderet i Ryde-Handbjerg (8. Juli 1865): »Adjunkt Koch er en Mand af særdeles grundig Kundskab og levende Interesse for Videnskaben i Almindelighed og den teologiske i Særdeleshed. Han er velbegavet til Prædikeembedet, og hans faste Karakter lader sikkert formode, at han vil blive en lige saa dygtig Præst og Sjælesørger, som han nu er Skolemand. Hans Vandel er eksemplarisk. Jeg finder mig foranlediget til allerunderdanigst at tilføje, at jeg antager, at Koch vilde være i Stand til at magte de særegne Forhold i Ryde og Handbjerg Sogne, hvor der er megen religiøs Opvækkelse og nogen separatistisk Bevægelse.«¹⁾

Slutningsbemærkningen har særlig Interesse. Forholdet var jo det, at den religiøse Opvækkelse, som dengang gjorde sig stærkt gældende, ikke mindst i Vestjylland, mødte Uvilje og Modstand hos mange af Præsterne. Tidligere havde de ofte søgt at hindre de vaktes Forsamlinger og havde kunnet paakalde Øvrighedens Hjælp dertil. Det lod sig jo ikke gøre efter 1849. Men derfor behøvede Synet paa Bevægelsen ikke at være forandret. I Virkeligheden var her et af Tidens meget omstridte Spørgsmaal, og man spørger uvilkaarlig: Hvad mente Biskop Daugaard med at betegne Koch som en Mand med Betingelser for at magte Forholdene, hvor der var megen religiøs Opvækkelse? Hvis det havde været Biskop Mynster, der havde udtalt disse Ord om en Mand, havde Meningen sikkert været, at den paagældende — samtidig med at yde en lødig kristen Forkyndelse — vilde holde sig paa Afstand af Opvækkelsen og have Kraft til at hindre Forsamlingslivet i at faa Fremgang i Pastoratet. Var det dette, Daugaard mente?

Herpaa faar man Svar ved at se paa et Hyrdebrev, han havde sendt Præsterne i Ribe Stift 31. Januar 1852.²⁾ Han hævder her, at

¹⁾ Udhævet her.

²⁾ Christine Daugaard, Biskop Daugaard II, S. 207—17.

Opvækkelsen — ligesom Pietismen i det foregaaende Aarhundrede — kan have en gavnlig Indflydelse paa Kirkelivet. »Det er vel sandt, at ved denne Bevægelse forstyrres stundom den Ro, den Stilhed og Fred, under hvilken det kirkelige Liv heldigen og glædelig udvikler sig; men mon ikke ogsaa Søvn og Død?« Der har unægtelig paa sine Steder vist sig Symptomer paa aandelig Usundhed hos de opvakte; men saadanne Fejl maa ikke vække Præstens Vrede imod dem eller »udelukke dem fra deres Sjælesørgers Kærlighed, der baade skal lære

Biskop Daugaard.

ham at undskylde dem og at tale til dem paa den Maade, at Belærelse, Formaning, Advarsel, eller hvad der i øvrigt bør siges dem, kan bedst finde Indgang.«

Derefter gennemgaar Daugaard de Hovedanker, der rettes mod de opvakte.

Man bebrejder dem Utilfredshed med Gudstjenesten og Mistro mod Præsten. Her har de dog en Undskyldning i Rationalismen, som en Tid havde fortrængt Aabenbaringstroens Forkyndelse fra Prædikestolene. Præsten skal derfor stræbe efter at gøre Ordets Forkyndelse rig paa Kraft til Opbyggelse. Ingen Præst maa besvære sig over de opvaktets Mistænksomhed, »før han med Haand paa Hjertet har spurgt sig, om han har været en tro Husholder over Guds mange Slags Naade, om han har rettelig og efter

flittig Forberedelse ved Arbejd og Bøn forkyndt Herrens Ord paa Prædikestol, ved Alter, ved Sotteseng, ved Grav, og har kunnet svare Ja til dette Spørgsmaal! Ellers falder Besværingen tilbage paa hans eget Hoved, og da vorde den ham en Opfordring til at røgte sit Kald med mere Iver og Troskab.« Om Præsten bør gøre noget særligt ved f. Eks. at holde Bibellæsninger eller nu og da — næppe til Stadighed — tage aktiv Del i de opvaktets Forsamlinger, kan der ikke gives nogen almindelig Regel for.

Den anden Anke retter sig mod den Ensidighed, hvormed de opvakte indskrænker sig til Brugen af visse Bøger, undertiden med Forkastelse af alle andre. Der kan være noget irriterende heri; men man maa ikke glemme, at en stor Del af de religiøse Skrifter i nyere Tid har været præget af Rationalisme, saa enfoldige Kristnes Frygt for »ny Lærdom« har været begrundet. Desuden har de opvakte gjort et godt Valg af de Bøger, de har kastet deres Kærlighed paa. De hidrører alle fra vor Kirkes ypperste Forfattere: Brochmand, Kingo, Brorson og Pontoppidan.

Den tredje Anke drejer sig om den pietistiske Fordømmelse af visse Fornøjelser som f. Eks. Kortspil og Dans. »At de opvakte selv afholde

sig fra disse Fornøjelser, at de advare imod dem som farlige, kan man jo slet intet have imod.« At de erklærer dem for ligefrem syndige, er vel urigtigt, men har sin Undskyldning i, at Brugen ligger saa nær ved Misbrugen. Præsten bør vise, at de gør Uret i ikke at holde de to Ting ude fra hinanden, og hvad angaar hans eget Forhold til den Slags Fornøjelser, da kan det sikkert ikke koste ham megen Selvovervindelse at nægte sig dem, dersom Deltagelse i dem skulde forarge nogen i Menigheden og berøve hans Ord Kraften til at virke paa den.

Endelig er der den Anke, at de opvakte ser ned paa dem, der ikke vil slutte sig til dem. Hvor den Slags Hovmod gør sig gældende, maa Præsten med kærlig Alvor drive paa Ydmyghed og paa den Retfærdighed, som gælder for Gud. Han maa indskærpe, at »enhver vandrer paa Vildfarelsens Vej, der indbilder sig at have grebet det Klenodie, som vi kun alle kunne jage efter og stræbe efter.«

Efter at have behandlet Ankerne slaar Daugaard fast, at Opvækkelsen ikke, som mange mener, er »et uglædeligt Syn«.

Derimod opfordrer han til at modarbejde Sekterere som Baptister og Mormoner. Og naar man ser, at Sektererne har lettest ved at gøre Proselytter blandt de opvakte, maa man huske, at Opvækkelsen ikke er, hvad den undertiden antages for: en Fuldendelse, men en Begyndelse. »Det Hjerte, især det unge Hjerte, hvori en Gæring er begyndt . . ., det er lettest at vinde, naar det bestormes med List og Kraft.« Saadanne svage Sjæle bør Præsten hjælpe ved Oplysning, Formaning og Opfordring til Bøn om Guds Aands Bistand. Og han bør faa de opvakte til at se, at deres Opvækkelse bør vise sin Kraft og Frugt i, at de, som Apostelen siger, bliver »faste, ubevægelige, frugtbare altid i Herrens Gerning« (1. Kor. 15, 58).

I sig selv er dette Hyrdebrev jo et interessant Aktstykke. Det er klart, at Daugaard har villet levere et Forsvar for Opvækkelsen, og at han har ønsket, at Præsterne — om end med Forsigtighed — skulde stille sig i et positivt Forhold til den.

Her har Brevet den Betydning at vise, hvad han har ment med sine Ord om Adjunkt Koch. Han har ment, at Koch vilde forstaa at skatte Opvækkelsen, at fremme Værdierne i den og at hindre Usundhed og Sekterisme i at faa Magten.

De enkelte Glimt, vi har set af Kochs religiøse Personlighed, gør det forstaaeligt, at Daugaard havde dette Syn paa ham. For øvrigt kendte Daugaard ham nøje. De kom meget sammen og har haft Lejlighed nok til at udveksle Tanker. Fru Koch var Veninde med Daugaards Datter, Forfatterinden Christine Daugaard, der var nogenlunde jævnaldrende med hende, — et Venskab, der varede Livet igennem.

Med det gamle Hjem i Døstrup stod Adjunkt Kochs stadig i livlig Forbindelse. Ferierne tilbragtes hovedsagelig der, og mange Gange ellers smuttede man derud, oftest hentet i Præstegaardens Vogn. For Børnene var Besøgene hos Bedsteforældrene dejlige.

Provst Koch var ikke længere den Kæmpe, han havde været. Al-

deren meldte sig, og Helbredet var vaklende. 1860 nedlagde han Provsteembedet. Dermed var hans Deltagelse i det aarlige Landemøde i Ribe forbi.

Efter Landemødet 1862 var der i Bispegaarden en Middag for Provsterne, hvortil Adjunkt Koch var indbudt. Herom fortæller han sine Forældre i et Brev (3. Juli 1862), hvori det hedder: »Der blev drukket mange Skaaler. . . Bispen drak underhaanden et Glas med mig for Fader og Moder. [Efter en Mindeskaal for en afdød] vilde [Provst] Bøtcher,¹⁾ som havde udbragt en spøgende Skaal før, lede Tanken tilbage fra de døde igen til de levende, men dog udbringe en alvorlig Skaal — for en gammel Mand, hvis ærefrygtindgydende Personlighed, prøvede Erfaring og varme Hjerte havde skaffet ham en Agtelse og Kærlighed blandt hans Standsfæller, der ikke blev mange til Del; han havde ogsaa set op til denne Mand med det snevide Hoved, der havde nedlagt Provsteembedet, før han behøvede det, og før det vel var ønskeligt, men vel maatte have følt Trang dertil; han vilde nu ønske, at han endnu længe maatte blive i de leyendes Tal og virke der, hvor han var sat; og saa vilde han bede mig som Mandens Søn at bringe ham denne Skaal og Hilsen fra Landemødet. Og denne Hilsen bringer jeg da herved med Glæde. Alle rejste sig og drak Skaalen, og de fleste kom hen og klinkede med mig. . . De hilse fra os her ved Deres taknemmelige Søn C. F. Koch.«²⁾

Men saa trak Skyerne sammen om Danmark. Krigen brød ud. C. F. Kochs ældste Søn Gabriel fortæller³⁾: »Saa husker jeg fra 1864, i mit sjette Aar en Enkelthed fra den Dag, da Budskabet om Dannevirkes Rømning naaede Ribe. Fader kom fra Skolen hjem til Middag. Vi Børn sad ved Bordet paa vore Pladser, Moder ved Terrinen. Inden Fader satte sig, stod han et Øjeblik ved sin Stol ved Bordet med Hænderne paa Stoleryggen. Saa bøjede han sig forover og sagde stille: »Dannevirke er faldet!« De Ord hører jeg endnu.«

Saa kom de danske Soldater fra Frederiksstad. Det gjorde paa Kochs et skærende Indtryk, da de trætte og forpjuskede rykkede ind ad Sønderport til Tonerne af »Ser I, hvem der kommer her?« Derefter den fjendtlige Indkvartering i Maaneder. Østrigerne var dog skikkelige, og deres Forbitrelse mod Preusserne skabte en vis Forstaaelse med dem. De var venlige mod Børnene og forærede dem en af deres Geværkugler, som opbevares endnu. Men frygtelig var Tiden jo. I Kochs Almanak er Krigsbegivenhederne noteret indtil den 18. April: »Dybbøl taget ved Storm«; derefter har han ikke skrevet mere om den Sag. Men i hans Bog om Døstrup staar: »Den skrækkelige Fred, hvis Mulighed ingen kunde tro.« Med den var jo Sønderjylland, ogsaa de kongerigske Enklaver og dermed Døstrup, revet fra Danmark.

De tyske Myndigheder paabød Afholdelsen af en Fredsfest i Kir-

1) Petrus Johannes Bøtcher, 1817—93, Sognepræst i Sevel, Provst for Hjerm og Ginding Herreder 1855—86 samt indtil 1880 tillige for Hammerum Herred. Vi vil møde ham senere.

2) Dengang sagde man altsaa endnu »De« til sine Forældre.

3) G. Koch, Fra Barndomshjemmet, Julestjernen 1916.

kerne i Slesvig Søndag d. 4. December 1864. Der skulde takkes for den lykkelig endte Krig. I Kochs Almanak staar: »Den 3. kørte jeg med Posten til Døstrup. Ingen Klokkeringning. Ingen Fredsgudstjeneste.« Med Klokkeringningen hang det saadan sammen, at Koch om Eftermiddagen, da den skulde foregaa — vist hen ved Mørkningstid, — gik over til Kirken. To Karle kom gaende, og det gav et Sæt i dem, da han traadte frem imod dem. »Er det jer, som skal ringe for Freden?«, spurgte han. »Ja,« svarede de. »Hvor meget skal I have for det?« »En Daler.« »Her har I en Specie, vil I saa lade være med at ringe?« »Ja.«¹⁾ De slog dog vist et enkelt Slag paa Klokken hvert Kvarter, saa de kunde sige, de havde ringet, og hæve Daleren. Der var vel heller ikke nogen i Døstrup, der vilde nægte, at dermed var der ringet nok.

I sin Bog om Døstrup skriver Koch: »Efter at Lø og Møgeltønder Herreder tillige med Slesvig og Holsten var afstaaet ved Freden i Wien i Efteraaret 1864, søgte min Fader straks Afsked hos den danske Regering, men blev henvist til den preussiske Regering, dog saaledes, at hvis den preussiske Regering aldeles afslog hans Begæring, skulde han paa ny henvende sig til København. Han nægtede at aflægge Ed til den preussiske Konge. . . . I Sommerferien 1865 prædikede jeg hver anden Søndag i Døstrup og min Fader hver anden. Ved min Bortrejse til Ribe stod han alene og vilde kun vende sig til den Stormagt, som raader i Himlen. Dagen efter blev han syg, laa i nogle Uger, kom sig vel af Sygdommen, men kunde ikke komme til Kræfter . . . og døde 16. Oktober 1865. . . . Jeg var hjemme hos ham, som jeg havde været det hver eller hver anden Søndag. Han sov stille hen.«

Ogsaa Svigerdatteren besøgte den gamle Provst paa Dødslejet. Da hun kom ind til ham, udbrød han: »Staa fast, min Sjæl, staa fast i Herrens Krige.« Sønnen skriver til sin Moder (18. Okt. 1865): »Det var dog et dejligt Udtryk, der gik hen over Faders Ansigt i hans Dødsøjeblik, saadan en Mildhed og Forundring, som han var bleven overrasket ved et dejligt Syn.«

Den 23. Oktober blev han begravet i Familiegravstedet paa Døstrup Kirkegaard, fulgt af et stort Følge fra nær og fjærn. Stiftamtmand Nielsen fra Ribe og Biskop Daugaard var mødt. De modtog hans to Dannebrogskors.

18.—19. November var Adjunkt Koch i Døstrup og modtog da Sognets Opfordring til at søge Embedet. To Døstrupmænd, Mathias Møller og Peder Jensen, rejste til Slesvig for at forhandle med Generalsuperintendent Godt om Sagen. Nogle Dage efter bragte Møller Besked fra Godt: Koch kunde faa Embedet, hvis han indgav Ansøgning derom.

Det blev ham en haard Kamp. Han var jo rodfæstet til dette Sted. Men hvor skulde han med sin Opfattelse af Edens Betydning kunne aflægge Troskabsed til en tysk Voldsherre? Maaske gjorde Tanken paa Børnenes Fremtid sig ogsaa gældende. I hvert Fald endte det med Nej. Han kunde ikke.

¹⁾ Beløbene indestaar jeg ikke for; maaske var det en Daler hver.

»Hermed slutter denne Families Ophold i Døstrup,« skriver han i sin Bog og tilføjer: »1. December 1865 blev jeg kaldet til Sognepræst for Vildbjerg, Timring og Nøvling i Hammerum Herred.« »Juledag prædikede jeg og sagde Farvel til Døstrup Menighed.«

Der kom dog endnu en Dag, hvor denne Familie kunde hilse Menigheden paa det gamle Sted. Det var den 9. Juli 1920. Da prædikede C. F. Kochs Søn, Biskop Gabriel Koch ved Genforeningsgudstjenesten i Døstrup Kirke. Han var gammel nok til at kunne huske Provst Gabriel Kochs Begravelse, og han sagde, det var for ham, som han følte Historiens Hjul dreje sig.

Men den Kamp, som C. F. Koch havde gennemkæmpet i Novemberdagene 1865, blev han i Virkeligheden aldrig færdig med. »Var det rigtigt, jeg handlede?« — »Da Skaane blev afstaaet, blev Præsterne ved Menighederne.« — »Kan jeg falde ind under Dommen over Lejevenden, der ser Ulven komme og forlader Faarene og flyr?« Atter og atter kunde han vende tilbage til disse Spørgsmaal. Endnu i de allersidste Dage før sin Død.

Han talte ikke tit om Sønderjylland. Han taalte det daarligt, ligesom han daarligt taalte at hejse Dannebrog.

Men hans tavse, smertefyldte Kærlighed kaldte hos hans Børn Kærligheden frem til Danmark og til Sønderjylland.

Pastor Michael Koch havde i sin Tid plantet et Egetræ i Døstrup Præstegaardshave. Det var vokset op og blevet stort. Ved Efterretningen om Freden i Wien lod Provst Gabriel Koch det fælde og save i Planker. Dem tog Sønnen med til Vildbjerg og lod deraf lave to smukke Konsolskabe. Det var med en egen Følelse af Ærefrygt og Vemod, at man i Familien saa paa dem. De stod som et Symbol paa noget, som var tabt. Ærefrygten er bevaret, Vemodet er svundet siden 1920.

III.

SOGNEPRÆST I VILDBJERG

1866—73

Paa Kultusministeriets Optegnelsesblad ved C. F. Kochs Ansøgning om Vildbjerg¹⁾ er der noteret: »26. Nov. 1865. Bedst anbefalet er unægtelig Koch, der sagtens ogsaa er den dygtigste; men han kan efter min Mening ikke foretrækkes for *Qvistgaard*. Søger denne intet andet Embede, hvortil han kan komme i Betragtning? Th. R. T.²⁾« Derefter staar der med Blyant: »Se dog vedlagte Andragende, som er indkommet i Dag. Maaske saa dog Koch bør foretrækkes^{27/11} Th. R. T.«

Koch fik altsaa Embedet. Men hvilket Andragende der er sigtet til, maa vi nærmere paavise. Der var nemlig to.

Ingen af dem angik Koch. Han var formentlig ganske ukendt i Hammerum Herred. Men begge Andragender afspejlede den Aanderens Kamp, som paa den Tid foregik der. Det var Opvækkelsen, som gjorde sig gældende. Den var i Vildbjergegnen vokset frem i den senere Tid, særlig under Indflydelse af F. Lawaetz, der 1857 var bleven Forpagter paa Herregaarden Møltrup i Timring, og nu var den netop bleven styrket ved den berømte Prædikerejse, som de to tjenstledige Kappellaner, Vilhelm Beck og Johannes Clausen³⁾ foretog i Efteraaret 1865, og hvorunder de ogsaa havde besøgt Møltrup. Det første Andragende, hvis Ophavsmand aabenbart var Lawaetz, lyder saaledes:

»Allerunderdanigst Ansøgning fra Medlemmer af Vildbjerg, Timmering og Nøvling Pastorat i Ribe Stift om at maatte allernaadigst vorde beskikket Kappellan Johannes Clausen, tidligere konstitueret Feltpræst, til Sognepræst for fornævnte Pastorat.

»Til Kongen.

Vildbjerg, 31. Okt. 1865.

»Undertegnede Medlemmer af Vildbjerg, Timmering og Nøvling Pastorat vove allerunderdanigst at henvende sig til Deres Majestæt med en Bøn i en Sag, som ligger os inderligt paa Hjerte.

»Det herværende Sognekald er ved den tidligere Præsts Død bleven ledigt; det er vort højeste Ønske, at vi allernaadigst maatte vorde

¹⁾ Rigsarkivet, Cultus-Min. 1. Dept. R 1179, hvor ogsaa de nedenstaaende Andragender findes.

²⁾ ∴ Theodor Rosenørn Teilmann, Kultusminister 1865—67.

³⁾ Johannes Carl Emil Clausen, 1832—1908, Feltpræst 1864, Sognepræst i Ryslinge 1866—77, senere i Slagelse og til sidst i Vonsild; Vilh. Becks nære Ven; 1861—74 Medlem af Indre Missions Bestyrelse, efterhaanden grundtvigsk præget.

beskikket en troende, nidkær Præst, der vilde forkynde os Guds Ord i Aands og Krafts Bevisning purt og rent efter vor evangeliske-lutherske Kirkes sunde Lærdom. Herren har i sin Naade skikket det saaledes, at der er vakt meget aandeligt Liv imellem os i vor Kreds. Vi frygte meget for, at dette Liv skal sygne hen eller forstyrres, hvis vi ikke faa en Præst, der virkelig kan og vil vidne i Tro om den Herre Jesus Kristus, og som ikke er smittet af de vildfarende Lærdomme, som ere trængte ind i vor Kirke i disse Tider.

»Vi kende personlig en saadan Mand, nemlig Kapellan Clausen, om ham ved vi, at han vil og kan forkynde os Guds sande Evangelium, og at han elsker vor evangeliske-lutherske Kirke. I Tillid til Deres Majestæts Omsorg for Guds Riges Fremme iblandt os og Deres Majestæts Kærlighed til vor evangeliske-lutherske Kirkes Lære vove vi i dybeste Underdanighed at rette den ydmyge Bøn til Deres Majestæt, om fornævnte Kapellan Clausen ikke maatte blive allernaadigst beskikket til vor Sjaelesørger som Sognepræst for Vildbjerg, Timmering og Nøvling Pastorat i Ribe Stift.

»Allerunderdanigst

»Forpagter F. A. Lavaetz paa Møltrup, hans Kone C. A. Lavaetz, sammes Tjenestefolk (Navnene).« Derefter følger 240 Navne.

I de fleste Tilfælde underskriver Mand og Hustru sammen, i nogle Tilfælde en Hustru alene. Der er adskillige Sønner og Døtre samt Tjenestekarle og Tjenestepiger. I øvrigt 3 Lærere, hvoraf 1 Kirkesanger, 22 Gaardmænd, hvoraf 1 Sogneforstander og 1 Sognefoged, 20 Fæstere, 29 Bols mænd, 8 Husmænd, 3 Indsiddere, 3 Aftægtsmænd og 1 Forpagter.

Det andet Andragende lyder:

»Til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

»Ringkøbing Amt, Hammerum Herred, Vildberg Pastorat, den 13. November 1865.

»Sogneforstanderskabet begærer underdanigst, at Pastor Clausen ikke maa blive beskikket til Præst i Vildberg Pastorat.

»D'Hrr. Pastorerne Vilhelm Beck og Clausen fra Sjælland, der i denne Tid berejser en Del af Jylland i den indre Missions Tjeneste, har ogsaa gæstet Hammerum Herred og blandt flere Steder ogsaa Hovedgaarden Møltrup i Timring Sogn, hvis Forpagter har Ord for at holde stærk til med alle Slags nye Opvækkelsesprædikanter, og hvor der Tirsdagen den 31. Oktober afholdtes en saakaldet gudelig Forsamling, men hvis Hovedøjemed synes at have været at hverve en Masse Underskrifter fra Beboerne paa et Bønsskrift til Kongen om at faa Pastor Clausen til Præst ved det ledige Pastorat i Vildberg.

»Maaden, hvorpaa dette Andragende er fremkommen, samt den Fremgangsmaade, der er brugt ved at samle Underskrifterne, har i høj Grad vakt Flertallet af Pastoratets Beboeres Misbilligelse, og tillader undertegnede os underdanigst at henlede det høje Ministeriums Opmærksomhed derpaa. Ved omtalte Missionsmøde den 31. Oktober blev fornævnte Bønsskrift til Kongen fremlagt og Underskrifterne ud-

ført ved en dertil beskikket Skriver, der antog Folk af alle Klasser fra 14 Aars Alderen og opad. En saadan underlig Fremgangsmaade er her næsten uhørt, og Størstedelen af disse paa denne Maade hvervede Underskrifter ere at betragte som sande Nuller. Undertegnede ere overbeviste om, at vi ved at sætte Ansøgning i Cirkulation i Pastoratet kunne hverve et langt overvejende Flertal af Menighedens erfarne Mænd for en Kandidat; men da vi hader denne Fremgangsmaade og kan ikke andet end tro, at Hans Majestæt Kongen aldeles intet Hensyn tager til en saadan Samling af Underskrifter, som jo for Størsteparten bestaar af Tjenestefolk og nylig konfirmerede Børn, saa bede vi det høje Ministerium at tro os, naar vi sige, at den Bønskrift for Clausen, stilet til Hs. Majestæt Kongen, og som skal forestille et almindelig Udtryk af den herskende Stemning, der enten er tilstillet Højstsamme eller dog snart vil blive det, er aldeles intet betydende, og at i det mindste $\frac{1}{10}$ af Pastoratets Beboere ville føle sig meget indignerede ved at modtage en Præst, hvis sværmeske [sic] Overspændthed er her noksom bekendt, og som kun vilde blive modtaget med Velvilje og Tillid af en yderst lille Del af Befolkningen.

»Vi haabe, at det høje Ministerium vil optage denne vor Oplysning naadigt og i den rette Mening; thi Hensigten hermed er jo kun at forhindre, at en saadan som den omtalte Bønskrifts Agitation skulde have nogen Indflydelse paa Hans Majestæt Kongen.

»I Sogneforstanderskabet for Vildberg, Timring og Neuling

underdanigst

J. S. Sørensen,
Formand.

Andreas Nygaard.

Søren Grimstrup.

Ove Pedersen. Christian Christensen. Jens Helleskou. Jens Pedersen.«

Det af de to Andragender, som kom til Ministeriet 27. November, maa være det sidste. Det første er ganske vist dateret 31. Oktober. Men Sogneforstanderskabet skriver jo under 13. November, at det »enten er tilstillet Kongen eller snart bliver det«, og i en supplerende Skrivelse af 30. November underretter Forstanderskabet Ministeriet om, at Forpagter Lawaetz og Gaardejer Knud Christensen Kirkegaard »i disse [Dage]« personlig skal overbringe Kongen det. Det er altsaa trukket ud med Overbringelsen, maaske fordi man er bleven ved at samle Underskrifter, og dette Andragende kan derfor ikke være kommet fra Kongen til Ministeriet saa tidlig som 27. November. Det Andragende, der har faaet Realitetsbetydning, maa derfor være Sogneforstanderskabets af 13. November. At det har brugt 14 Dage om at komme Ministeriet i Hænde, er vel ikke saa mærkeligt i de Tider. Det er saa det, der har vist Ministeren, at der ovre i de tre Hedesogne var saa stærke aandelige Modsætninger, at man maatte skaffe en Præst, som havde Betingelser for at magte vanskelige Forhold, og i den Henseende havde man jo Biskop Daugaards Udtalelse om Koch at holde sig til. Saadan fik han Embedet.

Johannes Clausen, som var Stridens Æble, kunde der ikke være Tale om, og ham havde Ministeren desuden andre Planer med. Han skulde til Ryslinge, hvor Vilhelm Birkedal et Par Maaneder før var bleven afskediget. Aktionen fra de opvakte Side førte ikke til det,

de ønskede, men var den Faktor, som satte hele Sagen i Gang. Ikke saa underligt; for naar man ser paa, hvem der har underskrevet deres Andragende, er det jo klart, at Sogneforstanderskabets Paastand om, at det var »sande Nuller«, er ganske urigtig. Man skyder jo heller ikke Spurve med Kanoner.

Om alt dette vidste Koch naturligvis ingenting, mens det foregik. Han har sikkert først hørt om det ved Ankomsten til Vildbjerg.

Han blev ordineret i Ribe Domkirke, og i Midten af Januar 1866 rejste han op til sit nye Hjem. Formandens Enke, Fru Wernberg, havde jo Naadensaar og beboede altsaa foreløbig Præstegaarden, hvor han fik et Par Værelser og var paa Kost hos hende.

Det maa have været en stor Overgang for ham i en Alder af 38 Aar og efter 13 Aars Arbejde som Adjunkt at begynde paa Gerningen som Landsbypræst ude paa den brune Hede. Før han forlod Ribe, havde Katedralskolens Disciple overrakt ham et smukt Taffelur med en Indskrift, hvori de udtalte deres Taknemmelighed. I Skoleprogrammet for 1866 omtaler Rektor Bendtsen hans Forflyttelse og udtaler, at han »ved sine grundige og omfattende Kundskaber i de ham betroede vigtige Fag . . . har haft en væsentlig Indflydelse paa Disciplenes hele Uddannelse.« Nu stod han altsaa over for en helt forskellig Opgave blandt fuldstændig fremmede Mennesker.

Han blev indsat i Embedet den 21. Januar af Provst Bøtcher, som vi kender fra Landemodet i Ribe 1862. Det var sikkert en Opmuntring for Koch her at møde denne dygtige Mand, der havde sat saa megen Pris paa hans Fader. Det var et vældigt Provsti, Bøtcher dengang havde. Det omfattede baade Hjerm, Ginding og Hammerum Herreder. Han var kørt den lange Vej fra Sevel — ikke saa langt fra Skive — til Vildbjerg, vel henved 35 Kilometer.

Dagen efter Indsættelsen skriver Pastor Koch til sin Hustru: »Min egen, kære Anna! Sidst fik du et Hastværksbrev fra mig, skønt du vel dog indrømmer, at det efter Omstændighederne ikke var saa kort og endda medbragte en Tegning over Præstegaarden.

»I Fredags maatte jeg — førend jeg var indsat — og altsaa en Dags Tid efter, at jeg var kommen, kaste Jord paa et Lig i Timring og holde Gravtale; derefter berettede jeg en Kone, som var meget syg — har ligget 5 Aar af et daarligt Ben og i den Tid faaet 5 Børn; hun hørte til det opvakte Parti. Og endnu samme Dag maatte jeg, just som Lawaetz — en ret net og temmelig dannet Mand paa 31 Aar, hans Kone omtrent i samme Alder, de have 4 Smaapiger og 1 Dreng, der er den mindste — var kommen for at hilse paa mig, Kl. 4 køre af Sted $\frac{1}{2}$ Mil ud over Mosen og hjemmedøbe et Barn . . . Da jeg kom hjem, var Lawaetz her endnu og talte da med mig i Enrum en Times Tid, fortalte mig, at samtidig med min Udnævnelse var han i København for at søge om Clausen etc. Han er herrnhutisk eller pietistisk, fortalte en Del om den stærke Opvækkelse, her er, navnlig i Timring. Jeg sagde ham, at det glædede mig, og at jeg ogsaa vilde komme i deres Forsamlinger, men at jeg for Resten var sat til Præst for Vildbjerg, Timring og Nøvling Menigheder og ikke for et udpræget Parti i disse Menigheder, og jeg vidste, at jeg ved at slutte mig til det opvakte Parti og gaa op i det vilde ophøre at være Præst

for Pastoratets allerfleste Beboere (et stort Flertal har nemlig søgt Kongen imod Clausen og skrevet heftige Artikler i Ringkøbing Avis, der gik ud paa, at hvis Clausen eller en anden af samme Parti kom her, vilde de ikke kunne betragte ham som deres Præst). For Resten sagde jeg, at jeg, om Gud vil, til næste Vinter agtede at holde Bibel-læsninger og der med din Assistance selv styre Sangen efter Roskilde Konvents Bog, hvilket meget glædede ham, og hvortil han tilbød Lokale paa Møltrup. Dette Tilbud tager jeg dog næppe imod, da baade Provsten og [Pastor] Blicher i Aulum i Gaar stærkt fra-raadede det.

»I Gaar holdt jeg da Indtrædelsesprædiken i Vildbjerg Kl. 10. Jeg sad oppe om Natten til Kl. 2 . . . , stod op Kl. 7 og tilbragte efter at have drukket Te en lille Time i Haven, hvor jeg fra en med Graner bevokset Bakke ved Aaen saa Solen staa op over Heden og saa en Mængde Vogne og Folk fra forskellige Sider drage til Kirken. . . Kirken var stagende fuld paa Gangen og i Koret og Vaabehuset, og mange stode udenfor, hvor de dog kunde høre min Prædiken. Bøtcher talte fra Alteret, da der ikke var Plads anden Steds, »om det at prædike«, og han opstillede rigtignok saa store Fordringer, som jeg aldrig kan tænke paa at opfylde. Han messede for Alteret og gjorde det ret godt. Derefter prædikede jeg. Jeg maatte trænge mig fra Alteret, hvor jeg havde min Plads. Jeg var lidt trykket under Vægten af Provstens temmelig ideale Fordringer; men det gik dog, Gud ske Lov, nogenlunde godt. Derefter gik jeg for Alteret og messede. Jeg kørte frem og tilbage sammen med Fru Wernberg. Saa spistes her Frokost — jeg dog næsten intet. . . Provsten og jeg kørte saa til Nøvling, hvor Kirken var næsten lige saa fuld. . . Jeg var bedre oplagt end i Vildbjerg, og jeg tror næsten, det gik ganske godt; men det begyndte at mørknes. Derefter døbte jeg 2 Børn og messede saa til Slutning, hvilket jeg tror gik meget godt. Jeg kunde høre dem hviske nede i Kirken, at det var kønt . . .

»Da vi kom herhjem, havde Blicher faaet alt mit Tøj, som var kommet om Morgen, udpakket og indbaaret paa dets Plads. Tøjet uskadt. Tak, lille Anna, for den omhyggelige Indpakning af mine Ting i Chatollet, ligesom ogsaa i Kufferten, hvor alt laa ganske dig ligt. Og Tak for Stolen, som jeg ikke havde ventet. Alle her kunde ikke noksom beundre Chatollet. Saa spiste vi. . . I Aftes Kl. 11 kørte de herfra. . . 23de. Jeg har nu gaaet min Morgentur i den dejlige Have med temmelig store og mange forskellige Træer . . . den er større end den egentlige Have i Døstrup.«

Kochs Tiltrædelsesprædiken over Matth. 8, 1—13 begynder med en Omtale af, at Folket, som efter Bjergprædiken fulgte Jesus, »forundrede sig saare over hans Lærdom.« Men det er ikke blot Undren, Herren vil vække. Folkets Undren over hans Lære kunde jo ikke hindre, at det mere og mere blev fremmed for ham i Tanker og Hjerte og endte med at korsfæste ham. Kun enkelte blev virkelig hans, fordi de følte Trang til ham og saa ogsaa fik Naade til at tro og bygge paa ham. Og mon det er anderledes nu om Stunder? Mange vil vel ikke være Kristi Fjender, men har dog ikke Hjerte til at blive hans rette Venner; de er Rigets Børn, henregner sig til Guds

Kirke her paa Jorden, men føler ikke Trang til at blive Guds Børn og henvende sig til ham med deres Sorg i alle deres Anliggender. Herren har kærligt henvendt sig til os alle; men enhver af os maa ogsaa i et troende Hjerte henvende sig til ham.

»Et eget Væsen er vor Tro« og dog saa forskelligt — forskelligt for de forskellige Mennesker, forskelligt for den enkelte i de forskellige Tider af hans Liv. Snart er Troen svag eller bange eller vaklende, som en Længsel efter Herren; snart bygger og bor den stærk og frejdig i Sjælen som

den faste Grund i Hjertet lagt
ved Ordet om den Naadepagt,
som er i Kristus stiftet.

Prædikenen skildrer saa først den svage Tro ud fra den spedalske Mands Ord: »Dersom du vil —«, og derpaa den stærke Tro ud fra Høvedsmanden i Kapernaum. Til sidst hedder det, at den svage og den stærke Tro er forskellige i meget, men hinanden lige i Begyndelsen med Selvanklage og Sorg over Synden og i Resultatet; for begge faar de Bønhørelse. Begge er en Tro til Salighed og en Gave fra Gud. Og derfor kan vi sige: »Alle Ting er mulige for den, som tror.«

Koch sluttede med disse Ord: »Jeg skal nu med i Dag begynde en Gerning iblandt eder, som er af Vigtighed og Betydning baade for eder, om det maatte lykkes, og lige saa meget ogsaa for mig selv. Ikke fordi jeg tænker, at min Gerning blandt eder skulde være nogen høj Gerning med udvortes Anseelse eller Magt; tværtimod, jeg ønsker kun, at den maa blive en Gerning i Stilhed, at jeg maa kunne faa Naade til at vorde stille i mig og lytte efter, hvad Herren her iblandt eder har at lære mig, og at ogsaa I maatte faa Naade til at vorde stille i eder og lytte efter Herrens Ord til eder, saa vi kunde samle os og forene os om den fælles Gerning i Herrens Tjeneste, jeg som Ordets Tjener, I som dets Hørere, saaledes at denne Gerning kunde blive os alle til Velsignelse til vore Sjæles Frelse i Christo Jesu.

»Jeg kommer for at slutte mig til og fortsætte Gerningen, som for længst er begyndt iblandt eder, og som sidst blev røgtet af den værdige Mand,¹⁾ som Herren saa tidlig bortkaldte. Og jeg vil bede eder, at I ville modtage mig med den samme Tillid og Velvilje, som I skænkede ham, at ogsaa min Gerning maatte finde et godt Sted iblandt eder.

»Jeg kommer til eder som en syndig Mand, og naar jeg ser paa mig selv alene, hvad jeg er, og hvad jeg kan, da maa jeg vel sige: »Herre, jeg er ikke værd, at du gaar ind under mit Tag.« Men jeg vil søge min Trøst og Styrke i de Ord af Herrens egen Mund: »Alle Ting ere mulige for den, som tror,« — som tror, at det er en sandfærdig Tale og aldeles værd at annammes, at Kristus Jesus kom til Verden for at frelse Syndere.« —

Koch maa hurtigt have skrevet til sin Svigerfader om Sagen med de opvakte. Stiftsprovst Balslev svarer ham (5. Febr. 66):

»Min kære Svigersøn! Tak for Deres interessante Brev! Der er alt-

¹⁾ Niels August Wernberg, 1814—65, Sognepræst i Vildbjerg fra 1857.

saa straks vanskelige Forhold i Vildbjerg; men jeg tænker, at De nok forstaaer med Besindighed at tage Tingene paa den rette Maade. Det er dog meget bedre, som det er, end om der var aandelig Død. Pietisterne er et vanskeligt Slags Folk at have med at gøre; men jeg har en Del til overs for dem; det er dog Folk, hvem Kristendommen ligger paa Hjerte, og naar man kommer dem kærligt i Møde, kan man dog vist gerne vinde dem. . . . Kærlig Hilsen fra os alle! Deres henvigne C. F. Balslev.«

Nogle Maaneder gik. Saa fik Pastor Koch sin Familie til Vildbjerg. Herom fortæller Datteren Ulrikke Koch i sine Erindringer:

»Vi befinder os i en lukket Vogn efter Opbruddet fra Ribe. Vi kørte Nord paa, og Vognen var godt fyldt: Mor, Gabriel, Carl, jeg og lille Agnete, som var omtrent 2 Aar, og endelig vor Pige Tomine, som endnu bor som en gammel Kone i Slotsgade [i Ribe]. Ved Middagstid naaede vi Varde, og her spiste vi til Middag hos Borgmester Teilmanns. Om Aftenen naaede vi Tarm, hvor vi overnattede i Kroen. Trætte var vi alle, ikke mindst Mor. Hun havde sikkert ingen Hville faaet den Dag; men hun havde skaffet Agnete en lille Middagsøvn ved at rede til hende paa Baglænsstædet, og i den Tid *skulde* vi være stille. Drengene blev anbragt hos Kusken, og der var jo meget at se, mens vi kørte gennem sandede Egne, gennem Lyngheder og Enge. Men ved Solnedgang naaede vi altsaa Tarm. Saa lille, som jeg var, forstod jeg dog, at Mor havde Besvær med at ordne Sengene nogenlunde godt; thi Hotelforholdene var meget primitive, og der mangede forskellige Bekvemmeligheder. Men vi sov fra alle Sorger i den Retning, og vi spiste os mætte baade den Aften og især næste Morgen, før vi drog videre gennem Heden mod Vorgod.

»Mor har senere fortalt, at det var saa underligt for hende at drage gennem disse uendelige, mørke Heder; men hun tænkte paa og vidste jo, at Far var der til sidst, og han ventede os.

»Vi sov og dasede vist; thi det staaer først klart for mig, da vi kom kørende ad Timringvejen. Vi havde altsaa passeret Herregaarden Møltrup og Timring Kirke og havde nu Engen med Bækken paa venstre Haand, og herfra saa vi ind mod Præstegaarden med Haven, den dejlige Have, der strakte sig langs Engen Syd paa.

»Det straatakte Stuehus gemte sig delvis bag de høje Popler. Men i Laagen under Poplerne stod Far. »Nu er vi der,« lød det. Var Mor stille, saa var vi ikke. Vi raabte i Kor: »Far, Far!« Og nu slyngede Vejen sig ned over den hvide Bro, forbi Køkkenhaven og Dammen, og vi buldrede ind gennem den brolagte Port, gennem Gaarden og hen foran Døren. Da jeg blev løftet ned, svimlede det for mig; men vi havde kørt hele Dagen, og jeg havde vist ogsaa kørt baglæns. Jeg synes, det var Lawaetz fra Møltrup, der løftede mig ned. Men Far var der, og vi var glade.

»Den unge Enke, Fru Wernberg, boede der endnu; men hun skulde rejse næste Dag, og da kørte ogsaa Vognen tilbage til Ribe med Tomine.«

Pastor Koch og hans Hustru satte meget ind paa at faa det saadan

Vildbjerg Præstegaard. Maleri af Henr. Jespersen.

ordnet, at hans Moder kunde komme til at bo i deres Hjem. Præstegaarden gennemgik en Ombygning, bl. a. med det Formaal at faa indrettet Værelser til hende, og hertil fik de gode Raad fra Stiftsprovst Balslev, som var særlig kyndig i Indretning af Præstegaarde. Det lykkedes ogsaa godt. Der blev to smukke Sydværelser til den gamle Provstinde, hvor hun flyttede ind med en Del af de kendte Ting fra Døstrup. Hun havde jo gennemgaaet meget, og hendes Sind var ikke altid let. Det kunde til Tider lægge et Tryk. Men til andre Tider bragte hun Glæde. Børnene elskede hun, og de hende. Hun lærte dem en Tid Fransk og fortalte dem om Frederik VI og om Napoleon, som var hendes Helt. Hun skildrede Bombardementet 1807. Og saa strikkede hun Uldtrøjer og Strømper til dem, og de stod interesserede og saa til, naar hun spandt paa sin Rok, mest Uldgarn, men ogsaa Hør.

Pastor Koch drev selv Avlingen, og det viste sig, at han havde praktiske Evner, saa han blev en dygtig Landmand. Fru Koch gik med Liv og Lyst op i den store Landhusholdning. Der slagtedes og saltedes, bagtes og bryggedes, kærnedes Smør og støbtes Lys. Det gik sikkert, som hun havde skrevet til sin Mand fra Ribe (24. Jan. 66): »Naar jeg tænker [paa Sommeren], tænker jeg mig altid, at jeg har saa travlt om Dagen, at jeg ikke faar megen Tid til at nyde godt af Haven; men saa om Aftenen, naar Travlheden er overstaet, og Børnene er i Seng, saa skal vi to gaa os en lille Tur omkring i den dejlige Have. Saadanne Sommeraftener glæder jeg mig saa mageløst til.«

Trods al Travlheden fik Forældrene dog Tid til at være meget for Børnene. Der blev sunget meget. Fru Koch fortalte dem Bibelhistorie, hvortil hun havde arvet sin Faders særegne Gave. Mange Aar efter, da Carl Koch talte ved Gabriels Begravelse, sagde han: »Det var dejligt at lege derude; men det var endnu bedre, naar Mor kom og tog

os ved Haanden og fortalte. Den Traad kom til at gaa meget langt. Gabriel blev ualmindelig kyndig i Bibelhistorie, især i det ny Testamente; men jeg tror, man kan sige, at dette gik tilbage til den Dag, da Mor kom og begyndte at fortælle os Bibelhistorie, og saa til de mange Gange, da Far har talt til os om de højeste Ting. Saa-dan kom den Traad fra Børneaarene til at gaa langt, langt frem.«¹⁾

Der blev en Tid holdt en Lærerinde til Børnene. Men da de blev større, kom der en dygtig Seminarist, Hr. Michaelsen, som Huslærer. Derved blev de godt oplært — ogsaa ypperligt i tostemmig Sang. Sprogene læste Pastor Koch selv med dem og tog i det hele sin Del af Undervisningen. Gabriel skriver: »Min Fader gav os dog det bedste. Hans Undervisning i Historie og Bibelhistorie mærkede os for hele Livet. Naar han læste Fransk og navnlig Latin med mig, var det jo strengere. Jeg maa tilstaa, at jeg somme Tider »nød« de Afbrydelser, der fremkom i Undervisningen ved, at der kom »en Mand, der skulde tale med Fader«.²⁾

Frem for alt var det naturligvis Præstegerningen i det vidtstrakte Pastorat, der optog Pastor Koch. Fra det østligste Nøvling til det vestligste Timring var der henved 15 Kilometer i Luftlinie, og Folk forstod at gøre Brug af deres Præst. Naar han ikke blev hentet med Vogn, red han som oftest. Vejene var daarlige, saa det gik bedst med at ride, og saa kunde han jo mangan Gang forkorte Afstanden ved at skraa ind over Heden. Han var en sikker Rytter, der sad som støbt til Hesten. Til Hjemmedaab og Hjemmealtergang brugte han en slesvigske Præstekjole, der saa ud som en almindelig dansk, blot uden Vinger, saa der ikke brugtes Pibekrave, men Bladkrave til den. Til-lige var den, han havde, meget kort. Han kunde have en Overfrakke eller Pels over den, og saa gik det meget godt at ride i den. For øvrigt brugte han ogsaa i Kirken — i hvert Fald i den første Tid — Bladkrave, naar det var Sidsttjeneste; kun til Førsttjeneste kom da Pibekraven paa. Paa hans Sønner virkede det derfor helt hjemligt, naar de blev Studenter og saa de teologiske Professorer ved Embeds-eksamen bære Ornat og Bladkrave. Fru Koch syede sin Mands Bladkraver.

Til Ridehest brugte Koch den ene af to Heste, som han havde taget med fra Døstrup Præstegaard. Det var en stor, brun Hest, som hed Lotte. Han holdt meget af den, og den besvarede hans Følelser. Naar den hørte hans Trin i Stalddøren, drejede den Hovedet og »kronjede«. Den ansaas for at være særlig klog, og det var næppe uden Grund. En Vinterdag var han ridende langt ude i Sognet. Det blev Aften, inden han kom hjemad, og saa kom der et vældigt Snefog, som slettede alle Spor. Han prøvede paa at finde Vej; men det var ham helt umuligt. Det var ikke til at se mer end et Par Alen frem. Saa gav han op og lod Lotte gaa, som den vilde. Den gik længe. Endelig kunde han se, at han kom igennem en Port og ind i en Gaard; men først, da han kom hen til Stuehuset, saa han, at han var hjemme i Vildbjerg Præstegaard.

En anden Gang red han hjem fra Bibellæsning, vist i Nøvling. Det

¹⁾ »Danskerens« Menighedsblad 25. Nov. 1922.

²⁾ Julestjernen 1916.

var haard Frost, og den opkørte Vej med dybe Hjulspor var stivnet som Sten. Der var ikke rart at ride, og pludselig snublede Hesten og faldt. Koch blev slynget fremad over dens Hoved. Han var bevidstløs i samme Øjeblik. Noget efter vaagnede han ved, at noget varmt snusede ved hans Øre, som han laa der paa Vejen. Det var Lotte. Den var kommen paa Benene og stod nu trofast over ham. Han krøb op i Sadlen og kom vel hjem.

Som forhenværende Skolemand havde Koch naturligvis en levende Interesse for Skolevæsenet i Pastoratet, og her som paa andre Omraader havde han stadig Samarbejde med Provst Bøtcher. Hvert Aar i Forsommeren kom Provsten paa Kirke- og Præstegaardssyn samt Skolevisitats. Herom fortæller Ulrikke Koch:

»I Juni Maaned kom Provst Bøtcher kørende i sin mærkelige Befordring. Vi Børn holdt Udkig ad Nøvlingvejen, og naar den endelig viste sig i det fjærne, for vi ind og meldte det. Men saa løb vi ud ved Køkkenhavediget under nogle gamle Fyrretræer og fulgte Vognens langsomme Fremskridt. Det var først, naar den kom til den hvide Bro, at Kusken gav Smæld, og Hestene satte i Trav. Det var en stor Vogn uden Fjedre. Forrest sad Kusken paa et Agefjæl; i Midten var Provstens »Doktorstol« anbragt, hængende i Læderremme, saa den gyngende gav efter paa stenede Veje. Bag ved Provsten var en Agestol, hvor Synsmændene tronede højt ligesom Kusken. Provsten rullede saa ind ad Porten og hen foran Døren, hvor Far tog imod ham. En Vogntrappe, som hang ved Døren, blev sat til Vognen, og ad den steg han ned.

»Provsten boede oppe i Gæstekamret, som var fint og nydeligt. Synsmændene boede i Konfirmandstuen, hvor Senge var redt op. Haven var i Foraarspragt. Engen var spættet med Blomster. Hægebærtræerne udbredte en dejlig Duft. Alt var i Forventning. Mor havde haft travlt, og Far var jo indrettet paa at tage med Provsten rundt i Skolerne. Provst Bøtcher var en livlig, smuk Mand. Jeg var lidt bange for ham. Jeg gad vide, om ikke Lærerne ogsaa var noget bange; thi han kunde vist kritisere dem paa en ret overlegen Maade. Jeg syntes i alt Fald, at han, naar han kom tilbage fra Skolevisitatsen, paa en spøgende Maade kunde være haard i sin Dom over en eller anden Lærer. Vejrum, hvor vi senere kom til at bo, hørte ogsaa under hans Provsti, saa ogsaa der kom han hvert Aar; men de sidste Aar var han svag, og nu syntes jeg, der var noget langt mildere i hans Væsen. I Skolen talte han undertiden Jydsk til Børnene for bedre at gøre sig forstaaelig. I de Festdage spistes der fin Frokost, og det er maaske det, der giver det hele en vis Glans i min Erindring. Bordet var nydeligt dækket, og Temaskinen snurrede. Agnete og jeg var ikke til Bords, men levede i Forventning, alt mens vi spejlede os i Temaskinen og saa os snart med forlænget, snart med forkortet Ansigt. Naa, saa rullede Provsten igen af Sted, og vi kom atter i de daglige Forhold.« — —

Men nu maa vi høre om Kochs Forhold til Opvækkelsen. Forpagter Fritz Lawaetz var jo dens førende Mand.¹⁾ Han var en virksom og

¹⁾ Se Johs. Gøtzsche, Livsrørelser, 1924, S. 84 flg., hvor Lawaetz og Vækkelsen er skildret.

dygtig Landmand, krævende over for sig selv og sine Folk, samtidig god imod dem og afholdt af dem.

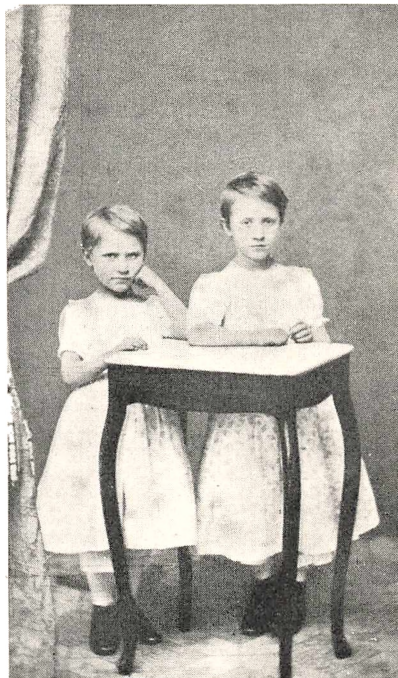
Baade for ham og hans Brødre var Kristendommen det største i Livet, og allerede den ældste, Otto Lawaetz, som før ham havde været Forpagter paa Møltrup, havde øvet aandelig Indflydelse i Sog-net. Selv var Fritz Lawaetz bleven omvendt under Paavirkning af en yngre Broder. Han havde tidligere haft en verdslig Omgangskreds, hvor det meget gik ud paa Kortspil. Nu samlede han den en Aften og aflagde — efter stærk indre Kamp — en klar Bekendelse af sin Kristendom.

Fra den Tid fik Livet paa Møltrup sit særlige Præg. For Gaardens mange Folk holdt han daglig Andagt, hvor der sluttedes med en Salme af Brorsons »Troens rare Klenodie«. Søndag Eftermiddag holdt han Forsamling. Her talte han ofte selv, og især den Maade, hvorpaa han bad, gjorde Indtryk. Undertiden fik han Talere udefra.

I Salen paa Møltrup var der bedre Plads end i den lille Timring Kirke, saa her kunde der holdes store Møder. Det skete heller ikke saa sjældent. Da Vilhelm Beck omkring 1860 talte baade i Kirken og paa Møltrup, var Tilslutningen dog endnu kun ringe. Men da han kom igen sammen med Clausen i Efteraaret 1865, havde Lawaetz' Arbejde baaret Frugt. Salen var fyldt, og mange regnede deres Vækelse fra den Dag.

Lawaetz havde været ivrig for at faa »Evangelisk-kristelig Salmebog« afløst af »Roskilde Konvents Salmebog«. Sagen kom til Forhandling en Søndag i Kirken efter Gudstjenesten, og Bølgerne gik højt. Da man til sidst spurgte Lawaetz, hvad Fejl den Salmebog da havde, som man brugte, raabte han, saa det rungede i Kirken: »Den har den Fejl, at den handler ikke om Synd og Naade.« Det gjorde et dybt Indtryk. Ud herfra forstaar man hans Glæde over, at Koch vilde bruge »Roskilde Konvents Salmebog«.

Det var altsaa denne Mand og hele Kredsen af opvakte, som Koch mødte. Der er ikke Tvivl om, at i det Omfang og i den Kraft havde han aldrig før kendt Opvækkelse. Det var en ny, stor Oplevelse. Og naar vi tænker paa det Indtryk, vi har faaet af Kochs Personlighed — ikke mindst gennem hans Tiltrædelsesprædiken, — er det ikke til at tage fejl af, at der har været et Aandsslægtskab mellem ham og de opvakte. Det at gøre fuldt Alvor af Kristendommen — at tage

Ulrikke (t. h.) og Agnete Koch.

Salighedssagen som det ene, store — at se Synd og Naade som de afgørende Poler, det var, hvad Koch fandt hos dem, og hvad de fra den første Søndag maa have fundet hos ham. Desuden var det noget karakteristisk hos ham, at han — den kultiverede og kritiske Mand — aldrig stod med Kritik, men netop med høj Vurdering, naar han hos de jævreste og mest enfoldige mødte ægte Tro.

Derfor kunde det ikke være andet, end at Forholdet til de opvakte maatte blive langt varmere, end hans noget forbeholdne Udtalelse til Lawaetz havde varslet.

En Ting, der sikkert ogsaa virkede forenende, var de opvoktes Brug af Brorsons »Troens rare Klenodie« ved deres Forsamlinger. Den Bog kendte han jo hjemme fra Døstrup og betragtede den med Ærefrygt. Nu mødte den ham i levende Brug, og han blev gennem de mange Forsamlinger fortrolig med den paa lignende Maade, som en Præst fra sine Gudstjenester er det med Kirkesalmebogen. Han kunde ikke andet end finde en Rigdom heri. Mange Ytringer af ham viste, hvordan han havde tænkt over Brorsons Salmer, og i hans Hjem blev det en sikker Sag, at naar Børnene naaede til Skels Alder, fik de »Troens rare Klenodie« af Forældrene.

For de opvakte var det en Glæde — og for Menighedslivet af stor Betydning, — at Koch fik sat igennem, at »Roskilde Konvents Salmebog« indførtes i Pastoratets Kirker.

Endelig var der Fru Koch. Hun medbragte jo, som tidligere berørt, baade fra sin fædrene og mødrene Slægt en Sympati for Herrnhuterne og dermed en Forstaaelse for Vækkelsen, som sikkert styrkede hendes Mand i hans Indstilling. Skriftlige Vidnesbyrd herom findes der næppe; men jeg har hørt hende udtale sig om dette og bl. a. nævne, at man i Døstrup Præstegaard ikke havde den Forstaaelse for Herrnhutismen, som hun var vant til fra Hjemmet. Hun fandt de fromme jydsk Kvinder af Opvækkelsen saa yndige og havde sin Glæde af at tale med dem.

Det var altsaa givet, til hvilken Side hun vilde holde. Det er rigtigt, naar Sønnen Gabriel siger: »Hendes Linier løb altid parallelt med Faders.«¹⁾ Men Udtrykket lader det maaske knap komme helt frem, hvor stærkt personlig hendes »Linie« var. Lys, mild, lyrisk, virkede hun vel ikke saa vægtig som sin mere mørke, alvorsprægede Mand; men hun ydede sin store Indsats i Fælleslivet.

Til Lawaetz blev Forholdet meget hjerteligt. Koch holdt om Vinteren Bibellæsninger paa Møltrup,²⁾ hvad han jo oprindeligt havde været betænkelig ved, og der blev i det hele et frugtbart Samarbejde. Det var sikkert ogsaa her, at han første Gang traf Vilh. Beck, som igen besøgte Egnen paa en Prædikerejse, denne Gang sammen med Jeansson.³⁾ Koch og Fru Koch var stærkt optaget af dette Møde.

Ogsaa rent privat kom de to Familier i Præstegaarden og paa Møltrup ofte sammen, og Børnene legede herligt med hinanden.

Der var kun eet Punkt, hvor de ikke stemte overens. Det var det

¹⁾ Julestjernen 1916.

²⁾ Ulrikke Koch, Erindringer.

³⁾ Johan Philip Jeansson, 1835—78. Han var 1868—71 Rejsepræst for Indre Mission, derefter Sognepræst i Horne ved Hirtshals.

Forpægt F. Lawaetz med Familie.

nationale. Lawaetz var født i Holsten. Hans Hjem havde været tysktalende. Han var nær knyttet til Hermannsburgermissionen og havde mange tyske Venner. Paa Forholdet mellem Dansk og Tysk saa han anderledes end Koch. Blandt dem, der talte paa Møltrup, var ogsaa tysksindede Herrnhuterudsendinge. Som Regel gik man vist fra begge Sider uden om dette Tvistepunkt. Men ved en bestemt Lejlighed kom Modsætningen stærkt frem fra Kochs Side. »Efter et Møde, hvor de herrnhutiske Udsendinge havde talt og man bad ham slutte, brød hans Nationalfølelse igennem, og han udtalte højt, hvor vanskeligt det var for ham at tale sammen med dem, der ikke forstod hans Fædrelands og hans Folks Sag.«¹⁾

Lawaetz døde allerede 1872, endnu ikke 40 Aar gammel. Det føltes som et stort Tab. Koch besøgte ham, da han laa for Døden ovre paa Kalundborg Ladegaard.

Kochs Forhold til Opvækkelsen udtrykker Anders Stubkjær med disse Ord: »I denne Periode var Pastor Koch blevet Sognepræst i Vildbjerg. Han var en stor Ven af Livet og en mægtig Støtte for det.«²⁾

Vi gengiver nu en Karakteristik, som J. Gøtzsche³⁾ giver ud fra, hvad man senere fortalte i Pastoratet:

1) Johs. Gøtzsche, anf. Skr., S. 95.

2) A. Stubkjær, Nogle Oplevelser, 3. Oplag 1921, S. 157. — Anders Andersen Stubkjær, 1824—1902, Gaardejer, Indremissionær, Medlem af Indre Missions Bestyrelse 1869—1902, vel nok den betydeligste Indremissionær, Danmark har haft.

3) Anf. Skr., S. 95 flg.

»Pastor Koch ... var en noget tavs Mand, gjorde Indtryk af at være indesluttet og var for mange en Mand tre Skridt fra Livet. Men han skaffede sig snart almindelig Agtelse blandt sine Sognebørn. ... Han gjorde det Indtryk paa Folk — som en har sagt det, — at man turde ikke lyve for ham, naar han saa et Menneske ind i Øjnene. Der blev altid stille, hvor han kom; saaledes virkede han ved sin blotte Nærværelse.

»Sine Konfirmander underviste han, den tidligere Skolemand, med største Dygtighed. Han lærte dem noget, blandt andet mange Salmer, og de lærte deres Ting. Man turde ikke andet over for denne paa-lidelige og bestemte Mand. Men de holdt af ham, thi han var virkelig god ved dem. En af dem gemmer hans sidste Ord til dem i den sidste Time. Han talte til dem om at tjene Herren og sagde saa: »Det synes, som om det er en streng Herre at tjene, og saa er han dog mild og blid.«

»I sit Sogn var han paa Færde til alle Tider, red tit langt ud i Timring for at holde Møder.

»Over hans Prædiken var der noget varsomt og noget meget alvorligt. De vakte kunde ikke altid finde i hans Prædiken det, de søgte, fordi den var saa stilfærdig i sin Form; han var ikke nogen Vækkelsesprædikant. Men til andre Tider brød det stærkt igennem i hans egen stille Form, og da glædedes de over ham. Og om hans Stilling var der ingen Tvivl. Han stod sammen med dem, og han har tit taget dem i Forsvar og har gavnet dem meget ved den Maade, hvorpaa han stillede sig. Deres Respekt for ham var grundmuret. »Det, Koch sagde, var der hverken at lægge til eller tage fra.«

»Ogsaa uden for sine Sogne vandt han stærk Indflydelse, og man agtede ham højt i den hele Egn. ... Han var i Stand til at svare baade klart og bidende, naar han traf noget, som syntes ham ikke at være, hvad det udgav sig for.«

Ved et ydre Missionsmøde i Snebjerg havde den grundtvigske Præst Tesch forkyndt Omvendelse i Dødsriget ud fra Ordene i 1. Pet. 3, 19 om, at Kristus gik hen og prædikede for Aanderne, som var i Forvaring. Det vakte en voldsom Storm hos de opvakte; men Koch fik Røret til at lægge sig ved at udtale, at han aldrig havde set den Prædiken, som Herren holdt i Dødsriget, og hvad man ikke vidste noget om, maatte man helst lade være med at udtale sig om.¹⁾

Konrad Understrup fortæller²⁾: »Engang sad jeg og talte med en Mand paa 80 Aar om Koch; vi taler da ogsaa om, hvordan han var til at prædike. »Jo, det var han god til.« »Ja,« siger saa jeg, »han kunde da ikke klare sig for Sønnen.«³⁾ Dertil svarede han akkurat saadan: »Gammel Koch han prejked sørenme godt!« Jeg sagde saa: »Hans Kone var vel ogsaa flink?« »Ja, det kan gerne være; en raare jen, en flenke jen war hun.«

Vi medtager her endnu et Par af Understrups Anekdoter: »Poul Thomsen fortæller, at han engang var i Præstegaarden i Sognets Anliggender. Koch havde i Gangen et Par Træsko, som han tog paa,

1) Johs. Gøtzsche, anf. Skr., S. 131.

2) Vildbjerg Sogn, 1921, S. 104 flg.

3) Gabriel Koch, som blev Præst i Vildbjerg en Snes Aar efter Faderen.

saa fulgte han ofte Gæsten ud gennem Porten. Ude i Gaarden kom Præstekonen »og var hverken god eller nogenledes.« Drengene Gabriel og Carl havde ombyttet Rugeæggene under liggende Høns; det var jo en slem Historie, Synderne var begge til Stede, og Faderen sagde, at de skulde rigtignok lade Moders Høns ligge i Fred. Historien maa have gjort Indtryk paa Præsten; thi da de var kommen hen i Porten, siger han til Poul Thomsen: »Gud fri os for skikkelige Drengel!« »De haar a tit tæt o,« siger P. Thomsen.

»Engang var Pastor Koch og Frue til Bryllup i Merrild. Fruen siger til ham: »De danser jo!« »Ja, lad dem danse,« svarede Koch.«

I sin første Samtale med Lawaetz havde Koch jo sagt, at han ønskede at være Præst for hele Sognemenigheden, som han var kaldet til. Dette Ønske kan man vistnok sige, at han fik opfyldt. Et Tegn derpaa er det, at han fra 1868 til 73 var Formand for Sogneraadet. Han havde et godt Greb paa at ordne Kommunens Forhold, fik indført en fornuftig Sparsommelighed. Mod Smugkroerne kæmpede han med Kraft og fik dem udryddet. Ved et Sogneraadsmøde blev det vedtaget at gøre Anmeldelse om hele 8.¹⁾

»Da Fattiggaarden skulde bygges,« fortæller Understrup,²⁾ sørgede han for, at der blev skrevet sikre Kontrakter med Haandværkerne, f. Eks. om, at Balkene skulde være i Forbandt og opmures sammen med Ydermurene. Men Murerne har vel tænkt, at man nok kunde narre en Præst. Da Koch kom op til Fattiggaarden, prøvede han at trykke paa Muren. Jo, det var ikke, som det skulde være; det var nok bedst at faa det hele ned til Grunden efter Konditionerne. Siden prøvede man ikke at komme nemt om ved det. . . . Der kom ogsaa mange Sogneraadsmænd fra andre Kommuner og søgte Raad hos Koch.«

Som et Minde fra de Tider gemmes endnu i Familien en meget smuk Sølv-Vinkande, hvorpaa der staar: »Pastor C. F. Koch, til venlig Erindring fra Sogneraadene i Vildbjerg-Timring-Neufing, April 1872.«

Nogen Sagdannelse knyttede der sig til Koch. Om hans Legemstyrke — den var for Resten stor — og om, at han kunde mane. Naar han som ældre hørte, at dette sidste blev sagt, lo han og sagde, at det havde sit Udspring fra følgende Historie. En af Præstegaardens Karle var meget uheldig over, at et Par gode Benklæder var forsvundet for ham, øjensynlig stjaalet. Koch sagde saa til ham: »Læg en Springsadel paa Lotte og rid over til Ejsingkær« — en Proprietærgaard; — »gaa saa ind i Karlekamret og sig til den og den Karl: »Luk din Kiste op og giv mig mine Bukser!«« Præstegaardskarlen gjorde, som der var sagt; den anden Karl blev ligbleg, og op kom Bukserne. Sagen hang saadan sammen, at Koch om Søndagen havde lagt Mærke til, at der var nogle fremmede Karle i Besøg, og en af dem — ham fra Ejsingkær — havde set skummel ud. Men Folk sagde jo, at Præsten kunde vise igen. I Virkeligheden var det blot en Gentaelse af Katedernøglen i Ribe.

Der var ogsaa en anden, mere uhyggelig Historie om en Sti i He-

1) Johs. Gøtzsche, anf. Skr., S. 95.

2) Anf. Skr., S. 105; 103.

den et Sted, hvor der var sket en Forbrydelse. Ogsaa der hang det naturligt sammen; men jeg kan ikke huske Historien. I hvert Fald sagde man i Vildbjerg: »Gammel Koch han ku' maahn.« —

Lige efter Nytaar 1867 var Biskop Daugaard død. Det gjorde Indtryk paa Koch. Han skriver 15. Januar om ham til Biskoppens Datter: »Han var den Mand blandt de ældre, til hvem jeg — efter min Faders Død — stod i det fortroligste Forhold, og jeg havde tænkt mig det som en Glædesdag, naar jeg til Sommer kunde have set ham her til en Visitats og vist ham ikke blot mit Arbejde i Kirkerne og for Skolerne, men ogsaa talt med ham om alle mine andre Anliggender, baade ældre og nyere, og hørt ham fortælle om sine Rejser og sin Lektüre. Men det skulde alt ikke ske, og i Steden for faa vi en fremmed til Biskop. Selv har han nu faaet Hvile fra sin lange og utrættelige Virksomhed.«

Og 7. Juni samme Aar: »Med Hensyn til Deres Faders Portræt, som jeg har hængende, maa jeg bemærke, at jeg ... af ham har mine egne Billeder, der ere bedre end det tegnede og uafhængige deraf. Jeg har i Grunden mange af ham; men de to sidste, jeg har, og som høre til de bedste, ere fra den Eftermiddag eller Aften, da han gennemgik Præsteeden med mig, og fra den Dag, da han stod for Alteret og ordinerede mig.«¹⁾

Det blev ikke, som Koch havde ventet, en fremmed, der blev Daugaards Efterfølger. Det blev Fru Kochs Fader, og en Tid efter kom han paa Visitats. Dette Besøg maa have været til gensidig Glæde. Biskop Balslevs Udtalelser paa et Par Ansøgninger fra Koch i de følgende Aar, viser, at han havde faaet Indtryk af ham som en »udmærket dygtig og hæderlig« Præst, og Kochs Ord mange Aar senere efter Balslevs Død vidner om, at Biskoppens Ord havde bragt Menigheden et Udbytte. For Carl Koch, der har været en Dreng i Otteaaarsalderen, blev det højtidelige Indtryk fra Timring Kirke krydret ved, at Degnen, før Biskoppen kunde komme til at holde sin Tale fra Alteret, maatte bære en hylende Hund i højt løftede Hænder Fod for Fod ned gennem den tæt stuede Menneskemasse i Kirken.

Den Episode, som nu skal omtales, giver os paa een Gang et Glimt af Datidens Kampe og et Karakterbillede.

I Efteraaret 1872 blev Embedet som Sognepræst og Seminarieforsøger i Jelling ledigt ved Pastor Svendsens Død. Det var jo kun naturligt, at Koch med sine Forudsætninger som Skolemand og Præst kunde føle Lyst til denne Dobbeltstilling. Han havde dog samtidig stærke Betæneligheder, fordi der i Jelling var en grundtvigsk Menighedskreds, som havde samlet sig om Svendsen og nu ønskede igen at faa en Grundtvigianer. Den havde henvendt sig til Skat Rørdam — dengang Præst i Sønderup; — men han havde sagt Nej.²⁾ Koch raadførte sig med Provst Bøtcher, som ivrigt tilraadede ham at søge. Alligevel fik Betænelighederne Overhaand, hvad han maa have med-

1) Christine Daugaard, anf. Skr. II, S. 452 flg.

2) H. Skat Rørdam, Otto Møller og Skat Rørdam I, 1915, S. 214—15.

delt Provsten; for nu skriver Bøtcher et Brev, der viser paa een Gang hans Tro paa Kochs Muligheder og hans skarpe Antigrundtvigianisme (28. Okt. 72). Det hedder her:

»Jeg har ganske vist allerede for længst sagt mig selv omtrent alt, hvad De i Deres Brev har anført som Grunde for Deres Beslutning om ikke at søge Jellinge, og jeg kan ikke nægte Vægten af dem. Men maa jeg dog sige følgende? Naar en Mand som De ikke skulde turde binde an med, hvad der i Jellinge maatte findes af grundtvigiansk Uvæsen — thi om andet taler jeg ikke — med et rimeligt Haab om at kunne trænge igennem med Sandheden og Sundheden, saa maa omtrent efter mit Skøn ethvert Haab derom opgives; jeg tror, at De er en af de faa, jeg kender, der maaske kunde magte denne Opgave. Deres videnskabelige Dannelse, Deres Fortid, Deres Begavelse og Deres Alder¹⁾ gør Dem i mine Øjne mer end almindelig skikket til Forstandergerningen. . . . Samtidigt med, at jeg sendte Dem mine sidste private Linier, tilskrev jeg Biskoppen og bad ham anvende sin Indflydelse hos Dem for at formaa Dem til at søge Embedet og siden i bekræftende Fald skaffe Dem det; han er jo dog her ej alene Biskop, men ogsaa Medlem af Seminariets Direktion og dets Tilsynsmand, saa det forekommer mig, at hans Votum in casu maatte have dobbelt Vægt.«

Sandsynligvis har Biskop Balslev ogsaa tilskyndet Koch, som i hvert Fald indgav sin Ansøgning om Jelling den 4. November. Den blev glimrende anbefalet, og det ser ud til at have været sikkert, at han vilde faa Embedet.

Imidlertid fik han Underretning om, at den grundtvigske Kreds i Jelling var til Sinds ligefrem at rejse en Modstand mod den nye Præst, dersom det blev en Ikke-Grundtvigianer. Dette afgjorde for ham Sagen. Han tog sin Ansøgning tilbage.

Provst Bøtchers Sorg herover var stor. Hans Aktion havde været et Led i det Arbejde, som den kirkelige Administration paa den Tid udfoldede for at holde Grundtvigianerne ude fra vigtige kirkelige Stillingen. Han var overbevist om hermed at tjene Kirken og Landet, og han havde jo tillige den Bevidsthed, at hans Kandidat var fortrinligt kvalificeret. I et Brev, der ligesom det forrige afspejler de dybe Mod sætninger i Kirkelivet (og Politikken), skriver han (13. Jan. 73):

»Dette [d: at bedrøves] var Tilfældet med mig, da jeg læste Deres Brev og saa, at De efter at have overvundet de Betænkeligheder, der holdt Dem tilbage fra at søge Jellinge, dog, da De stod nær og sikkert ved Maalet, troede at burde trække Dem tilbage. . . . Jeg havde hengivet mig til det Haab, at Sikkerheden for, at De vilde faa Jellinge trods alt, hvad der ellers kunde synes baade fra Ministerens og Partiets Side at stille sig i Vejen, vilde overvundet enhver mulig Rest af Betænkelighed og tjent Dem til Bestyrkelse paa, at heri maatte være et Fingerpeg fra Ham, der vel ikke tvinger, men raader og styrer. Naar De ret klart havde levedegjort for Dem, hvor stor og vel-signelsesrig en Virksomhed der her aabnede sig for Dem af uberegnelig Indflydelse i vore kristelige Kredse, paa Deres Folks og Fædre-

1) 45 Aar.

lands Fremtid saavel som paa Gudsfolket i vort Folk, saa forekommer det mig, at De maatte være bleven betænkelig ved ikke at følge Fingerpeget.«

Og nu tilføjer Bøtcher med Tanken paa det forenede Venstre, som netop i Efteraaret 1872 havde vundet en stor Valgsejr: »Det synes mig ofte, at det er tunge, skæbnesvangre Tider, i hvilke det er os beskikket at leve og arbejde, og menneskelig talt ser jeg ingen lys Fremtid i Møde; thi jeg kan ikke forstaa, hvad godt der skal kunne komme ud af en Alliance imellem dem, der ikke kunne skjule, at de dog mene sig Kristus nærmere end de fleste,¹⁾ og dem, der aabenbart fornægte Ham og Hans Kirke og slutte sig til Belial; men eet tvivler jeg ikke om, at saadanne Leflier aldrig kan baade hverken Guds [Sag] eller mit kære danske Folk og mit dyrebare Fædreland, hvilket Gud velsigne »trods dem, det ville forhindre.«²⁾ Nu, kære Pastor Koch, jeg har ikke sagt dette for at forekaste Dem end den mindste Bebrejdelse, men kun for at lette mit Hjerte.«

Allerede et Par Dage før Udgangen af 1872 havde Koch sendt Biskop Balslev et Brev, hvori han gør Rede for sine Bevæggrunde. Brevet er karakteristisk for ham. Det viser hans Evne til at tænke en Sag igennem, og det viser tillige, at hans kirkelige Syn ikke faldt sammen med Provst Bøtchers. Vi gengiver det her (det er uden Dato).

»Min kære Svigerfader! Det glædede mig særdeles at modtage Deres Brev i Aften af 26. ds. Jeg var, oprigtig talt, bange for, at De vilde blive vred paa mig, fordi jeg havde taget min Ansøgning om Jellinge tilbage. Og det glæder mig navnlig at se, at dette ikke er Tilfældet, ligesom jeg ogsaa takker baade Dem og Stiftamtmanden for Deres gode Mening om min Brugbarhed til dette Embede . . .

»Jeg ser [jo], at der er en temmelig almindelig Amositet i Jellinge imod enhver Ikke-Grundtvigianer. Og nu udmærke Grundtvigianerne sig jo ved en god Partiorganisation og stærk Disciplin over for de udenforstaaende, forenet med en ikke ringe Portion Hensynsløshed. Endvidere har de en Lovbestemmelse, der ligefrem kan kaldes deres, nemlig om Frimenigheder.³⁾ Hvis der, som det synes, er Lidskab nok i Jellinge til at bruge denne Lov, saa er der ogsaa baade Mennesker og Penge nok dertil. Om nu ogsaa Vorherre vilde styrke mig med Rolighed til at staa stille og lade alt dette rase forbi, saa er der andre Omstændigheder at tage Hensyn til, og som straks faldt mig i Tanke: Hvordan vilde Anna — ogsaa maaske Børnene — finde sig i sligt? Hun har kære Slægtninge, der staa paa grundtvigsk Side. Hvorledes vilde det se ud, naar De som Biskop skulde blive nødt til

¹⁾ Hermed mener han Grundtvigianerne.

²⁾ Det er ejendommeligt at se Skat Rørdam omtrent samtidig udtale ganske den samme Mening (29. Maj 72): »Hvad siger I ovre hos eder om det forenede Venstre? Det er i mine Øjne sørgeligt, at mange Mennesker, som jeg dog er tilbøjelig til at anse for hæderlige Folk, og som man skulde synes maatte have faaet bedre Forstand paa Forholdet mellem Sandhed og Løgn, kan mene, at der kan komme noget virkelig godt ud af en Alliance mellem Sandhed og Løgn, eller med andre Ord, at man skal gøre det onde, for at det gode skal komme frem.« Anf. Skr., S. 205.

³⁾ Der menes Valgmenighedsloven af 1868. Sprogbrugen fæstnede sig ikke straks, saa man ofte kaldte Valgmenighederne for Frimenigheder.

at komme for paa Embedsvegne at indvie en Frikirke¹⁾ i mit Sogn under almindelig Tilstrømning og Festlighed? Hvordan vilde i Tidens Løb min Stilling over for en saadan Frimenighed blive? Hvilken Indflydelse vilde den faa over flere af Seminariets Lærere og Sognets Skolelærere? Grundtvigianske Seminarister af den stive Slags ere, naar de har et Samfund eller en anden Magt at støtte sig til, noget temmelig utaaleligt.

»Vel ved jeg, at alt dette foreløbig er kun Skræmmebilleder; men jeg frygter dog for, at Tanken om, at det muligvis kunde staa i Baggrunden, vilde faa saa megen Indflydelse over mig, at det kunde falde mig svært at komme til de Mennesker som deres Præst, og uden det kunde jeg ikke komme der glad og endnu mindre gaa glad her fra Vildbjerg, hvor jeg dog efterhaanden mere og mere har faaet den Stilling ikke blot at være Sognepræst — men Præst.

»*Endelig vilde jeg nødig udsætte mig for at komme i fjendtligt Forhold til selve Grundtvigianismen, af hvilken jeg dog i mange Henseender har haft og endnu har baade Gavn og Glæde.*²⁾

»Jeg er altsaa nu ganske enig med mig selv om ikke at skulle til Jellinge. Det skulde glæde mig, om Vilhelm Schousboe³⁾ kunde faa det

»Hilsen fra os alle, og et glædeligt Nytaar!

»Deres ærbødigst hengivne

C. F. Koch.«

De udhævede Linier er af særlig Interesse. De viser bl. a., at Sønnen Carl Kochs Grundtvigianisme ikke, som det ofte er blevet opfattet, betegnede et absolut Brud med Hjemmets Linie.

I Vildbjergtiden forøgedes Familien med en Datter, Sofie Marie Theodora Koch, som blev født den 22. Februar 1868. Og saa døde Pastor Kochs Moder, 77 Aar gammel den 18. Juni 1873. Hun blev begravet paa Vildbjerg Kirkegaard. Ved Begravelsen sang man »Lær mig, o Skov, at visne glad.« Den havde hun holdt saa meget af; hun var jo fra Oehlenschlägers Tid. Barnebarnet Ulrikke fortæller, at hun undertiden af den gamle Dame blev sat til at høre hende i den Salme.

I Hjemmet bragte Bedstemoderens Bortgang en underlig Tomhed, og for Koch med hans stærke Kærlighed til Forældrene var det et stort Tab.

Der indtraf dog samtidig Begivenheder, som ledede Tankerne i en helt anden Retning. Allerede et Aar før var Navnet *Vejrum* dukket op paa en mærkelig Maade. Det skete, da Posten en Dag kom ind i Præstegaarden og spurgte: »Haar De hør, te Vejrum Præjst æ skjøt?«

1) o: Valgmenighedskirke.

2) Udhævet her.

3) Vilhelm Carl Schousboe, 1841—1900, senere Sognepræst ved Garnisons Kirke i København og Biskop i Aalborg, Kochs Elev fra Ribe. Embedet i Jelling blev besat med Grundtvigianeren Kristian Madsen.

Præsten i Vejrum ved Struer hed Røgind. Hans Navn var i Juni 1872 stærkt fremme paa Grund af en stor Grundlovsfest, han lod afholde i Præstegaardshaven, hvor der blev indsamlet en Pengesum til det danske Arbejde i Sønderjylland. Natten efter denne Fest skete der Indbrud i Præstegaarden. Fru Røgind vaagnede og mente at kunne høre en Puslen i Dagligstuen ved Siden af. Hun vækkede sin Mand, som ogsaa hørte noget. Nu sprang Pastor Røgind op, tændte et Lys og gik ind i Dagligstuen. Han saa sig om derinde; men der var ingen. Saa gik han til Spisestuedøren, som stod paa Klem, og idet han tog i den, mærkede han, at der var en bag Døren. Han fik lige Tid til at sige: »De vil da ikke gøre mig noget ondt«; saa knaldede der et Pistolskud. Det ramte ham i Øjet og han faldt bevidstløs om. Tyven forsvandt uden at være set af nogen. Til at begynde med tvivlede man om Præstens Liv; men det viste sig, at Pistolen ikke havde været ladt med Kugle, kun med Prop. Røgind beholdt Livet, men mistede Øjet.

Hele Egnen var opskræmt. En Tid efter fortaltes der om den Maade, hvorpaa Tyven var bleven opdaget. En ung københavnsk Opdager skulde være kommen over og have optraadt som Haandværker. Han havde gjort Bekendtskab med en Del unge, deriblandt en Søster til en Mand, man havde mistænkt. Han havde forlovet sig paa Skrømt med Pigen, og da hun skulde vise ham, hvad hun havde til Udstyr, kom nogle af Fru Røginds Sølvsker for en Dag. Dermed var baade Hæler og Stjæler fundet.

Tyven fik naturligvis en alvorlig Straf. Nogle Aar efter, da han kom ud af Straffeanstalten, rejste han, efter hvad der blev sagt, til Amerika, men skulde ved Afskeden med nogle paarørende have udtalt, at han kom igen, og da skulde den røde Hane gale over Vejrum Præstegaard. Hvor meget der var om dette, skal være usagt; men det blev troet, og under denne Forjættelse levede den næste Præstefamilie i Vejrum. Det var Familien Koch.

Pastor Røgind var nemlig i 1873 bleven forflyttet, og netop medens gamle Provstinde Koch laa syg i Vildbjerg, kom der tre Mænd fra Vejrum for at opfordre Pastor Koch til at søge Embedet. Hans Indtægter i Vildbjerg var meget smaa, og Gerningen i det tresogns Pastorat kunde jo nok med Tiden blive vel opslidende. Han efterkom derfor Opfordringen fra Vejrum, og den Dag, hans Moder blev begravet — 23. Juni 1873, — blev han udnævnt til dette Embede.

I Ministeriets Indstilling til Kongen hedder det: »Da Sognebeboerne næsten enstemmigt have anholdt om at erholde Sognepræsten for Vildbjerg, Timring og Nøvling Menigheder C. F. Koch til Sognepræst, og da denne Ansøger, som i Anciennetet staar tilbage for den største Del af hans Medansøgere, er udmærket anbefalet af sine gejstlige foresatte, tror Ministeriet at burde ved denne Lejlighed henlede Deres Majestæts Opmærksomhed paa ham.« Selv mente han, at Ministeriet tillige havde noget til overs for ham, fordi han havde trukket sig tilbage fra Jelling, saa en Kirkekamp blev undgaaet der.

For Koch havde Aarene i Vildbjerg været en rig Udviklingstid. Han havde fundet sit kirkelige Stade i Tilslutning til de opvakte — Indre Mission, som man nu sagde, — uden dog at opgive sin Selv-

stændighed. Opvækkelsen var gaaet frem, og den havde gennem ham vundet en ganske anden Stilling, end den havde ved hans Komme i 1866: en Anseelse og Betydning, som var grundlæggende for Fremtiden.

For de to ældste af Børnene, Gabriel og Carl, vedblev Vildbjerg altid at staa som det egentlige Barndomshjem. De gik nu begge i Viborg Latinskole, saa Vejrum blev for dem kun Feriehjemmet.

Men for hele Familien fik Vejrum — ved Glæde og ved Sorg — en dybtgribende Betydning.

IV.

SOGNEPRÆST I VEJRUM

1873—85

Vejrum Præstegaard er et usædvanlig skønt Sted. Den ligger nede i en Dal med høje Bakker paa begge Sider. Den store Have breder sig over Dalbunden og op ad Bakkesiderne. En Bæk løber igennem Haven og fortsætter sin Vej gennem Engen Norden for. Derude var der om Foraaret i det grønne langs Bækken en Mangfoldighed af Forglemmigej, Kabbelejer og de gule, runde Engblommer. Paa Bakken mod Øst ligger Kirken. Den er romansk, bygget af Granitkvadre. Taarnet er hvidt med et dejligt Kuppelspir. Den behersker det hele, ligger saa højt, at man fra Kirkegaardsdiget ser ned over Præstegaardens Tage.

Stuehuset — »Salsen« — laa inde i Haven med store Linde foran. Der var ret stille. Den stærke Vestenvind følte kun lidt dernede. Den gik oppe over Dalen og Træerne. Men den hørtes. Og naar det havde stormet og begyndte at løje af, kunde man svagt høre Vesterhavet, skønt det var henimod 4 Mil borte.

Kom man op paa Bakkerne, havde man Udsigt til den blaa Limfjord og fjærne, hvide Kirker.

Vejrum er ikke noget Hedesogn. Lyng er der kun lidt af. Jorden er frugtbar som paa Fyn eller Falster. Befolkningen er velstaaende. Stovte, dygtige Bønder, som taler et sjælden djærvt og kraftigt Jydsk. Man tænker uvilkaarlig, at det var deres Fædre, som hjalp Svend Tveskæg og Knud den Store med at erobre England.

Der er anselige Proprietærgaarde og en Herregaard, Ausumgaard, med Kanoner i Haven. I det daglige ude i Stald og Mark kunde Proprietærerne godt tale temmelig Jydsk; men de sagde jo ikke »A«, og naar de vilde anvende en dengang yndet Afholdsed, sagde de ikke som Bønderne »Søwren fo« eller »Sygren fo«, men — paa Rigssprog — »Søren fo«.

Pastor Koch drev selv Avlingen. Fru Koch tog nogle Maaneder en Mejerist i Huset for at lære den helt rigtige Maade at lave Smør paa, og derefter blev mangen en »Drittel« sendt til Esbjerg med Smør, som hun bogstavelig havde tilberedt med egne Hænder.

Disse Forhold medførte et ret stort Folkehold, 3 Piger, 2 Karle og en Dreng, gennemgaaende prægtige og dygtige Mennesker. Der var Mariane Poulsen, som blev i Familien i 15—16 Aar; hun kunde fortælle Bibelhistorie, saa man græd over Josef — hun sagde for Resten Josep — og hans Brødre. Kokkepigen Mette var i Præstegaarden i

Vejrum Kirke.

11 Aar og blev saa gift med en rar Mand, Mads Gosvig, en stor Børneven, som ofte arbejdede i Haven og kunde fange Ørreder i Bækken med de bare Hænder. Hans Hund hed Monrad, »atter æ Bisp« tilføjede han forklarende, naar han præsenterede den. Ellers var Bismarck et mere almindeligt Hundenavn. Stuepigen Trine blev gift med Forkarlen Ole. De var alle Mennesker, som viste Familien Godhed, saa længe de levede.

Pastor Koch var atter her Sogneraadsformand. Det var lettere at overkomme her i det ikke særlig store Sogn med kun een Kirke.

Kirkegangen var udmærket. Paa Nordsiden sad Kvinderne med deres smukke Hovedklæder, paa Sydsiden sad Mændene. At høre disse Mænd synge »Op, I Kristne, ruster eder« som en virkelig Kampsang var simpelt hen uforglemmeligt. Kirkerummet er usædvanlig smukt med Korbue af Granit, Hvælving i Koret og en herlig Altertavle fra Middelalderens Slutning, hvor den hellige Katharinas Martyrium er fremstillet; Figurerne er af Alabast og fremtræder paa blaa Grund. Paa Reformationstiden havde Vejrumfolkene heller ikke villet af med denne Altertavle. De havde faaet alle Betænkeligheder overvundet ved nederst paa Tavlen at sætte Indskriften: »Dis bilder er sat for zyr oc pryd, Di haffve ick anden krafft och dyd.« Saa havde man »Sankte Karen« med god Samvittighed.

Pastor Koch elskede denne Kirke. Han syntes, at den med sine to Kirkegaardsstætter mindede om Døstrup.

Senere skal vi undersøge, hvad vi kan faa at vide om det aandelige Liv i Vejrum i hans Tid. Nu maa vi se paa nogle indgribende Begivenheder af personlig Art.

Det var henved et Aars Tid efter Familiens Komme til Vejrum, at der begyndte en særlig alvorlig Periode. Den kom til at vare fra Efteraaret 1874 til Forsommeren 1875. Herom fortæller Ulrikke Koch i sine Erindringer:

»Paa min Fødselsdag den 28. September 1874 blev lille Sofie syg

af Skarlagensfeber. Der slog sig Gigtfeber til, og hun var meget daarlig. Den Dag, det var værst, blev Agnete og jeg bedt til Vester Lundby at lege med deres Børn, og da vi kom hjem, var der indtraadt lidt Bedring. Nu gik det fremad, saa det saa ud til, at vi skulde samles til Jul. Men det blev en alvorlig Jul for os; thi Carl fik Skarlagensfeber i Viborg og laa syg hos Adjunkt Greibes, hvor han og Gabriel boede. Fader rejste ud til ham lige før Julen; jeg tror, han var ikke saa haardt angreben, men han laa meget alene. Fader købte en »Tankeknude« til ham, som han laa og legede med. Saa maatte Fader rejse hjem, og Moder var ikke i Stand til at tage ud til ham.

»Den 10. Januar 1875 fik vi vor kære Broder Laurids. Der var kalfatret lidt om med os. Agnete og jeg laa i Skolestuen, og Sofie laa i Faders Stue; men der var kun en Brædevæg imellem os, og jeg husker nok vor Henrykkelse, da vi hørte, at Fader kom ind til Sofie og sagde: »Naa, lille Sofie, nu har I faaet en lille Broder.« Det var herlige Dage at gaa og kigge til ham, og saa var det Skik, at Nabo-konerne og andre kom og forærede Moder forskelligt dejligt Bagværk, og det kom jo ogsaa os til gode. Men den lille Broder var svag og lille, og vi var saa bange for, at vi skulde miste ham. Da han var et Par Dage gammel, blev han døbt. Vi var inde i Sovekamret, og Moder sad med ham i Sengen. Noget bleg, men yndig saa hun ud med det lille hvidklædte Barn foran sig. Der var Dug paa Bordet, to tændte Lys i Sølvstager og den lille smukke Porcellænskaal med Vand. Der havde været Tale om at kalde ham Hans Adolf; men det var nok for stort, og saa endte det med, at ingen vidste det, maaske heller ikke Moder. Men det var netop for at glæde hende, at Fader i Daaben gav ham Navnet Laurids Johannes efter hendes to kære Brødre. Vi sang »Herren strækker ud sin Arm«; jeg husker endnu os smaa Søstre stemmende op paa det yndige Vers, og aldrig synger jeg det siden uden at mindes den Stund.

»Det var kun 12 Uger, at vi var 6 Søskende samlede her paa Jorden. Ikke saa længe efter, at Laurids var døbt, blev jeg syg af Difteritis. Agnete og jeg var løbet ned i Engen paa Isen og havde vist for lidt Tøj paa. Om det har bidraget til det, ved jeg ikke; men jeg maatte til Sengs og blev lagt ind i Sovekamret ved Siden af Moder. Hun og Fader plejede mig. Men inden jeg var rask, blev Moder ogsaa syg, først af Byld i Brystet og senere af Difteritis. Hvor var de gode imod mig! Jeg var meget syg. Fader vaagede hos mig de Nætter, jeg var daarligst. Jeg havde »min Feberdrøm« og var saa bange og var nok engang i Vildelse. Han holdt paa mig og talte godt for mig og sagde: »Det er jo Far, der staar hos dig.« Man kendte ikke Serum, saa Sygdommen bredte sig i en Hast.

»Da jeg skulde til at være lidt oppe, var Moder meget syg. Laurids blev flyttet; men hans Vugge stod i Dagligstuen om Dagen, og jeg var ogsaa derinde. Da husker jeg, at to Koner kom for at se til Moder; men de sad saa stille, og vi var ogsaa stille; thi inde i Sovekamret, hvortil Døren stod paa Klem, lød Faders Stemme. Han sang »Mindes vi en fuldtro Ven.« Moder havde været til Alters. Hun var vistnok Døden nær. De to Koner sad nu og hviskede og beklagede os Børn, som maaske skulde miste vor Moder.

»Samme Dag hentede Fader Moders Svoger, Distriktslæge Krag¹⁾ fra Holstebro, og ved Hjælp af en Pennefjer, som han stak gennem Næsen ned i Svælget, løsnede han Difteritten, saa Moder fik Luft, og Bedring indtraf.

»Værelserne blev nu gjort i Stand, og vi haabede, at denne Sygdom var overstaaet. Jeg kom i Skole, men var endnu saa svag, at jeg paa mit Sytøj saa dobbelt: to Sømme, to Stikninger.

»Men saa kom lille Agnetes Sygdom. Atter Difteritis. Langfredag, da Fader kom hjem, maatte Lægen hentes. Jeg maatte nok komme ind til hende; men Brødrene, som var hjemme fra Viborg i Paasken, kom til Vinduet og saa ind til hende i Børnestuen. Jeg læste lidt for hende. Hun var saa taalmodig og stille.

»I Løbet af den næste Uge blev det ringere med Agnete. Dr. Bang fra Struer og Dr. Krag var hos hende; men Fredag efter Paaske blev det klart, at hun ikke kunde leve. Vi var saa bedrøvede. Om Eftermiddagen var vi inde hos hende. Vi sang de tre sidste Vers af »Her komme, Jesus, dine smaa«, og da Fader saa vilde lyse Velsignelsen over hende, vilde hun op at sidde. Jeg ser hende endnu.

»Natten til Søndag vaagede Fader først, og i Morgentimerne vaagede Moder. Henimod Kl. 8 kaldte hun paa Fader, for at han skulde komme ind. Jeg stod inde hos ham, da han klædte sig paa; jeg husker, han sagde: »Nu er lille Agnete nok snart rejsefærdig.«

»Jeg var i Stuen ved Siden af den, hvor hun laa; men jeg havde set et lille Glimt af hende. Hun laa stille og saa paa dem, indtil hendes Øjne lukkedes.

»Det var Konfirmationssøndag Kl. 8, at hun døde. Carl blev konfirmeret. Det var en alvorlig Dag. Fader gik kort efter i Kirke med Carl. Moder og jeg kom senere, og der stod den kære Carl paa Kirkegulvet blandt de andre; han saa saa alvorlig og bleg ud.

»Til Begravelsen stod Agnetes Kiste i Salen, og der holdt Fader Tale over hende. Han mindedes det, at han stod i Laagen i Vildbjerg, da vi kom fra Ribe, og han hørte hendes lille Stemme raabe med os andre: »Far, Far!« Han talte ogsaa om, at hun i den sidste Tid havde sunget paa de Linier:

O Marias Søn, du bolde,
døm mig ej med Læber kolde,
skjul mig i din Kærlighed!

Op han talte om den Linie: »Gaa som under grønne Lind til vor Herres Glæde ind.« Den Salme havde hun valgt for ham Palmesøndag. Vi sang »Nu Gud ske Lov, at Stunden er sød og blid oprunden« paa den Melodi til »Nu lukker sig mit Øje«, som hun saa tit havde sunget til sin Aftensang. Saa blev Kisten baaret gennem Haven, hvor Vintergækkene blomstrede, ad Stentrapperne op til Kirkegaarden. Jeg ser endnu Fader og Moder følge efter.

»Mere end jeg selv gjorde mig klart, forandrede Savnet noget i hele min Tilværelse. At lege med Dukker hørte brat op. Et Par

¹⁾ Mouritz Gotthold Ivar Vilhelm Krag (1841—1920) havde været gift med Anna Kochs Søster Marie Balslev (1844—70).

Maaneder efter Agnetes Død var der et Møde i Vejrum Kirke, hvor Pastor Krag fra Vildbjerg prædikede om Synderinden i Farisæerhuset. Den Prædiken hørte jeg paa en helt anden Maade, end jeg før havde gjort. Da laa Carl syg af Lungebetændelse i Viborg.«

Det var den 4. April, at den næsten elleveaarige Agnete døde. Samme Dag skriver Faderen til Gabriel i Viborg: »Vor kære, lille Agnete er ikke mere her hos os. Hun er nu hos Gud, som vi sikkert tro og haabe, for Jesu Skyld. Hun døde i Morges ... efter at have stridt, dog ikke nogen voldsom Strid, i hele Nattens Løb. Det er en tung Sorg for os alle. Men en Trøst var det at se den Styrke, hvormed hun led, og den Glæde, hvormed hun saa Døden komme. Hun havde Bevidstheden lige til det sidste. Naar vi spurgte til hendes Befindende i Nat, svarede hun altid: »Jeg har det rigtig godt.« Hun var saa glad over Jesus. Hun lovede at ville tænke paa os alle og bede for os alle hver især. Glem aldrig denne Søster, kære Gabriel, og husk paa, hvor du monne færdes, at hun beder ogsaa for dig. ... Kærlig Hilsen fra os alle!«

Hen paa Forsommeren var det saa, at Carl fik Lungebetændelse. Han laa ogsaa denne Gang blandt fremmede i Viborg; men hans Moder kom ud og var hos ham. Han var Døden nær. Mange Aar efter fortalte han, at hun forberedte ham til Døden, talte med ham om Jesus og om Himlen. »Og,« sagde han, »det har hjulpet mig siden; jeg havde jo oplevet, at det kunde lade sig gøre.« Derfra stammede det, at han under to farlige Sygdomme i sine sidste Aar, ejede saa dyb en Fred over for Døden.

Men i 1875 kom han sig altsaa. Han var mat efter Sygdommen, og Forældrene var bekymrede over, at han var bleven saa stille. Saa-dan gik der en Tid. Saa kom han hjem fra Viborg med sin Karakterbog og var imod Sædvane bange for at vise sin Fader den; for Pastor Koch var ikke til at spøge med i det Stykke, og Karakterbogen indeholdt denne Gang en Anmærkning. Han overrakte den og afventede Resultatet. Pastor Koch aabnede Bogen og læste med høj Røst: »Anmærket for Snaksomhed — det fornøjer mig!« Stor Lettelse — og paa sin Vis var det en Oplevelse af Faderens Kærlighed, som ved sin Forening med Humør aldrig blev glemt. Selv den lille, der laa i Vuggen, fik den Historie, da han blev stor nok til at skønne.

Livet blev taget op igen. De store Oplevelser blev gemt i Hjertet — gemt, men ikke glemt — og satte Spor hos dem alle. Og saa kom der for øvrigt en Række lykkelige Aar.

1876 blev Gabriel Student, 1878 Carl. De valgte begge Teologien. Det var paa een Gang Slægtens Tradition og en indre Trang hos dem. De gik højst forskellige Veje; men de gik dem i Alvor og dybest set med det samme Maal for Øje. Carl siger: »I Ungdomstiden har Gabriel og jeg indgaaende, tit langt ud paa Natten, gennemdrøftet saa at sige alle de aandelige Spørgsmaal, som var oppe dengang. Vi var ikke enige, vi var tit meget uenige; men vi fik et stort Udbytte af disse Samtaler.«¹⁾

¹⁾ »Danskerens« Menighedsblad, 25. 11. 1922.

Imidlertid blev disse Samtaler ikke blot ført paa deres fælles Værelse i København, men ogsaa i Vejrum Præstegaard og snart med Faderen, snart med Moderen som den tredje i Laget.

Pastor Koch var streng som Opdrager, og saa længe Børnene var smaa, var de jo nok lidt bange for ham samtidig med, at de elskede ham og nærede en urokkelig Tillid til ham. Hans Strenghed bestod ikke i Prygl — det brugte han kun lidt af, — heller ikke i Skænd. Den laa snarest i selve hans Krav, i hans Blik, i hans Alvor og Faa-

Pastor C. F. Koch og Hustru.

mælthed, som gjorde, at et Ord af ham faldt med en Vægt, som fik det til at synke dybt. Men det ejendommeliggste ved hans Opdragelse var maaske, at efterhaanden, som Børnene voksede til, forstod han at slappe Tøjlerne og kalde paa Selvstændigheden, høre paa deres umodne Meninger og tale med dem om, hvad der laa dem paa Sinde. Og naar de blev voksne, var Forholdet blevet en Art Venskab. Det var blevet frit og dog saadan, at hans Ord stadig havde en Vægt, som andres ikke ejede. Det var dette, som Gabriel og Carl i Studenteraarene oplevede i Vejrum.

Men ogsaa Moderen kunde dele med dem det, som fyldte dem, og de havde en stor Berigelse i at meddele sig til hende. Disputere yndede hun ikke, og hun kunde nok forfærde dem ved at fælde den Dom: »Filosofi er Vrøvl.« Men der var Poesiens Verden. I den var hun hjemme. Hun havde lukket den op for dem, da de var Børn, og der mødtes de stadig med hende. Og der var Salmerne og Bønnens Verden. Der var Kristendommen som Liv og Virkelighed.

Og hvor forskelligt end Sønnerne udviklede sig, blev de dog ved at have Rod hos Fader og Moder.

For de yngre Søskende var Brødrenes Ferieophold i Hjemmet en

Herlighed. Kammerater bragte de med. Der var Sang og Musik. Carl havde en god Tenor og var i Studentersangforeningen. Ulrikke lærte at spille smukt og havde en yndig Sopran. Weyses Romancer, Heises og Lange-Müllers Sange, Gades Promotionskantate — da noget af den — blev sunget. Ogsaa Fru Kochs Kusine, Johanne Fengers Kompositioner var elskede.

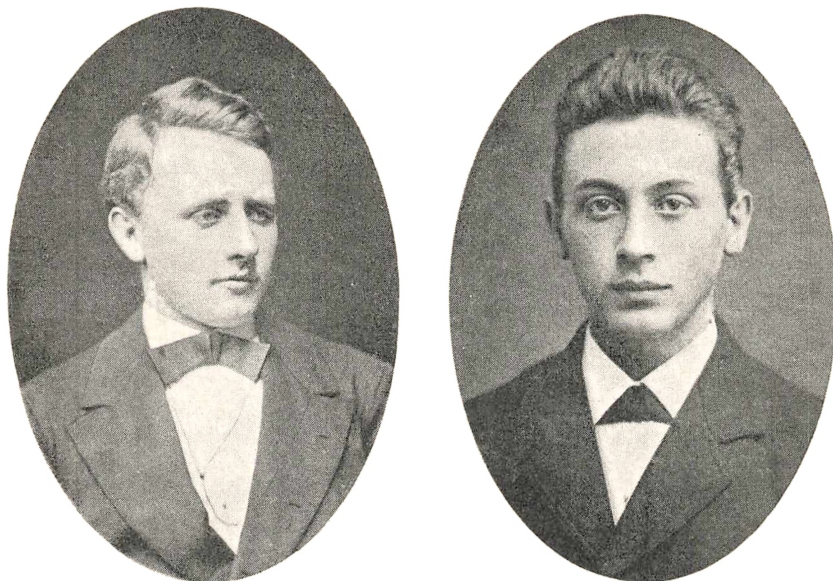
Der var Spøg og Latter af de unge, og Pastor Koch kunde, naar det kom op hos ham, udfolde en egen djærv Humor og vække Munterhed ved rammende vittige Bemærkninger.

Stor Glæde havde man af Præstegaardens to Hunde. Den fine Høsehund Osman var den ene. Den kom ind i Stuerne, og naar de to Studenter sad ved hver sin Side af Bordet og studerede, sad den paa en tredje Stol, hensunken i stille Grublen. Den anden var Lænkehunden Sam, en stor sort, yderst bidsk Puddel, som stod ude ved sit Hundehus inden for Porten. Den var frygtet af alle, og det glemtes ikke, at den engang havde bidt en Parcel ud af Carls Bukser. Den var sig sin Myndighed bevidst, og naar den hørte Trin i Porten, knurrede og gøede den paa en skrækindjagende Maade. Engang, da den hørte nogle mærkelige Trin og Klingren af en Lænke, var den særlig forbitret; men saa snart de paagældende kom ind i Gaarden, saa den kunde se dem, for den med et Hyl og med Halen mellem Benene ind i sit Hus. Det var nemlig en Bjørnetrækker med en Bjørn, og her følte Sam sig for første Gang som den lille. Saa længe Bjørnen var i Gaarden, holdt Sam sig inde i Hundehuset. Alle syntes, det var helt rart engang at se Sam reduceret til denne mere beskedne Rolle, og senere i Livet, naar Børnene fra Vejrum var med, hvor Kongen kom til Stede, og saa Folk, der ellers spillede en stor Rolle — selv Ministre, — reduceret paa en lignende Maade, mindedes de Optrinet med Sam og Bjørnen og følte noget af den samme Tilfredsstillelse som dengang.

Undertiden skete det, at Sam blev løst af Lænken. Den skulde dog ogsaa smage Friheden. Saa for den Haven rundt med Osman eller hans Efterfølger Glam, en dejlig, god New Foundländer. De gravede efter Muldvarpe, og Sam var den ivrigste. Men med eet var Sam forsvunden. Man ledte, men forgæves. Var den løben bort? Ak nej! Da man gik ud til Hundehuset, laa den der — ulænket — og viste altsaa, hvor den følte sig hjemme. Ogsaa det kunde jo give Anledning til Betragtninger.

Blandt de Ting, der af og til blev talt om i Præstegaarden — særlig, naar der var fremmede unge paa Besøg, — var Overfaldet paa Pastor Røgind. Man anerkendte det Mod og den Ro, han havde vist; men man fandt, at det var uforsigtigt af ham at tage et tændt Lys i Haanden og derved gøre sig til Skive for Pistolskuddet. Imidlertid skete der ved Efteraarstid i Begyndelsen af Firserne en Begivenhed, som bragte den gamle Sag særlig stærkt paa Tale. Naar Pastor Koch sad om Aftenen og arbejdede i sit Studereværelse, plejede han ikke at trække Gardinet for Vinduet, som vendte ud til Haven. Skrivebordet stod ud fra Vinduet, og der havde han en Aften siddet over sine Bøger, til det var blevet sent, vistnok omtrent til Kl. 1. Da han endelig lukkede Bogen og saa op, faldt hans Øje paa Vinduet, og

der mødte han Ansigtet af en ukendt Mand, som betragtede ham gennem Ruden. Ansigtet forsvandt straks ud i Mørket, da deres Øjne mødtes. Koch slukkede Lampen og gik ud i Forstuen. Han aabnede Døren til Haven og spurgte, om der var nogen. Intet Svar. Saa blev han staaende i Døren et Kvarters Tid, og da der ikke skete mere, gik han i Seng. Men næste Dag fik man at vide, at der en Times Tid, før Koch saa Manden ved Vinduet, havde været Indbrud i Nabo-gaarden Lørup, hvor Ejeren havde jaget Tyven gennem Værelserne.

Gabriel og Carl Koch som Studenter.

til han naaede Mælkekælderen og sprang ud af et aabentstaaende Vindue.

Der blev naturligvis talt en Del om denne Begivenhed, og da Gabriel og Carl kom hjem til Jul, var de stærkt optaget af den. »Kunde det være Røginds Tyv, som var kommen tilbage og havde villet sætte sin Trusel i Værk, hvis han ikke var bleven set?«

De to Studenter boede i Gæsteværelset bag ved Salen, og her vækker Gabriel en Nat Carl, idet han hvisker til ham, at han tror, Tyven er der. Carl svarede først: »Aa Sludder«, og vendte sig om paa den anden Side. Men Gabriel sagde: »Det er Alvor; du kan selv høre«, og nu mente Carl virkelig at kunne høre en Puslen inde i Salen. Begge sprang nu op og væbnede sig, den ene med Støvleknægten, den anden med en Messingildrager, som stod ved Kakkelloven. De vilde være forsigtigere end Pastor Røgind og tændte ikke Lys. Med yderste Varsomhed aabnede de Døren, og der laa Salen mørk og aabenbart tom; men gennem Dagligstuedøren, som stod paa Klem, saa de et svagt Lysskær og tænkte, at Tyven havde aabnet for Blændlygten og arbejdede. De var paa Hosesokker og listede sig lydløst over Salsgulvet. Ved Dagligstuedøren standsede de et Øjeblik; saa

stormede de ind med Raabet: »Hvem der?« »Aa, hwa er'et indda? Det er da et andt end næ,« lød en forfærdet Kvindestemme — det var den brave Stupige Trine; Klokken var 7, og hun var ved sin Morgengerning. De to Studenter høstede naturligvis mange Laurbær for deres Heltedaad, da Familien fik den at vide. Siden har man ikke hørt noget til Røginds Tyv.

For øvrigt fulgte Sønnerne i Ferierne levende med i deres Faders Gerning, baade i Kirken og ved Forsamlinger. Gabriel skriver: »Hver

Ulrikke Koch.

Gang jeg i Kirkeaaet kommer til de Trinitatisevangelier, min Fader prædikede over i Studenter- og Kandidataarenes Sommerferier (det var jo hvert Aar omtrent de samme), mærker jeg det i mit Sind. De Evangelier straaler mere og varmer mig mere end dem før og efter.«¹⁾

De to Sønner var ved deres Dygtighed og Flid, ved deres Udvikling frem mod aandelig Personlighed til stor Glæde for Forældrene. Men dette gjaldt ikke mindre de to Døtre.

Den blide, kloge Ulrikke var stille af Væsen, men levende optaget af fine Interesser. Hun var alvorlig og from. Da hun var 19 Aar gammel, kom hun til København et Aar (1881—82) for at gaa paa Kursus og uddanne sig i Sang og Klaverspil. Det blev en Udvik-

lingstid for hende. Ikke blot ved det, hun lærte, men ved meget, hun oplevede, ved Mennesker, hun lærte at kende, og som hun opfattede med en kærlig Forstaaelse. »Inden jeg var færdig med mit Kursus,« fortæller hun, »havde mine Brødre faaet Tilhold hjemmefra — tror jeg nok — om at tage mig med i Skoven at se de friske Bøge. Jeg havde aldrig set en rigtig Skov, og derfor var det, at det gjorde et saa stærkt Indtryk paa mig, da vi kom ud til Ordrup og gik ind i Skoven, hvor alt lige havde foldet sig ud. Endnu er det for mig, som de dejligste Bøge var i Ordrup Krat. Da jeg rejste hjem, gik Turen om ad Ribe, hvor jeg skulde møde Mor. Men hvor jeg havde længtes!«

Hun havde før været paa et langt Besøg hos Bedsteforældrene i Ribe Bispegaard, saa der følte hun sig hjemme. Nu traf det sig, at der var Landemode og derefter et større Selskab i Bispegaarden. Hun blev bedt om at synge og var yderst ængstelig for det; men det gik saa godt og gjorde saa megen Lykke, at den gamle Stiftamtmand Nielsen kom hen og vendte Nodebladet for hende og takkede hende, hvad den beskedne unge Pige var ganske betaget af. Hendes Moder

¹⁾ Julestjernen 1916.

glædede sig jo, og da det blev fortalt i Vejrum Præstegaard, syntes man — vist lige fra Faderen til den syvaarige Broder, — at denne Hyldest var kommen paa et godt Sted.

Da hun kom hjem, skulde det, hun havde lært, naturligvis udnyttes, og det skete ved, at hun blev Lærerinde for sine to yngre Søskende.

Ulrikke var huslig og derved en god Hjælp for sin Moder. Mere og mere blev hun tillige en Raadgiver, som Moderen drøftede mange Ting med. I alle Faderens Anliggender — hans Gerning, hans Glæder og Sorger — levede hun med paa en rørende Maade. De to Brødre var saa forskellige baade af Karakter og Anskuelser. Den sprudlende, lyriske, af og til opfarende Gabriel sluttede sig til Indre Mission. Den stille, tilbageholdne, dengang maaske lidt melankolske Carl blev i de Aar Grundtvigianer. Det kunde nok til Tider give Gny mellem Brødrene, ogsaa saadan, at Faderen fandt Grund til at dæmpe Bølgerne med et alvorligt Ord, som ikke forfejlede sin Virkning. Men til Ulrikke havde begge Brødre stor Fortrolighed. Hende kunde de lige godt tale med om, hvad der fyldte dem. Mange, til Dels interessante Breve vidner om, hvad det betød for dem at have hende at veksle Tanker med.

Sofie Koch.

Mellem Ulrikke og den 6 Aar yngre Sofie udviklede der sig et fortroligt Søsterforhold til stor Bærgelse for dem begge. For den yngste Broder — dengang endnu kun en lille Dreng — blev hun en udmærket Lærerinde. Hun havde arvet en pædagogisk Evne fra Forældrene, saa hun forstod at vække Drengens Interesse, f. Eks. for Historie og danske Digte. Naar han som voksen læste Oehlenschlägers »Hakon Jarl« og »Palnatoke«, havde de altid over sig noget af Skæret fra Ulrikkes Dansktimer i Vejrum Præstegaard. Og hendes kærlige Hjerte gjorde, at der mellem hende og den lille Broder blev knyttet et Baand, som aldrig kunde bryde.

Saadan fik Ulrikke uden egentlig selv at vide det en central Stilling i Familien af stor Betydning for dem alle. Forældrene saa det nok, men var jo for kloge til at fortælle hende noget om det.

Og nu Sofie! Man maa vist sige, at hun var udmærket begavet, især med en rig Fantasi. Hun digtede fra lille Historier, som undertiden var Videreførelse af noget, hun havde læst, undertiden fri Opfindelse. Forældrene var betænkelige ved denne stærke Fantasiaktivitet og modarbejdede den. Men den 7 Aar yngre Broder, som hun af og til fortalte sine Digtninger, syntes, at de var lige saa gode som Ingemanns Romaner.

Hendes Helbred var svagt. Hun havde Gang paa Gang Gigtfeber, men rettede sig efter det og havde trods alt et sprudlende Humør og stor Sans for det komiske. Tillige havde hun Faderens Evne til med ganske faa Ord at karakterisere Mennesker. Hun holdt Halløj med Pigerne, blandt hvem hun især holdt meget af Mariane Poulsen, som under hendes Sygdomme havde hjulpet og opmuntret hende saa udmærket. Sine Lærerinder holdt hun af og kunde samtidig more sig over dem paa en godmodig Maade. Der var først Frk. Svejstrup. Da hun rejste, skrev Sofie et Afskedsdigt, der sluttede med dette Vers:

Nu vil jeg da takke Dem for denne glade Tid
og for al Deres Møje og alt Deres Slid,
og se saa til Sommer, naar Blomsterne kommer,
til Vennerne her oppe ved Fjorden.

Saa var der Frk. Arnak Myhre, som senere blev gift med den berømte Øjenlæge, Professor Marius Tscherning. Da hun kom til Præstegaarden, nærmede Sofie sig til Konfirmationsalderen og havde da en udmærket Skolekammerat i sin sønderjydske Kusine Helene Krüger.¹⁾ Frk. Myhre, som var en dygtig Lærerinde, havde megen Glæde af de to kvikke Elever, og for Sofie bragte denne Periode et frisk Pust. Især gik hun med stor Interesse op i de danske Stile, som Frk. Myhre gav, og som vist ogsaa var udviklende. For øvrigt havde baade voksne og Børn Glæde af Frk. Myhres Klaverspil; især Fru Koch kunde ikke blive træt af at høre hende spille Beethovens Sonater. Pastor Koch skriver til Sønnerne (Nov. 81):

»I Mandags havde vi Besøg af Hr. og Fru Quistgaard« — Proprietærens fra det nærliggende Mosegaard — »med den aftrædende og tiltrædende Lærerinde. Begge sidstnævnte og vores Myhre spillede omkap paa Fortepianoet. Frk. Myhre vandt Prisen. Hun spiller kønt, men uden Pretension. Hun er i det hele taget vel lært og godt udviklet og civiliseret, med et smukt Væsen. Børnene ere glade ved hende.«

Frk. Myhre blev stærkt knyttet til Familien og viste siden hen stor Trofasthed baade mod Forældrene og Børnene.

Efter hende var det, at Ulrikke overtog Lærerindegerningen, og saa kom Konfirmationstiden for Sofie. Hun var saa glad ved at gaa til Præst, og en Dagbog, hun dengang førte, viser, hvordan Alvorstankeerne væver sig ind i de daglige Smaabegivenheder: »1. Februar 1883. Vi fik sendende et Billede af Bedstefader i Ribe. Mor skar sin Haand paa en Kniv. Gid jeg maa faa Herrens Kaft til at vige fra det onde, gid jeg maa lære at »vaage«. I Dag om to Maaneder skal jeg aflægge mit Løfte om at forsage Djævelen og om at tro. Herre, velsign den Dag for mig! — 2. Februar. Jeg tænker nok, at jeg efterhaanden skal faa en frommere Aand i mig, naar vor Herre vil hjælpe. — 4. Februar. I Dag har vi haft en rigtig rar Dag. Frk. Rohde²⁾ er her. Hun er

¹⁾ Datter af Læge Krüger i Skærbæk, senere Visby, og C. F. Kochs Kusine og Plejesøster Marie Louise f. Farrer, se S. 26. Helene Krüger blev senere gift med Professor Vinay i Torre Pellice i Italien, tilhørende Valdenserne.

²⁾ Julie Rohde, Lærerinde i en Nabopræstegaard, senere Kommunalærerinde i København.

mageløs rar og dygtig, uhyre energisk. Herre, hellig mine Tanker. — 5. Februar. Fastelavnsløjer. Om Morgenen blev vi pisket op af Laurids, gik derefter ind og piskede Frk. Rohde og Far og Mor op. Mange forskellige Løjer. Afsked med Frk. Rohde, maaske for bestandig. — 22. Februar. Min Fødselsdag. Da jeg om Morgenen vaagnede, kom jeg næsten straks i Tanker om de Ord, der saa hele Morgenen klang i mine Øren: »Lykkens Roser røde kun mellem Torne gløde.« Mange rare Gaver; alle var meget gode og kærlige mod mig.«

Efter Sofies Konfirmation læste Pastor Koch Historie med de to Døtre. Det store historiske Atlas fra Adjunkttiden kom frem, og paa det lod han dem nu følge Begivenhederne og Tidernes Gang, Opdagelsesrejserne og Erobringstogene. Det blev levende for dem. »Jeg har tit tænkt paa,« skriver Ulrikke, »at det kunde have været til Glæde for flere Tilhørere; det var mest Far, der fortalte, ikke saa meget os, der blev hørt,« — Højskole med andre Ord og modtagelige Tilhørere.

Op saa slog Ulrikke og Sofie sig sammen om at gøre en lille Gerning i Sognet. Der blev dengang ikke undervist i Haandarbejde i Skolen, og derfor blev det hilst med Glæde af mange Forældre, at de to unge Piger oprettede en Syskole i Præstegaarden. De købte Sagerne, som saa Børnene igen købte, Smaabroderier og lignende. Undervisningen var gratis. Der kom ogsaa enkelte Børn fra et Nabo-sogn, bl. a. to smaa Piger af Anders Stubkjærs. Der blev læst Smaafortællinger og noget af Nøsselts Verdenshistorie, og Sofie fortalte.

Sofie var stærkt læsende og vidste usædvanlig meget. Forældrene holdt lidt igen her, især over for Læsning, der satte Fantasien i Bevægelse. Topelius blev rationeret.

Hun var en begejstret Natur. Den lille Broder blev helt betaget, da hun en Dag trak en Bog ud af Reolen — det var Vilh. Becks Ungdomspostil — og viste ham Forfatterens Billede foran i Bogen. »Kan du se, hvor dejligt hans Ansigt er?«, sagde hun og forklarede noget om, hvad det var, den Mand kæmpede for. Det var næsten, som der for Broderen lagde sig en Glorie om Ansigtet paa Billedet.

Hun var ogsaa den af alle, der var mest jublende, naar Brødrene kom hjem fra København. »Aa, naar vi bare ved, de er herhjemme, selv om de er i de andre Stuer!«, sagde hun til sin Moder, og naar de rejste, græd hun og var helt utrøstelig.

Det kunde ske, at hendes Sind blev tungt. Saa maatte hun tale med Faderen, og det hjalp; for det var rigtigt, hvad Carl sagde: »Vi syntes, at naar vi var hos Fader, værnedes vi af noget urokeligt.«¹⁾

Den sidste Vinter, Familien var i Vejrum, var Sofie i nogle Maaneder i Viborg som Gæst hos Biskop Swanes, hvis Datter Magdalene var hendes Veninde. Hun kom her ind i en Kreds af prægtige unge Piger, som hun sluttede sig varmt til. Hun var med i megen Selskabelighed, kom til Koncerter og oplevede det alt sammen »med glimrende Humør og stor Iagttagelsesevne«, som Ulrikke skriver. Det var som et Foraar. Hun fyldte 17 Aar dengang.

Livet i Vejrum Præstegaard gik sin Gang. Der kom ikke faa Gæ-

¹⁾ Mindeblade fra Stiftsprovst Kochs Jordefærd, 1895, S. 28.

ster fra Sognet og fra Nabopræstegaardene. Et af Højdepunkterne var Fru Kochs Højtlesning for Børnene af Ingemanns Romaner. Den Smerte, Børnene følte over, at Valdemar Sejr fik Berengaria at se før Dagmar, var stor og oprigtig. Og næsten lige saa sørgeligt var det med de Misforstaaelser, der gjorde, at Grev Otto af Lüneborg ikke fik Kirstine af Rise. Det var svært at falde i Søvn bagefter, og selv den Trøstegrund, der blev anført: at Grev Otto blev gift med en anden, og at Dronning Victoria nedstammede fra ham, vilde ikke rigtig virke. Godt var det da, at »Erik Menveds Barndom« kom, og Drost Peder og Jomfru Inge fik Lov at danse ind paa Riberhus »for Erik Kongen hin unge«. Saa gik man op paa Landevejen til Struer og saa paa Stenen, hvor der stod: »21 Mil fra Ribe«; det var dog altid en Forbindelse med de svundne Tider.

En enkelt Gang skete det — og for en Kreds fra Sognet, — at Pastor Koch læste »Abels Død« af Paludan Müller. Det var en Begebenhed, som ikke glemtes.

Koch var tidlig bleven skaldet og var derfor i Vejrumtiden begyndt at gaa med Kalot. En Dag i Begyndelsen af Juni 1883 havde han Besøg af Anders Stubkjær, og da han fulgte sin Gæst ud uden for Porten, havde han hverken Hat eller Kalot paa. De blev længe staaende i Samtale derude, og da han kom ind, mærkede han en Stramhed i den ene Side af Ansigtet, som tog til og blev til en Lammelse af Bevægenervene. Ingen nævnede Ordet Apopleksi; men alle tænkte det, han selv nok mest. Nogen Opmuntring fandt han i at tage fat i en stærk Gren og hæve sig i bøjede Arme. Det gik let.

Næste Dag tog han og hans Kone til Holstebro for at raadsørge Distriktslæge Krag. Han sagde, at det var ikke Apopleksi, men en Lammelse som Følge af Forkølelse, og at den kunde hæves ved Behandling.

Det hele havde dog virket som en alvorlig Mindelse. I sin Almanak skriver Koch nogle Dage efter (10. Juni):

»1. Pet. 5, 6. Naar Gud lægger sin vældige Haand paa mig og med Lethed bøjer mig ned eller maaske kaster mig til Jorden, da er det ikke *min* Ære, men Guds Ære. Det er ikke mig, der giver Gud Ære, men Gud, der hævder sin egen Ære og tager *min* Ære bort og bøjer mig, uden at jeg kan gøre nogen Modstand. Modstand *vil* jeg ikke gøre, den var forgæves og formastelig. Men eet *kan* jeg. O Gud, hjælp mig at gøre dette! Jeg kan *selv* bøje mig under Trykket, ydmyge mig under Guds vældige Haand. O Gud, lær mig villig at slippe det, der i Verden er til Ophøjelse, og villig at bøje mig og gerne at give dig din Ære og din Magt. Saa vil jeg kaste al min Sorg paa dig og vente paa *din* Tid, at du igen vil ophøje mig for Jesu Kristi Døds og Pines Skyld. O al Naades Gud, saa vil jeg ydmygt bøje mig under din faderlige Haand; thi du har Omhu for mig; bered og styrk du mig, o Gud, i denne Tro ved din Helligaand!«

Man mærker, hvordan han kæmpende følger Ordene i 1. Pet. 5, Vers 6—7 og Vers 10—11, og hvordan de omsætter sig i hans Hjerte, saa de bringer ham Hjælp.

Det gik, som Dr. Krag havde sagt. Lammelsen hævedes efterhaanden ved Behandling med Elektrisermaskine, og efter 5—6 Ugers Forløb stod Koch igen paa Prædikestolen lige saa kraftig som før.

Men meget havde han lært gennem dette, og om det at ydmyge sig under Guds vældige Haand kunde han siden lade falde Ytringer, som man først bagefter forstod, da man fik det at læse, som han den Dag i 1883 havde skrevet i Almanakken.

Der skete i Kochs Tid adskillig Vækkelse i Vejrum, og Sognets aandelige Præg blev sikkert stærkt forandret i de 12 Aar, han var der. I Enkeltheder kan jeg dog ikke meddele ret meget derom.

I ikke faa Hjem blev der holdt Forsamlinger. Missionshus kom først en halv Snes Aar efter, at Koch havde forladt Vejrum.

Forsamlingerne foregik i Regelen saadan, at Præsten først talte, ofte sammen med Anders Stubkjær. Derefter blev der budt Aftensmad, og saa, inden der blev givet en Dessert, eller, som det hed, »imell æ Te og æ Baaddinger«, var der »godt Snak« o: en Samtale om Kristendom.

Koch holdt ogsaa Bibellæsninger, oftest vist i Kirken, og her kom der mange, ikke blot fra Vejrum, men ogsaa fra Nabosognene. Især fra Gimsing med Struer, hvor han et Aars Tid havde vikarieret som Præst, havde han mange Kirkegængere. Mod Slutningen af hans Embedstid blev der ogsaa holdt nogle Menighedsmøder, om Sommeren i Præstegaardens Have, om Vinteren inde i Stuerne.

Ulrikke Koch skriver: »Der blev efterhaanden flere Steder, som lukkede sig op [for Forsamlinger], og her kommer jeg nu til nogle af de gode Venner, som Fader og Moder fik. I Gaarden Tolsgaard boede et Par unge Folk; de havde to Børn og var velstaaende. Men Manden var svag og blev rigtig syg; Fader besøgte ham og var glad derover. Han døde, og det var en stor Sorg for den unge Enke, Ellen. Der var som sædvanlig stor Begravelse med Kogekone i mange Dage, Slagtning, Bagning o. s. v. Fader og Moder syntes, det var saa svært for hende med al den Uro, mens Kisten stod oppe i Storstuen. Men denne unge Kone blev ført nær til Gud gennem denne Sorg, og da husker jeg hende komme i Forhold til Fader og Moder. Hun besøgte os ikke sjældent, og saa sad hun der i Dagligstuen og saa saa yndig ud. Hun lignede en Rafaelsk Madonna (»del granduca«). Først talte de lidt om hendes Mand, og saa græd hun; men saa kom de ind paa Guds Riges Ting. Jeg sad jo og hørte paa det. Hun begyndte at ville have Forsamlinger i sin Gaard. Fader talte og Anders Stubkjær og andre. Der kom mange til disse Møder, som om Sommeren holdtes i Laden.

»Der var en Tid, da Ellen var meget optaget af Pastor Tranberg fra Bornholm. Han har ogsaa prædikeret i Kirken og boede hos os med sin Kone, født Lüttichau. Dog kølnedes Begejstringen for ham noget, og jeg tror ogsaa, der var noget ikke rigtig sundt ved den Bevægelse, han vilde vække.

»Nu kom en Gaardmandsfamilie fra Øster Nørsøller med. To præg-

tige Folk! Manden havde et mildt og godt Ansigt, et afdæmpet, stille Væsen. Den lille Kone var aldeles ikke køn; men der lyste noget ud af hendes Ansigt af det, der levede i hende, og hendes kloge Øjne var saa gode og forstaaende.

»Naar jeg tænker paa disse Koner, synes jeg, at de bragte noget med til mig af det allerbedste fra den Tid.« Ulrikke fortæller saa om en Kone, der kom i Præstegaarden for at høre Salmer blive spillet. »Hendes Ansigt fik, naar hun sad og hørte, en næsten himmelsk Glans, og Moder talte om, hvad det vilde blive, naar hun hørte den himmelske Musik.«

Et særlig stort Møde fik Koch afholdt en af de sidste Somre, han var i Vejrum. Han havde indbudt Vilh. Beck og Fr. Zeuthen, som begge talte. Mødet blev holdt paa Engen Norden for Præstegaardens Have, da Kirken ikke var stor nok. Der var rejst en Talerstol, pyntet med grønne Grene; men Vinden vendte sig, og der maatte saa i sidste Øjeblik køres en Arbejdsvogn ud, hvorfra Talerne kunde høres. Der var en vældig Mængde Mennesker. Efter dette Møde fandt en Episode Sted, som Beck fortæller i nogle Mindeord om Koch:¹⁾

»En Del Præster havde indfundet sig. De to indbudte Præster maatte rejse bort kort efter Mødet, og saa begyndte som sædvanligt en skarp Kritik iblandt Præsterne over de to bortrejste. Koch sagde ingenting, men lod efter sin Sædvane de andre løbe Linen ud; da de nu ikke kunde mere og hans Tavshed formodentlig blev dem ubehagelig, spurgte en af dem: »Hvad siger De?« Han svarede med at spørge: »Var det en god Prædiken, vi fik i Dag?« — Jo, det var det da, indrømmede man. »Kunde nogen af de tilstedeværende Præster have gjort det bedre eller lige saa godt?« Nej, det kunde ingen af dem, indrømmede man atter. »Ja saa«, siger Koch, »forekommer det mig at være en underlig Behandling af de to Mænd, som paa en anstrengt Rejse har opfyldt mit Ønske at standse her og prædike for os, og medens man indrømmer, at vi fik en god Prædiken, og at ingen af os kunde gøre det saa godt, saa, saa snart de har vendt os Ryggen, — at tale ilde om dem.« Almindelig Flovhed. . . Præsterne bøjede sig i Regelen for hans Ord.«

Kristen Tro og Nidkærlighed tog altid Koch om Hjertet. Da han hørte Børresen, som besøgte Egnen, var han stærkt greben. Børresen, som aabenbart havde hørt om ham, kom hen og sagde til ham: »De er jo ogsaa en Guds Mand.« Koch svarede stiltfærdigt: »Jeg vilde gerne være et Guds Barn.«

I 1881 gjorde Frk. Thora Esche sin første Møderejse for Magdalenehjemmet. Dengang var det noget nyt, at en Kvinde talte ved Møder, og hun selv havde ud fra det nytestamentlige Ord om, at »Kvinderne skal tie i Forsamlingerne«, haft meget svært ved at tage sig denne Opgave paa. Da hun kom til Holstebro, var Mødet endda imod hendes Ønske blevet offentligt bekendtgjort, og Salen var tæt fyldt. Hun satte sig blandt Kvinderne og følte sig højst ulykkelig. Da Øjeblikket kom, glemte hun dog alt for at tale de unge, vildfarne Kvinders Sag. »Jeg maatte jo vinde de tilstedeværendes Kærlighed for

¹⁾ Den indre Missions Tidende 1895, S. 490.

mine Piger.« Der var lydløs Stilhed. »Da jeg sluttede, tog den ansete ... Pastor Koch Ordet. Jeg mindes, hvorledes han begyndte med at sige, at han, da han saa mig sidde dernede gemt mellem Kvinderne, tænkte paa en Kandidat, der skal holde sin Dimisprædiken. Idet han udtalte, at alt, hvad de havde hørt, sandelig ikke var en Dimisprædiken, stillede han sig fuldt paa min Side og bad den store Forsamling med Gaver og Forbøn slutte sig om Arbejdet og mig. Med inderlig Tak til Gud hørte jeg denne ædle, varmhjertede Mands Ord. Mødet blev sluttet af Stedets Præst; rigelige Gaver blev givet og Aarsbidrag tegnede — ja, Grunden blev lagt ... til et trofast Samarbejde, der har holdt Aarene igennem.«¹⁾ —

I Vejrum begyndte der i disse Aar at gøre sig en grundtvigsk Bevægelse gældende. Det var dog i Kochs Tid kun ganske enkelte, der løste Sognebaand til en grundtvigsk Præst.

Derimod kom de politiske Modsætninger efterhaanden stærkt frem. De blev jo i Firserne mere og mere skarpe. Koch holdt sig uden for disse Kampe. Først og fremmest vel, fordi han ikke vilde hindre sin Gerning som Præst, men ogsaa nok, fordi han som Historiker var for overskuende til at blive blind Partigænger. Et Brev til Carl (13. Okt. 83) er vist ganske betegnende. Først skriver Fru Koch ved Omtale af Forhold i Studenterforeningen: »Jeg skal ikke nægte, at for mig er det en Gaade, at Studenterne gider hørt den Grobian Berg tale. Jeg haaber ikke, du tager mine Ytringer ilde op.« Men paa næste Side tilføjer Pastor Koch: »Det er ikke mig saa gaadefuldt, at Studenterforeningen vil have Berg at høre. Det kan, synes mig, være helt rimeligt.« Senere, i Ribe, skete det, at Koch i et Skoledirektionsmøde meget bestemt tog Afstand fra en vred Amtmands Angreb paa en kendt Venstremand.

Gaardejer Peder Noes, hvis Venstrestandpunkt var voldsomt, boede i Vejrum. Det var ham, der sammen med en anden Mand i Sommeren 1885 ved et Møde, Berg holdt i Holstebro, lagde Haand paa Politimester Borup og fjærnede ham fra Talertribunen. Forholdet mellem ham og Koch var vist noget spændt; men de omgikkes dog i Venlighed, og Noes besøgte senere Koch i Ribe. Ved et Besøg af Familien Noes i Præstegaarden sang man »Habor kom fra Norges Fjælde, Signe sad i Dannevang«. Det var maaske for at finde et Omraade, hvor man kunde mødes.

Den politiske Bitterhed, der til Tider var saadan, at Nutiden vanskeligt kan fatte den, kunde ogsaa give sig komiske Udslag. En Vejrummand af Venstre — selvfølgelig ikke Noes — erklærede, da Kongen skulde til Aalborg, vist til en Landmandsforsamling, at saa vilde han rejse derop »for et aa ta si Hat aw for Kungen.« En Slagter af Højre i Holstebro, som hørte denne Ytring, svarede, at saa vilde han rejse med: »A ska nok lett dæ te aa ta di Hat aw for Kungen.« Og hver Gang, Vejrummanden stod og vilde beholde Hatten paa, naar Kongen kørte forbi, var Slagteren virkelig bagved og pirrede Hatten af ham med sin Stok. Det hørte dog maaske baade Venstre- og Højrefolk i Vejrum med Morskab.

¹⁾ Thora Esche, Erindringer fra mit Liv og min Gerning, 1920, S. 147 flg.

Blandt Venner, Kochs fik i Vejrum, var den djærve Sognefoged, Gaardejer Christen Provstgaard og de prægtige Proprietær Steenstrups paa det smukke Kvistgaard tæt ved Præstegaarden.

Og saa var der en Familie i Gimsing, som de fik meget med at gøre: Proprietær Petersens paa Gimsinghoved. Han var Fætter til Digteren Ploug. Som Landmand var han meget dygtig og derfor velstaaende, skønt han havde begyndt med to bare Hænder. Fru Petersen var Datter af den kendte Herremand paa Nørre Vosborg, Etatsraad Tang. Hun var yndefuld og livlig og havde et morsomt, tørt Vid ligesom Sønnen, Lektor Parmo Tang Petersen i Kolding. Begge var de alvorlige Kristne, som Kochs havde Glæde af at omgaas, og gennem hvem de ogsaa kom i Forbindelse med Familien paa Vosborg. Det følte i Vejrum Præstegaard som et smerteligt Tab, da først Fru Petersen og faa Aar efter Proprietær Petersen døde i ung Alder af Brystsye. De efterlod sig to Sønner — endnu ikke 10 Aar gamle, — som Koch blev Formynder for, og som blev nære Venner af hans yngste Søn. Til ham skriver den ene, Lektoren (7. Febr. 1927):

»I nogle selvbiografiske Optegnelser af min Far fortæller han, at lige da min Mor var død, medens Far endnu sad ved hendes Leje, kom Pastor Koch og var ham til megen Trøst, ikke mindst derved, at han lovede, dersom Far ogsaa faldt fra, at være Formynder for de to smaa Dreng, som nu var moderløse. . . . Naar jeg nu tænker paa, hvor trofast og samvittighedsfuldt din Far opfyldte det Løfte, han gav min bedrøvede Far, tænker paa, hvilken Støtte han var for [min Broder] Evald og mig, saa føler jeg Trang til over for dig at udtale, at jeg føler mig i en stor Taknemmelighedsgæld til ham. Din Far er afgjort den Mand, jeg har følt mest Respekt for af alle dem, jeg har kendt. Han fremkaldte denne dybe Ærbødighed ved, at han var saa gennemsand og ægte, saa fuldstændig fri for Sentimentalitet. Jeg kan endnu høre hans rolige Stemme paa Prædikestolen i Ribe; en sjælden Gang kunde Følelsen gribe ham, saa Tonen blev bevæget; man lagde saa meget mere Mærke til det, netop fordi det ikke var noget almindeligt hos ham, fordi man var saa vis paa, at det kom fra Hjertets Dyb.«

Ulrikke fortæller om, hvordan der kom Ilbud efter Pastor Koch, da Proprietær Petersen laa paa sit yderste: »Da Far klædte sig hurtigt paa for at tage derover, sagde han: »Nu hedder det nok: Udrust dig, Helt fra Golgatha.«

Det er ikke Meningen at følge Sønerne Gabriel og Carl. Der er jo skrevet en Bog om hver af dem. Her har det imidlertid Interesse at faa et Indtryk af det Forhold, der vedblev at bestaa mellem dem og deres Fader.

Som Kandidat var Gabriel paa Studierejse 1884—85. Af Breve fra den Tid ser man, hvor interesseret Faderen fulgte hans Studier og Overvejelser. Fra Erlangen sender Gabriel Fotografier af de to Professorer Zezschwitz og Frank, som han er stærkt optaget af. Det giver Faderen Anledning til følgende Ord (17. Nov. 84):

»Hvem af disse giver dig de største Impulser og foranlediger dig mest til egen Tænkning og Udvikling, saa det, du før kendte eller vidste, bliver optaget paa ny og set med nye Øjne? Det gælder jo ikke saa meget om at faa en Del mere Enkeltviden som at faa dybere Indsigt og at faa Øjet lukket op for nye Gebeter. Hvis dette er Tilfældet med dig hos disse Mænd, da maa du sikkert behøve Tiden til Læsning og Overvejelse : Studium af derhen hørende Literatur, for at det ikke skal blive en blot interessant Nydelse af Indtryk, men for at det kan blive til en virkelig frugtbar Berigelse af dit eget.« Sidst i Brevet tilføjer han: »Jeg ser af Fotografiernes Bagside, at Erlangen har en reformert Kirke. I gaar vel ikke hen og bliver Kryptokalvinister.«

Gabriel fortæller om de forvirrede Kirkeforhold i Tyskland med den liberale Teologi. Han har med en tysk Præst drøftet Spørgsmaalet om »Grænserne for de kristeligt tilladelige Afvigelser i Troen«, og medens Tyskeren ingen Grænser kunde angive, er den unge danske Teolog gaaet ud fra Daaben og Trosbekendelsen. »Man mærker,« skriver han, »... at vi Danske er prægede af Grundtvig. ... Der er her i Tyskland et stort Dilemma: enten maa vi gaa til Rom for at faa at vide, hvad der er ueftergiveligt i Troen, eller vi maa gaa til Daaben og se paa Indgangsbestemmelserne. Kirken maa jo dog kunne sige, hvad der er den sande Kristendom. ... Det staar for mig aldeles klart, at Grundtanken i Grundtvigs Teologi maa trænge igennem, og de komplet forvirrede Forhold i Tyskland ere at karakterisere som en Tugtemester til denne Grundtanke.«¹⁾

Herpaa svarer saa Faderen (12. Marts 85): »Det forundrer mig, at du i Tyskland føler dig mere stillet i Alternativet »Rom eller Grundtvig.« Jeg synes, det fremdeles maa udtrykkes »Rom eller Luther«, og at Luthers Værk ingeni lunde er afkræftet ved Grundtvigs. Skriften er og bliver dog det ældste, originaleste og fyldigste Dokument for Apostlenes Kristendom, om end Trosbekendelsen er Fanen. ... Jeg tror ikke, at Videnskaben vil nogen Sinde faa Skriftens Betydning tilintetgjort, men at hver Gang den for Alvor synes at skulle faa øvet den Bedrift, da vil det vise sig, at Lutherus begynder at blive redivivus,²⁾ og at hans Værk ikke blot tilhører Tidshistorien.«

Faderens Standpunkt blev her sikkert Sønnens. I det hele stod Gabriel i Anskuelse sin Fader ganske nær, og inden for det kirkelige Liv stod de paa samme Side. Noget anderledes laa det jo med Carl. Men det, at han sluttede sig til Grundtvigianismen, hindrer ikke Faderen i nogle Dage før sit Opbrud fra Vejrum at skrive til ham (4. Marts 85): »Jeg sender dig disse Linier for at takke dig, kære Carl, for al den Glæde, du gjorde mig, medens jeg boede her, baade ved den gode Retning, din Udvikling tog i Viborg og i København, og ved de fornøjelige Feriedage, vi tilbragte sammen i Vejrum Præstegaard.«

Da Carl i 1884 efter at være bleven Kandidat begyndte som Lærer ved Mantzius' Kostskole i Birkerød, havde Faderen ogsaa til ham

¹⁾ H. G. A. Jørgensen, Ribebispen Gabriel Koch, 1930, S. 83 flg.

²⁾ : levende paa ny.

adskillige gode Raad at give. Han skriver (21. Maj 84): »Du maa naturligtvis have dine Ting saaledes stiledede, at du i disse Aar ved Siden af det faste Arbejde kan have Tid og Kræfter til at studere, hvad der maatte ligge for dig. Hvad det saa i øvrigt er, du studerer, derpaa kommer det mindre an; ikke dog saaledes, at det ikke skulde interessere mig at høre derom, tværtimod, det vil altid interessere mig meget. Men i ethvert ærligt Studium erkender jeg noget nyttigt og godt og under dig af Hjertet dit, ligesom jeg har haft mit, idet jeg ikke betvivler, at Vorherres Kompas vil vise dig Vejen derigenem.« Om Carls Fag: Religion samt Dansk og Historie, skriver han: »De ere almenmenneskelige ... og give ogsaa Lejlighed nok til deri at vælge sig et eller andet Specialstudium. Det er en Fejltagelse, naar mange tro, at disse Fag ere de letteste at undervise i. Naar for øvrigt det fornødne Kundskabsstof er til Stede, er det langt lettere at undervise i gamle Sprog og i Matematik, og dette kan langt lettere drives ganske haandværksmæssigt end baade Dansk, Religion og Historie, hvor Stoffet langt fra ikke foreligger saaledes fast afgrænset, og hvor Undervisningen stiller stadige Fordringer til Lærerens hele personlige Dannelsesstrin og Udvikling. Jeg tror ogsaa, at det især i disse tre Fag er vanskeligt for Læreren nogenlunde at tilfredsstille sig selv.«

Nogle Maaneder efter skriver han (2. Sept. 84): »Det fornøjer mig, at du holdt fast ved Fordringen om at beholde de dig lovede Religionstimer i øverste Klasse. Jeg anser denne Undervisning som den vanskeligste, men tillige interessanteste Opgave, der stilles dig i Birkerød, Historien for øvrigt uførtalt.«

Disse Breve har sikkert haft Betydning som en Tilskyndelse for Carl. Meget af det, som senere kom frem i hans Bøger — f. Eks. i Bogen om Goethes Faust, — blev netop til gennem Studier, som hans Undervisningsgerning i Birkerød førte ham ind i.

Det er heller ikke uden Interesse, at han efter Udgivelsen af sin Bog om Jesu Lignelser (I 1905, II 1908) skriver til Ulrikke: »[Den] er Afslutningen paa et langvarigt Arbejde. Den har jeg talt med Fader om, og Moder har læst de første Udkast.«

1884 tog Stiftsprovst Claudi i Ribe sin Afsked. Biskop Balslev opfordrede indtrængende Pastor Koch til at søge dette Embede, og sidst paa Aaret indgav han da sin Ansøgning. Udnævnelsen kom den 9. Januar 1885.

Familiens Følelser var blandede. Fru Koch havde følt Vejrum som det Sted, hvor hendes Liv trods Sorger havde været lykkeligst. Ogsaa Børnene elskede Hjemmet der. Den yngste, nu tiaarige Søn brast i Graad, da han hørte om den forestaaende Flytning, særlig ved Tanken paa at skulle skilles fra Hundene. Et Par Dage efter havde han dog faaet Øje paa en anden Side ved Sagen og spurgte sin Fader, om det ikke var noget meget fint, han var bleven. »Ok nej,« svarede Faderen; »den eneste Forskel, der er mellem Stiftsprovsten og de andre Præster, er den, at han sidder lige ved Biskoppen, som altid kan holde ham i Ørene.«

Biskop Balslev havde faaet Meddelelsen om Udnævnelser paa sin 80 Aars Fødselsdag den 10. Januar og skriver straks til Svigersønnen: »Jeg og vi alle ønske Dem af Hjertet Guds Velsignelse til Deres Gerning her. . . . Jeg glæder mig til at faa en Stiftsprovst, som jeg kan raadføre mig med i vanskelige Tilfælde, som ikke forekomme saa sjældent i disse Tider. Jeg føler mig i Dag paa min 80 Aars Fødselsdag helt rask og stærk, baade legemlig og aandelig; men jeg kan jo ikke vente, at det vil vare ret længe, og saa er det godt, at jeg har Dem. Og saa den Glæde at faa min ældste Datter og mine Børnebørn her!«

2. Søndag i Fasten holdt Koch Afskedsprædiken i Vejrum over Evangeliet om den kanaanæiske Kvinde. Han indledede med at bede: »Herre Gud, himmelske Fader! Den store Tro og den stærke Bøn udretter jo meget for dig, naar Bønnen er alvorlig. Men heller ikke den lille Tro og den svage Bøn forkaster du, naar denne er alvorlig. Giv du os for Jesu Skyld ved din Helligaand Naade til, at vor lille Tro maa kunne nu og altid hæve sig i Bønnen til dig!«

Han pegede paa, at Jesus i Evangeliet sætter et Skel ved at stille sig tavs og afvisende over for den kanaanæiske Kvinde, og han prædikede saa om *Skellet*. Vi Mennesker skal ikke gøre Skel eller sætte Skel, men paavise det og vidne om det. At sætte Skellet tilkommer kun Jesus. Det staar fast, at han har gjort Skel, tydeligt og bestemt, mellem dem, han kan frelse, og dem, han ikke kan frelse. Hvorledes gør Jesus Skel?

»Han sætter *sit Evangelium* midt i Skellet, og til begge Sider af hans Evangelium maa saa Menneskene ordne sig og tage deres Stilling, alt efter som de anammer det i Troen eller forkaster det i Vantrø, alt efter som de lever i det eller lever uden det. Han siger i sit Evangelium: »Hver den, som tror paa mig, skal ikke fortabes, men have et evigt Liv«, og han siger: »Hvo som tror og bliver døbt, skal blive salig.« Ja, for at Skellet skal blive gjort rigtig tydeligt og draget rigtig skarpt, saa vender han Tanken om, ser den fra den modsatte Side og opkaster det Spørgsmaal: »Men nu den, som ikke tror, paa hvilken Side af Herrens Skel staar han?« Og han svarer: »Han staar udenfor; thi hvo som ikke tror, skal fordømmes.«

»Han satte *sit Kors* midt i Skellet, og det var klart, at det stod der; thi der var et Menneske paa hver Side af Korset, og de samme to Mennesker var ogsaa hver paa sin Side af Jesus-Skellet. Det ene af disse Mennesker fandt Naade hos Gud, fordi det med sin Sjæl var naaet inden for Troens Skel, stred i Bønnen med Jesus og troede paa ham. Men det andet Menneske forblev uden for Troens Skel, stred ikke med Jesus i Bønnen, og Jesus kunde ikke frelse ham. Korset staar midt i Skellet, og Menneskene ordner sig eller stiller sig op hver paa sin Side.

»Saaledes ser det ud i Naadens Tid. Men Tiden løber hastig bort, og Naadens Tid faar Ende. Og naar Enden er der, da kommer Herren igen og sætter *sin Trone* midt i Skellet. Da vil alle Mennesker gerne være inden for Herrens Skel; men da kan Herren ikke længere overlade dem at ordne sig selv og stille sig op. Da er det ham, der ordner og stiller os op, nogle paa sin højre, andre paa sin venstre

Side, alt efter som vi i Naadens Tid var enten inden for eller uden for Jesus-Skellet

»Jeg staar i Dag for at skilles fra en Præstegerning, som blev mig kær, og som det ikke er let at rive mig løs fra; for at tage Afsked med Mennesker, som blev mig kære, og som I vel nok har mærket, at det er svært for mig at sige Farvel til. Jeg har i den sidste Tid kaldt frem for min Tanke de Aar, jeg levede her, og har forsøgt at holde Mønstring over, hvad disse Aar har indeholdt, ikke blot over, hvad jeg her har oplevet af glædeligt eller smerteligt, men særlig over, hvad jeg maatte have øvet og virket. Og jeg maa da sige eder, at naar jeg ser tilbage paa alt dette, da staar jeg her som en syndig Mand, som den, der intet har at rose mig af, som den, der maa tilstaa, at jeg maatte have kunnet gøre meget mere og gøre det meget bedre, end jeg fik det gjort. Og dog hørte det med til det, jeg vilde, og det, jeg stræbte efter: at vise den Forskel, Jesus maa gøre, hvem det er, han kan frelse, og hvem han ikke kan hjælpe, at dog ingen blandt dem, jeg kunde nærme mig til, skulde komme til mig paa hin Dag og sige til mig: »Dette viste du os ikke, det har du aldrig sagt os.«

Den sidste Halvdel af Prædikenen findes kun i et løst Udkast. Her tales der om, hvordan Jesus, naar Mennesket — som den kanaanæiske Kvinde — uden at blive fornærmet holder ved med at ty til ham om Hjælp, selv fører det ind over Skellet og siger: »Dig ske, som du vil!« Til sidst en Tak og Ønske om Troslivets Fremgang i Menigheden.¹⁾ —

Saa drog Koch til Ribe. Men hans Minde lever endnu i Vejrum. Forskellige Breve derovrefra, *skrevet i Januar 1948*, vidner derom. I et af dem hedder det: »Vejrumboerne er ofte af de omboende Sognes Folk blevet kaldt »de storsindede Vejrumboer«. Dette kommer i nogen Maade af, at de, takket være den gode Jord, er velhavende Folk, men ogsaa af, at de som oftest har haft betydelige Præster, der har kastet en vis Glans over Sognet. »Vejrum har altid haft det Held at have Præster, de kunde komme af med,« bliver der ofte sagt. En af de Præster, der oftest bliver nævnt baade med Ærbødighed og en vis Stolthed, er Pastor Koch. »I Pastor Kochs Tid da . . .«, er en ofte tilbagevendende Sætning blandt de gamle. Jeg har Indtrykket af, at Pastor Koch baade var en myndig Prælat og dog jævn og forstaaende over for sine Sognebørn.«

En af hans gamle Konfirmander fortæller: »Jeg kan huske Pastor Koch og se ham saa tydeligt for mig med sine kloge Øjne, ja han kunde se saa bestemt paa en, saa man syntes, han kunde læse, hvad vi tænkte paa. Jeg havde stor Respekt og Agtelse for ham, men alligevel holdt jeg saa meget af ham, at jeg meget nødig vilde gøre ham imod.« En anden Konfirmand skriver: »De to Vintre, jeg gik til Konfirmationsundervisning hos Pastor Koch, var bestemte for mit senere Gudsforhold. Han havde en sjælden god og forstaaende Maade at tale til Børn paa om de største og vigtigste Ting for vort senere Liv. Jeg var saa betaget af ham; han lærte mig at glædes ved

¹⁾ Citaterne af Prædikenen er givet i en lidt forkortet Form.

at høre og læse Guds Ord og følge hans Bud. Han stod for mig som en sand Guds Mand, der kunde se alle vore Fejl og daarlige Tilbøjeligheder. . . . Mon ikke hans Forbøn har bevaret mig fra de store Fald i de unge Aar?»

En Gaardejer fortæller: »Da den første offentlige Forsamling blev holdt i Øster Nørsøller efter Christen Nørsøllers og hans Kones Omvendelse, var Pastor Koch til Stede (vist sammen med Lærer Lind, Handbjerg, og Missionær Anders Stubkjær). Efter Mødet lagde Pastor Koch Haanden paa Christen Nørsøller og hans Kone og sagde: »Nu, Christen Nørsøller og Stine, nu er Flaget hejst; nu gælder det om ikke at tage det ind igen.«

Karakteristisk er følgende: »Ved Rejsegilde i Nederdal, hvor Koch var med, saa han sig nøje om, da han kom ind i Gangen (Entreen) og sagde: »Jeg ser altid efter i et nyt Hus, hvordan Gangen er, om der er Plads til at vende en Kiste.« Dermed havde han et Udgangspunkt for en Samtale.«

Endelig berettes der: »I Høstens Tid var Søndagsarbejde ret almindeligt. Koch sadlede da somme Tider sin Hest paa en saadan Søndag og red en Tur rundt i Sognet. Og Folk var ikke saa glade for at se Præsten komme ridende, mens de sled paa Marken, saa en Del holdt muligvis af den Grund op med Søndagsarbejdet.« —

Det var den 11. Marts, at Koch rejste til Ribe. Sin Familie fik han ikke dertil før i August. Der var jo Naadensaar. Præstegaardens Avling og Husholdning maatte gaa sin Gang. Dog besøgte hans Hustru ham flere Gange.

Kan det have hængt sammen med Ensomhedsfølelse, at han i et Brev til Carl fra denne Tid udtaler sig med en Aabenhed, som virker overraskende paa den, der har kendt ham? Han skriver (3. Maj 85): »Saa havde jeg en Nat mellem Mandag og Tirsdag for 14 Dage siden en stor Anfægtning, som holdt mig vaagen til Dagningen; men jeg stod mig.« Det er godt muligt, at sligt ikke har været saa sjældent hos ham. Maaske laa det til Grund, naar der undertiden var Dage, hvor han gjorde et tungt, trykket Indtryk. Naar han saa f. Eks. kom hjem fra Sygebesøg, kunde det være som strøget af ham. Den muntre Klang i hans Stemme fortalte straks om Forandringen. Men hvad der havde tynget ham, talte han ikke om.

Familien længtes efter ham. Og dog var Opbruddet fra Vejrum ikke saa let. Det var en Eftermiddag i August, at Fru Koch forlod Præstegaarden sammen med Sofie og den yngste Søn og tog med Toget fra Struer. Da det blev Aften, kom Maanen frem. Sofie stod ved Kupevinduet og saa paa den. »Men Sofie, græder du?«, sagde hendes Moder pludselig. »Aa, jeg staar og tænker paa, at nu skinner Maanen ogsaa over Vejrum,« hulkede den unge Pige.

Noget efter kørte de saa ind til Ribe og mærkede Duften af Engene. Domkirken skimtedes mørk og alvorlig over den lille By.

Stiftsprovsten var paa Banegaarden. Det var dejligt at ses. Og saa fulgtes de ad til det nye Hjem, som Fru Koch allerede havde været nede og indrettet smukt og hyggeligt.

STITFTSPROVST I RIBE

1885—95

Alle gamle Ripensere tænker med Stolthed paa deres Hjemby. For blandt Danmarks Byer indtager Ribe en ædel Plads.

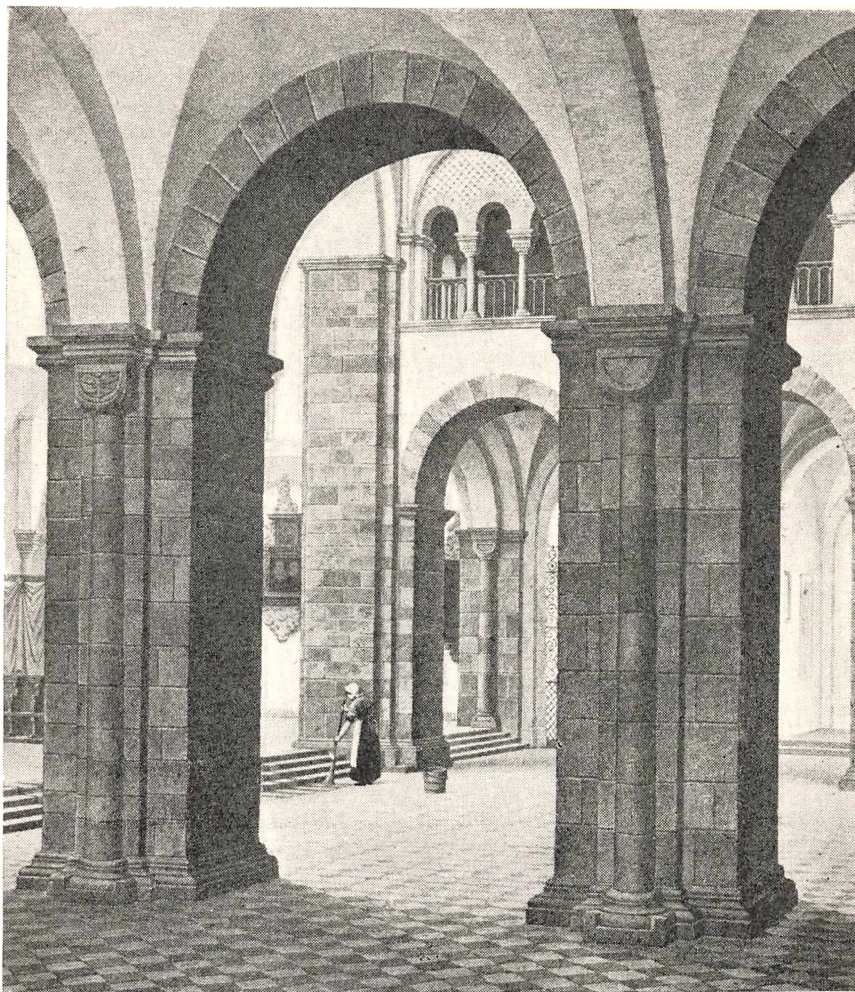
Da København endnu var et Fiskerleje, var Ribe en Kongestad. Ansgar har gaaet paa dens Gader og byggede Kirke i den. Dens Domkirke er den ypperste af Nordens romanske Kirker, mægtigere end Domkirken i Viborg, festligere end den i Lund. Over hele Byen hviler der et Præg af Fortid og store Minder. Det slaar en i Møde fra Dominikanerklosteret med St. Catharinæ Kirke, fra de røde, middelalderlige Stenhouse og de mange gamle Bindingsværksgaarde. Man har ikke været der længe, før man er fortrolig med de Steder, hvor Tausen, Vedel og Brorson boede.

Og saa har Ribe sin friske Aa, der er stor nok til at beherske Byen, som den yndefuldt deler i forskellige Øer. Møllehjulene bruser, og gennem Engene bugter Strømmen sig ud mod Havet.

Børnene, der kom fra Vejrum, kunde nok en Tid savne den store Præstegaardshave, Bakkerne og Limfjorden. Men Ribe spandt dem snart ind i sit Tryllet og knyttede dem til sig med stærke Baand. Frem for alt var det Domkirken, som bandt dem.

Da de første Gang skulde holde Jul i Ribe, var de kede af, at der skulde være Juleaftensgudstjeneste. Det havde der ikke været i Vejrum. Der var Juleaften blot Hjemmets Fest. Naar alle var samlede i Dagligstuen, kom deres Fader og satte sig i den gamle, grønne Lænestol. Han læste Juleevangeliet. Ganske stilfærdigt; men der var noget i hans Stemme, som lod dem føle, hvor greben han var af det, han læste, og uden at de vel tænkte over det, forplantede denne Grebthed sig til dem selv. Saa bad han Fader vor, og saa sang de »Lovet være du, Jesus Krist.« Derefter gik Forældrene ind i Salen, og nu sad man og ventede spændt paa, om man kunde høre, der blev revet Tændstikker derinde. For det holdtes altid svævende, om man det Aar fik Juletræ, og der blev tilføjet, at i Døstrup Præstegaard kendtes Juletræ ikke. Endelig gik Døren op, og virkelig — derinde stod et dejligt Juletræ. I øvrigt forløb Aftenen stille. Pastor Koch gik ind i sit Studereværelse; han havde jo sine Juleprædikener at tænke paa; men Moder og Børn havde det herligt sammen.

Saa dan var de alle enige om, at Juleaften skulde være. Noget større kunde ikke tænkes. Derfor syntes de, det blev forstyrret ved, at man skulde i Kirke. Men det skulde man altsaa, og man vandrede i Mørkningen til Domkirken.

Ribe Domkirke. Af Heinrich Hansen.

Tværblik fra inderste nordre Sideskib til søndre Korsfløj og Sideskib.

Den var oplyst med levende Lys i Midtskib og Kor, som straaledede i dette bløde Lysskær. De inderste Sideskibe var halvdunkle og de yderste — for Ribe Domkirke er femskibet — laa i Mørke. Midtskibet var tæt fyldt, og man kom til at staa i et af de halvdunkle Sideskibe. Saa begyndte »Det kimer nu til Julefest«. Kirken var uopvarmet, og i det kolde Rum steg Aandedraget af alle de syngende synligt op i Lysskæret. Det var som at se Sangen stige op mod Gud ligesom Offerrøgen i den gamle Pagts Tid. En kort Prædiken. Andre Salmer. Saa var det forbi. Man blev staaende og saa op mod Koret. Det var ikke let at rive sig løs. »Ja, se kun paa det,« sagde Stiftsprovsten, »det Syn ser man kun een Gang om Aaret og ikke saa mange Gange i Livet.«

Hjemme var det bagefter som i Vejrum, kun at Forholdene gjorde, at man vidste, der var Juletræ; for man havde set det fra om Formiddagen, da her ingen Sal var. Men fra da af var man klar over, hvordan den helt rigtige Juleaften var. Det var den, som begyndte i Ribe Domkirke. Og den Mening gik man aldrig siden fra.

Der var ikke nogen Embedsbolig for Stiftsprovsten, og Boligspørgsmaalet havde derfor voldt Kochs en Del Vanskelighed. En stor, smuk Villa stod ganske vist ledig og kunde være købt yderst billigt til Embedsbolig. Det var det saakaldte »Gørtz' Palæ«, som nu er Stiftsmuseum. Tilbudet var fristende; men Koch syntes ikke om, at fattige Mennesker, der vilde tale med deres Præst, skulde komme ind i en Forhal med Marmorfliser og til anden Elegance. Derfor blev Tanken opgivet, og det blev til en lejet Bolig paa 1. Sal i Nørreportsgade. Over Gaarden var der en Bagbygning, og som Del af den blev der bygget en rummelig Konfirmandstue. Den fik i en Aarrække ikke ringe Betydning.

For Koch og hans Hustru var det jo hjemligt at komme til Ribe. Der var endnu ikke gaaet 20 Aar, siden de forlod den gamle By, og de havde stadig mange bekendte der. Dette blev Udgangspunktet for Fru Koch, da hun begyndte en Søndagsskole, noget, man ikke før havde haft i Ribe.

Saa snart Flytningen var færdig, gik hun omkring til nogle Familier, som hun kendte fra Adjunktiden, deriblandt til nogle af sine fordums Piger, som nu var gifte og havde Børn i 10—12-Aarsalderen, og indbød deres Børn. En Søndag i Eftersommeren 1885 begyndte hun saa at samle dem i sin Spisestue. Hun fortalte Bibelhistorie for dem og sang med dem. Der kom snart saa mange, at de maatte flytte over i Konfirmandstuen. Ved den Tid var Gabriel kommen hjem fra sin Studierejse; han havde som Student og Kandidat været Søndagsskolearbejder i København, og nu hjalp han sin Moder med at give det hele Form. Ulrikke og Sofie blev Klasselærerinder, saa det var foreløbig et Familieforetagende. Efter nogen Tids Forløb kom saa Stiftsprovsten med, og det blev nu ham, som hver Søndag gennem alle Aarene sluttede Børnegudstjenesten. Han havde Evne til at sætte Liv i Børnene og havde selv Glæde af at tale med dem. Børnetallet voksede. Flere gode Medarbejdere kom til, og Ribe Søndagsskole har sikkert haft Betydning for mange Mennesker.

Ogsaa paa anden Maade viste Konfirmandstuen sig nyttig. Der var i Ribe en Del Mennesker, som var prægede af Indre Mission. Men det hele laa anderledes end i Vejrum. Der mærkedes Vækkelsen som den stærke Aandsmagt, der formaaede at knytte Gaardmænd og Husmænd sammen paa broderlig Maade. I Ribe derimod drejede det sig om et lille Antal væsentlig af Smaafolk, f. Eks. Fabrikarbejdere. De stod endda delt, bl. a. fordi nogle var »Bornholmere«, og de holdt deres Forsamlinger paa et Par forskellige Steder. Inden for den store Embedsstand, som i Ribe var ganske toneangivende, vidste man knap noget om dette. Nu kom Koch til Byen og fik hurtig Forbindelse med disse upaaagtede Missionsfolk. Han fandt, at der var lødige Kristendom hos dem. Han førte mange Samtaler med dem, og Resultatet blev, at der kom mere Samling paa dem. I Konfirmandstuen fik de

nu deres Møder Søndag Eftermiddag. Selv var han ikke med hver Gang, da han lige forud have haft Gudstjeneste og Søndagsskole; men ofte var han der og kunde da føre an i en alvorlig, indholdsrig Samtale. Her talte ogsaa tilrejsende Indremissionærer, f. Eks. Christen Jacobsen, Skydsgaard, Fr. Moe, Lars Hansen. Større Møder holdtes i Industriforeningens Sal. Efterhaanden voksede Kredsen, og Konfirmandstuen var den beskedne Ramme om det aandelige Liv, som senere — efter Kochs Tid — fik sit Tilholdssted i Missionshuset »Brorsons Minde«.

Den af Indremissionærerne, som vist kom hyppigst til Ribe, var Dr. phil. Fr. Moe. Han boede da saa godt som altid hos Kochs, der holdt af ham. Efter Stiftsprovstens Død skriver han til Fru Koch om hendes Mand (5. Aug. 95): »En god Ven det var han i Sandhed baade for mig og alle de Hellige, saa god, som kun sjældent er at finde.«

Konfirmandstuen blev ogsaa Hjemsted for den K. F. U. M. eller, som man dengang sagde, Ynglingeforening, der blev begyndt nogle Aar efter, at Koch var kommen til Ribe. Foreningen blev til ved et Samarbejde mellem ham og en voksen Latinskolediscipel, Peter Lauridsen fra Fanø, senere Sognepræst i Borris. Den unge Mand var en alvorlig Kristen. Han kom ofte og talte med Stiftsprovsten, hos hvem han ogsaa laante Bøger til Hjælp ved Bibelstudium. Hvem af de to der først havde Tanken om en Ynglingeforening, ved jeg ikke. Men de fik den dannet, og Lauridsen var dens Leder, til han blev Student. Det blev en usædvanlig god Kreds, som her samledes. Der var bl. a. adskillige Disciple fra Katedralskolen, som siden hen under Gerningen som Præst, Læge eller Skolemand fik Betydning for Menighedens Liv. Rektor Augustinus Poulsen i Hjørring, som var en af dem, fortalte, at de tit gik op til Stiftsprovsten for at hente ham ned i Konfirmandstuen. Saa tog han Kalotten paa og fulgte glad med. Han bragte et frisk Pust, sagde Poulsen, og de fik Udbytte af, hvad han sagde.

Endelig var der jo selve Konfirmandundervisningen. Herom skriver Pastor Eilert Morthensen (9. Jan. 1945): »[Stiftsprovst Koch] konfirmerede mig 13. April 1890 i Domkirken, og jeg glemmer aldrig hans Konfirmationsforberedelse.«

Det, som her er omtalt, var dog kun en Side af Kochs Præstegering. Han holdt Bibellæsninger i Katedralskolens Syngesal, og her kom der mange af Embedsstanden. Ogsaa ude i Øster Vedsted, som hører til Domsognet, holdt han Bibellæsning.

Mange alvorlige Samtaler førte han med syge og sunde. Da han kom til Ribe, laa den gamle, nu afgaaede Stiftamtmand Nielsen syg. Denne højt ansete Embedsmand kendte Koch fra Adjunktiden. Nu besøgte han ham og fortæller sin Hustru, som endnu var i Vejrum: »Jeg brød igennem og fik talt med ham, og han klappede mig paa Kinden og sagde, at jeg skulde komme igen.« Nogle Maaneder efter døde Stiftamtmanden.

Den tidligere Stiftsfysikus, Etatsraad Kiær — Fader til den yngre Stiftsfysikus, som var Kochs Skolekammerat og senere blev Ribes Æresborger, — hørte ogsaa til dem, Koch besøgte paa det sidste. Den gamle Læge vilde især saa gerne høre om den Helligaand, og han paalagde Koch ved hans Begravelse at sige, at Kristendommen var

Ribe Ynglingeforening.

bleven ham det største. Noget lignende var det med den gamle Distriktslæge Petersen.

Og naar Stiftamtmand Finsen og Borgmester Hjort førte timelange Samtaler med Koch i hans Studereværelse og anden Steds, kan man være ganske vis paa, at Kristendommen har været, om ikke just altid Udgangspunktet, saa dog den væsentlige Genstand for Samtalen.

Men ogsaa den fordrukne Skomager, som huggede Sylen i Bordet med Trusel om næste Gang at hugge den i Konen, hørte til dem, Koch ofte og gerne talte med. Det var ham en særlig Glæde, da han fik Skomageren med i Konfirmandstuen Søndag Eftermiddag.

Der var god Kirkegang i Domkirken. Altid dog mindre om Vinteren. Man kendte lige saa lidt i Ribe som i Vildbjerg og Vejrum til opvarmede Kirker; men i Landsbykirkerne virkede Menneskene som levende Kakkellovne, og det var Domkirken jo for stor til. Ældre Damer medbragte en lille Fodpose, og de fleste havde et Tæppe med, som de svøbte om sig. Man fik en forbløffende Øvelse i at vikle sig ud af det, naar man skulde rejse sig op, og snurre det om sig, naar man igen skulde sætte sig ned. I Grunden var det mærkeligt, at Kulden ikke paavirkede Kirkegangen stærkere, end den gjorde; men der laa jo Aarhundreders Vane bagved.

Sofie var falden godt til i Ribe. Ligesom Ulrikke havde hun vundet værdifulde Veninder. Men hun længtes efter at faa en Uddannelse og bad om at maatte komme paa Frk. Zahles Skole for at tage Præliminæreksamen. Dengang var dette for en ung Pige i Ribe et usædvanligt Foretagende; men hendes Forældre gik ind paa det, og efter Sommer-

ferien 1886 drog hun over til København. Hun var nu 18 Aar gammel, og hendes Helbred havde i et Par Aar været bedre end før.

Hun var glad ved sin Skole og særlig begejstret over den udmærkede Lærerinde, Frk. Henriette Skram, hvis Historieundervisning hun fra Hjemmet havde Forudsætning for at vurdere. Da hun kom hjem til Julen, virkede hun forfriskende i Hjemmet. Hun medbragte Salmen »Kimer, I Klokker«, som siden altid har kaldt Tanken om hende frem. Efterhaanden mærkedes det maaske, at Eksamenslæsningen tog noget paa hende. Kræfterne var ikke saa store, og hendes Breve var knap saa sprudlende som før. Men det gik dog godt fremad.

Hun oplevede ikke saa lidt, gik i Kirke hos Skat Rørdam, hørte Vilh. Birkedal i Gentoft og Vilh. Beck i Ulvedalene, gjorde Udflugter paa Fridage, var ogsaa af og til i Teatret.

I Sommerferien 1887 var hun med Ulrikke et Besøg hos Gabriel, der nu var Præst i Vildbjerg. Ulrikke skriver, at det var, som der slet ikke mere var nogen Aldersforskel mellem hende og Sofie. De var helt fortrolige.

I København levede hun meget sammen med Carl, der jo var i Birkerød, og med hans forlovede, Elisabeth Knauer, i hvis Hjem hun boede.

Den 6. Oktober 1887 blev Sofie syg. Den Læge, der tilsaa hende, havde Indlæggelsesret paa St. Josefs Hospital, og der indlagde han hende. Han betegnede Sygdommen som en let gastrisk Feber. Forældrene blev maaske ikke særlig glade over, at netop det Hospital var valgt. Men Nonnerne plejede Sofie med den største Omhu og Kærlighed; »de kære Søstre« kalder hun dem. Der var kun een lille Mislyd. Den fremkom, da Sofie ud fra sin Læsning af Topelius' »Gustav Adolf« var saa ubetænksom at sige om et Krucifiks, en Nonne bar: »Det var vel i saadan et, at Jesuitterne havde en skjult Dolk paa Tredivaarskrigens Tid.« Der var næppe noget at sige til, at Nonnen blev en lille Smule vred.

Feberen viste sig ikke at være let. Den steg og steg. Og da hendes Fader kom over til København for at se til hende, var Tilstanden bleven yderst alvorlig. Det var tyfoid Feber, som senere gik over til Lungetuberkulose.

Selv følte hun sig mere mat end syg. Naar hun blev spurgt, svarede hun stadig: »Jeg har det godt.« Men da hendes Fader den 2. November kom hjem til Ribe, blev Forældrene enige om, at Fru Koch skulde tage derover for længere Tid.

Den 4. November rejste hun. Under Opholdet i København boede hun paa Østerbro hos Arkitekten, Professor Ludvig Fenger og hans Hustru, Fru Augusta Fenger, som var hendes Kusine.¹⁾ De var elskelige imod hende. Hun tog daglig to Gange til St. Josefs Hospital.

1) Ludvig Peter Fenger, 1833—1905, fra 1886 Stadsarkitekt i København; har bygget Jakobskirken og Matthæuskirken; kunsthistorisk Forfatter. Som Medlem af Restaureringskomiteen for Ribe Domkirke fik han senere Samarbejde med Stiftsprovst Koch. — Augusta Theodora Fenger, 1839—1914, var Datter af den kendte Præst, Lic. theol. Johannes Ferdinand Fenger, hvis Hustru, Marie Boesen, var Fru Kochs Moster. Ferd. Fenger var Ingemanns Ven, og til hans Børn skrev Ingemann »Julen har bragt velsignet Bud«; Augusta var den, om hvem der stod: »Dans, lille Barn, paa Moders Skød.«

Hun og hendes Mand skrev hver Dag til hinanden. Hendes Breve fortæller naturligvis først og fremmest om, hvordan det gaar med Sygdommen: Temperaturen Svingninger, Befindende og Appetit, Lægens Udtalelser o. s. v. Hans Breve indeholder Opmuntring og gode Raad, men giver tillige af og til Udtryk for hans Bekymring for, hvordan hun kan holde til, hvad der legemligt og sjæleligt kræves af hende. Fru Koch var nemlig ikke mere den stærke Kvinde, som hun havde været i Vildbjerg og til Dels i Vejrum. En Række alvorlige Anfald af Gigtfeber havde taget paa hende og efterladt en Hjertefejl, som gjorde hende kortaaudet, saa hun kun kunde gaa langsomt, naar hun kom ud. I sine Breve beroliger hun dog stadig sin Mand. 18. November skriver hun:

»Jeg har det godt paa noget Hjertebanken nær, som jeg har imellem. Jeg gør mig Umage for at tænke mig altid, at jeg gaar under Herrens Vingers Skygge, og jeg trøster mig ved at tænke paa, at I beder ogsaa for mig. Augusta er saa god imod mig. — Ja, ingen uden Gud ved, hvad der skal komme. Lægen sagde i Dag, at han var jo ked af den høje Temperatur; men hun kunde endnu komme sig og ogsaa blive rigtig rask.«

Dagen efter skriver hun: »Jeg tænker meget paa, hvor rigtigt det er saaledes at skjule for [Sofie], hvad hun skader, og at Vorherre maaske vil kalde hende hjem. I Dag var hun ret livlig og talte om, at naar hun nu kom sig, saa skulde hun hjem og rigtig have det godt og blive styrket og fedet, og saa tænkte hun paa, at hun vilde en Tur op til Gabriel og være der noget og have det rigtig hyggeligt hos ham. Saa sagde jeg til hende: »Tænker du ikke ogsaa, at det kunde jo være, at Vorherre vil have dig hjem til sit store Hjem, hvor der er allerbedst?« »Jo,« sagde hun, »det gør jeg ogsaa somme Tider, og har gjort det; men jeg tror nok, jeg kommer mig; for jeg tror ikke, det er en Sygdom, som jeg dør af.« ... Hun aner ikke, at det er Tyfus, hun har haft, og det kan jo saa vidt være det samme; men at hun er farlig syg, er det ikke underligt, at hun ikke ved det?«

Stiftsprovsten svarer 20. Nov.: »Det er aldeles rigtigt, at du begynder at henlede Sofies Tanker paa, at vi maa høre Herren til, enten vi leve eller dø, og at det er bedre at fare herfra og være med Kristus, at det jo er skjult, hvor længe vi leve her. Hendes Sygdom ... er en Dragelse fra Gud hen til Jesus, hos hvem der er en sikker Grundvold for vort Haab, og hos hvem alle de samles, som høre ham til.«

Koch vil aabenbart hjælpe Hustruen med, hvad hun kan sige til Sofie. Han tilføjer: »Alt maa ske forsigtigt og varsomt og helst ved dit *Formiddagsbesøg*, at du kan høre hendes Tanker derom ved *Eftermiddagsbesøget*.« Og til sidst: »Vær nu varsom, naar du taler med Sofie, især om *Eftermiddagen*.«

Nogle Dage efter kommer Koch selv til København og faar talt en Del med Datteren. Han faar den Besked af Lægen, at Sygdommen har udviklet sig til akut Tuberkulose i højre Lunge, og at hun næppe kan komme sig. Han skriver til Gabriel (4. Dec.): »Jeg har været glad ved at være hos hende, og hun var ogsaa glad derved. Hun talte til sidst ogsaa om Afskeden fra denne Verden og særlig fra sit Hjem

og sagde, den faldt hende saa svær: »Ved Støvet hænger dog min Sjæl.«

Til Hustruen skriver Koch straks efter Hjemkomsten til Ribe (2. Dec.): »Min egen kære Anna! Gud ske Lov for dig! Tak for de Dage, vi vare sammen i København. Af dit Brev, som jeg nu fik, ser jeg, at det med vor kære, lille Sofie er omtrent, som da jeg forlod hende. Jeg maatte jo gaa; men jeg har bedet, og jeg beder Jesus om, at han vil blive hos hende og hjælpe hende og lære hende det alt sammen. Hun holder jo saa fast ved det lille Haab om Helbredelse. Unægteligt haves der jo Eksempler paa, at en saadan Sygdom kan standse for en Tid . . ., og det vilde jo være usandt at benægte dette over for hende, og det kunde maaske synes ukærligt og skade hende, maaske avle en bitter Følelse i hendes Sjæl og friste hende til Misfornøjelse over for hendes Gud. Det maa fastholdes, at det staar ganske i Guds Faderhaand, og at ikke en Spurv falder til Jorden uden Guds Vilje, som Jesus selv har sagt. Sig hende dette. . . . Sig hende — hvis det behøves, — at vel lider hun nu mere end vi, men at vi dog lider med hende, og at Jesus led for os. . . . Herren styrke dig! Kærlig Hilsen! Din hengivne C. F. Koch.«

Ogsaa Sofies Brødre var hende til Hjælp. Da hun en Dag føler sig anfægtet, skriver Fru Koch: »Nu kommer Carl i Aften. Han kan saa godt tale med hende.« Og 5. December kom Gabriel til København for godt en Uge.

Dagen efter skriver han: »For mig var det — trods al Sorg — dog i nogen Maade en Lettelse at se Sofie. Hun lider jo ikke saa meget og synes ej at føle sjælelig Smerte i nogen høj Grad. Der er over hende en yndig, stille Fromhed med lidt Præg af Mathed og Træthed. . . . Jeg talte lidt med hende om »Ske din Vilje«. Vi vare begge enige om, at det var lettere at snakke derom i Forvejen, end naar det kom til Stykket.« . . . Og 9. December: »Vor Herre hjælper hende som sit Barn i den store Lektie: »Ske din Vilje«. Hun siger: »Somme Tider kan jeg nok sige det, somme Tider kun saa daarligt.« Hvor er hun dog ærlig og sand!«

Fru Koch skriver (7. Dec.): »Hun er kommen videre, end da du var her. Hun sagde til mig: »Jeg ligger her og tænker paa, at enten jeg lever, eller jeg dør, er jeg Herrens. Det er saa godt at vide, dersom jeg skal dø, og det er jo dog ogsaa godt at vide, dersom jeg skal leve. Og nu har jeg tænkt paa, at jeg vil til Alters, mens Gabriel er her. Det er jo for at komme nærmere til Vorherre. Men, Moder, tit er jeg saa ligegyldig og dorsk.« Saadan omtrent sagde hun, det kære Barn.«

9. Dec.: »Sofie har det mindre godt. Hun er meget vaandefuld. . . . Gabriel har i Dag taget hende til Alters, og hun var saa glad ved det.«

16. Dec.: »Nu kom jeg fra Sofie. Hun havde det ret godt i Eftermiddag. Hun forlangte, jeg skulde synge flere Salmer for hende, som hun nævnede, og vi havde det rart med hinanden. Jeg skulde hilse eder.«

Herpaa svarer Koch (17. Dec.): »Den kære, lille Sofie, der gaar saa

meget igennem! Det smerter mig alt sammen. Det opfyldes, hvad vi talte med hende om, da vi vare sammen hos hende i København, at Jesus vilde lære hende at sige Verden ret Farvel. Det er dog yndigt at kunne synge, som du kan det. Nu sidder du og dysser dit Barn med Salmer. Hvor er det dog strengt for dig, min kære Anna; men det er dog alligevel ophøjet og skønt; thi Barnet lytter med Glæde til disse Sange. Tænk, om man havde et Barn, der færdedes sund og stærk ude i Verden og ikke gad høre saadanne Sange, fordi det havde taget Skade paa sin Sjæl! — Dine Breve hertil blive læste mange Gange hver Dag, og saa gemmer jeg dem alle. Disse Breve ere dog bedre end dem, vi skrev til hverandre i vor første Tid. Hils Sofie kærligt fra mig. Jeg beder for hende mange Gange, særlig ogsaa om Aftenen, og naar jeg er vaagen om Natten og jeg ret for min Tanke kan se hende ligge i sin Seng i Værelset Nr. 14, og jeg nævner dette Nummer i min Bøn.«

21. Dec. fortæller Fru Koch: »Forleden Dag havde vi talt om den Salme: »Jeg gaar i Fare, hvor jeg gaar,« og vi havde talt om det: »Et lidet Aandefang kan ende al min Gang.« Næste Dag sagde hun: »Jeg havde det saa daarligt i Aftes, og jeg laa og tænkte paa det lidet Aandefang, og saa laa jeg og prøvede og trak Vejret saa dybt, og det var saa strengt; men saa kom jeg til at tænke paa det Vers:

Dig vandrer jeg saa gerne med,
opstandne Jesus milde;
til Himlen jeg i dine Fjed
saa gerne følge vilde,

og saa faldt jeg i Søvn.«

Saa fortæller Fru Koch om deres Juleaften (25. Dec.): »Da vi gik fra hende i Aftes, sagde hun, at hun havde haft en dejlig Juleaften. Jeg kom derhen omtrent Kl. 2, og vi talte sammen, og hun hvilede sig imellem. Hun havde det nogenlunde. I Mørkningen sagde hun: »Vi to kan jo godt have en god Juleaften sammen. Nu vil vi følge Josef og Maria, fra de rejste fra Nazareth til Bethlehem, og hvordan de kom der, og der var ingen Plads til dem.« Saa talte vi lidt om det, og saa talte hun om Hyrderne, hvordan de var til Mode, da de saa det klare Lys og Engelen og hele Hærskaren af Engle. Saa fulgte vi dem til Krybben, og saa talte hun om de vise Mænd. Om det var den samme Nat, de kom. Men det mente vi ikke. Hun sagde: »Nej, de kom til Maria, da hun laa der alene; saa kom de og saa til hende.« Og vi talte om den klare Stjerne og om Sagnet, der havde holdt sig i de mange, mange Aar i Østerland. Det var ikke mig alene, der talte, og hende, der hørte til; men hun talte selv saa meget. Saa talte vi om, at nu var I i Kirken, og saa sagde hun: »Nu beder de maaske den Bøn for de syge og sorrigfulde, og saa tænker de vist paa mig.« — Saa tændte vi Lys, og saa kom Carl og Elisabeth. Vi havde et lille, bitte Juletræ i en lille Urtepotte. Saa sang vi »Lovet være du, Jesus Krist.« Den vilde hun have, og Carl talte saa lidt med hende. Hun fik sendende saa mange Blomster og Julekort, som hun var saa glad ved, bl. a. fra Henriette Skram. Kl. 7 gik vi fra hende, og hun sov ret godt i Nat.« —

3. Juledag rejste Fru Koch hjem. Vinteren havde taget haardt fat. I Ribe løb man paa Skøjter paa selve Aaløbet, hvad der er en Sjøldenhed. Hendes Gigt havde ladet sig mærke, og hun var bange for at blive sengeliggende. I Juleferien var Carl desuden i København. Han og hans Kæreste kunde daglig se til Sofie, og lige efter Nytaar kom Ulrikke derover. Sofie blev meget glad ved at se sin Søster, og skønt hun nu var yderst svag, fik de dog talt lidt sammen. Ulrikke skulde læse for hende: »Jeg lever og ved, hvor længe, fuldtroet.«

Den 9. Januar 1888 om Formiddagen sov Sofie stille hen. Elisabeth Knauer, der havde været hende tro under hele Sygdommen, sad hos hende og Fru Kochs Søster, Frk. Theodora Balslev. Ulrikke blev hentet. Hun fortæller, at da hun sad nogle Øjeblikke uden for Sygestuen, faldt hendes Blik paa et stort Krucifiks, som hang der, og det Vers kom mægtigt til hende:

For min Skyld du i Mulm og Nat
dig følte saa af Gud forladt,
at aldrig jeg forlades skal
i Dødens dybe Skyggers Dal.

En Aften nogle Dage efter kom Sofies Kiste til Ribe. Hendes nærmeste var paa Banegaarden, og de vandrede saa den Vej, der siden skulde prøves Gang paa Gang. Efter den gamle Bys Skik ingen Ligvogn, men Ligbærere, hvis langsomme, taktfaste Trin hørtes i Mørket. Det føltes som en Gang frem mod Evigheden. Saa ind i den oplyste Domkirke, hvor Kisten blev sat i Midtergangen. Man var vist ved at skilles, da den gamle Biskop bad om at maatte sige et Ord. Han traadte hen ved Barnebarnets Kiste, og under dyb Stilhed sagde han de to Vers:

Nu Gud ske Lov, at Stunden
er sød og blid oprunden,
jeg gaar til Paradis;
Forældre, ej I klage,
men til min Grav ledsage
mig hen med Herrens Lov og Pris!

Gud ene Tiden deler,
han saarer, og han heler,
han kender smaat og stort.
Han intet ondt bestemte
og intet godt forglemte;
alt, hvad han gør, er herligt gjort.

Ved Begravelsen talte Stiftsprovsten over Ordet: »Eet er fornødent«, Gabriel over Ordet: »Han har gjort alle Ting vel.« —

Den 19-aarige Sofies Død satte sit Mærke paa Hjemmet, baade paa Forældrene og paa Børnene lige til den yngste Søn, der endnu kun var Dreng.

Der gik en Tid — uvist, hvor længe, — saa nedskrev Fru Koch disse Linier:

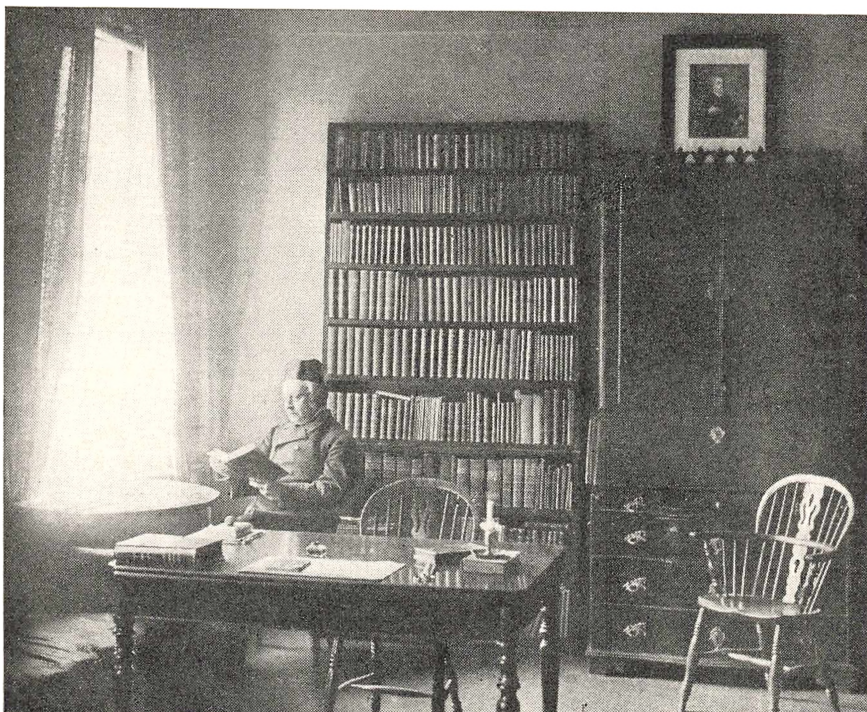
Hvordan mon du har det, min lille Pige,
 deroppe i Himmerigs dejlige Rige?
 Hvad saa du, da her du lukked dit Øje
 og vaagnede op hos Gud i det høje?
 Mon du mødte Jesus, vor Frelser kære?
 Mon du følte straks, der var godt at være?
 Mon lille Agnete kom dig i Møde
 og alle de andre kære, som døde?
 O, kunde jeg kun et Øjeblik kigge
 derind, hvor du er! Men jeg kan det ikke.
 Et Forhæng skjuler dig for mig, du kære;
 Vorherre vil, det skal saaledes være.
 Engang, naar Døren aabnes for mig,
 hvor herligt da at mødes med dig!
 Ved Jesu Haand du mig kommer i Møde,
 og jeg favner dig da igen, du søde.
 Nu har jeg kun taalmodig at vente,
 til min kære Herre mig hjem vil hente.

Atter kom der lyse Tider. I Efteraaret 1888 stod Carls og Elisabeth Knauers Bryllup. Stiftsprovst Koch viede dem i Ribe Domkirke. Bag-
 efter var der en Fest i Hjemmet, hvortil Fru Koch havde skrevet
 en smuk Sang — en Glædessang i Vemodsslør. Tre Aar efter viede
 Stiftsprovsten Gabriel til Bertha Carstens. Dette Bryllup stod i Aal-
 borg hos Brudens Broder.

Hjemmets Hygge var der stadig. Fru Kochs Højtlæsning blev af
 og til genoptaget. Ulrikkes Sang og Musik lød, selv om visse Musik-
 stykker var lagt til Side, fordi de mindede alt for levende om Sofie.
 Stiftsprovsten kom med sine korte, rammende Bemærkninger, som
 huskedes. Undertiden fortalte han eller førte indholdsrige Samtaler.
 Ogsaa en Del Husvenner kom i Hjemmet, deriblandt den ejendomme-
 ligt begavede Frk. Emma Reinsholm, der var Ulrikkes Veninde og i
 det hele nøje knyttet til Familien. Og saa var der Bøgenes Verden.
 Paa Reolerne stod ikke blot historiske og teologiske Værker; men der
 var samlede Værker af Oehlenschläger, Ingemann, Heiberg, Hertz,
 H. C. Andersen, meget af Grundtvig, Blicher og Paludan Müller, sven-
 ske og norske Bøger, alt af Shakespeare, Goethe og Schiller. Nok at
 tage til for den, der havde Lyst, og det havde man.

Den 1. December 1890 indtraf der en Begivenhed, der unægtelig
 kom som en Overraskelse. Fru Koch, som lige var kommen hjem fra
 et Besøg hos Gabriel, der nu var Præst i Herning, havde lagt Mærke
 til, at hendes Mand »havde været saa sær glad den hele Dag.« Han
 skrev Breve baade til Gabriel og Carl. Brevet til Carl findes ikke;
 men det til Gabriel lød saadan:

»Kære Gabriel! Moder har meget at fortælle om, hvad hun hørte
 og saa i Herning, blandt andet ogsaa om, hvorvidt man har Lov at
 takke Gud for sine Dyder. Jeg vil i den Anledning bemærke, at det

Stiftsprovst Koch i sit Studereværelse.

i Dag er 25 Aar, siden jeg blev kaldet til Præst i Vildbjerg, Timring og Nøvling. Jeg har i Dag intet andet bestilt end — til Dels ved Hjælp af mine Almanakker — at gennemgaa disse Aar. Og jeg har — hvad jeg forud anede — tydelig set, at jeg har ingen Dyder, som er værd at fremføre, men derimod, at jeg har mange Lyder, og at jeg ved Siden deraf har udøvet meget ordinært og dagligdags; men derimod har Vorherre været forunderlig god og langmodig imod mig, som jeg kun kan takke for, saa jeg er absolut henvist til Jesus Kristus, for hvem jeg ogsaa takker.

»Jeg har haft Dagen og Sagen ganske for mig selv og ingen nævnet det til for at undgaa de Vidtløftigheder, man ellers i en lille By ved slig Lejlighed er udsat for. Men naar vi nu har drukket Te, saa siger jeg det til de andre her, og saa kommer der en Kage, som jeg selv bestilte i Aftes hos Konditoren.

»Jeg har tænkt meget paa mig selv i Dag, men ogsaa paa eder andre, naar jeg mødte eder i mine Almanaknoter. Gud bevare dig i Kristus Jesus. Din hengivne Fader C. F. Koch.«

Ved Tebordet forløb alt som sædvanlig, indtil mod Slutningen den unge Pige kom ind og sagde, at der var et Bud fra Konditoren med en Kage. »Nej, det maa være en Misforstaaelse; den er ikke til os,« sagde Fru Koch. »Jo,« sagde Stiftsprovsten; »det er mig, der har bestilt den; det er nemlig min 25-Aarsdag.« Han havde ogsaa skaffet en Flaske Vin til Veje, og der blev saa holdt en lille Fest i Familiens

Skød. Han fortalte Oplevelser fra sin Præstetid, især fra de første Aar i Vildbjerg. »Det er en af de Aftener, som ikke glemmes,« skriver Fru Koch et Par Dage efter.

Kochs Tilbageholdenhed var i det hele stor. Han blev Ridder og Dannebrogsmænd; men jeg er vis paa, at han hverken ved disse Lejligheder eller efter Udnævnelsen til Stiftsprovst var i København for at takke Kongen. Det skyldtes ikke Illoyalitet og blev ham jo heller ikke ilde optaget, da han blev dekoreret to Gange; men det var hans tilbageholdne Karakter, som gjorde sig gældende. Kun een Gang talte han med Kong Christian IX. Det var ved Esbjergs 25 Aars Jubilæum. Der var strømmet en Masse Mennesker til, og da Koch stod tæt ved Kongen, sagde han: »Deres Majestæt udøver en stor Tiltrækning i Dag.« »Aa,« sagde Kongen; »det er vel paa Grund af Jubilæet.« »Nej,« sagde Koch, »Kongeideen har en stor Magt over Folket« — for han var jo fra den Tid, da man talte om Ideer, — og der udspandt sig saa en Samtale, som endte med, at den gamle Konge sagde: »Tak for de trøstelige Ord!«

Ogsaa over for den kirkelige Debat holdt Koch sig tilbage. Han deltog i de saakaldte Bethesdamøder, men tog næsten aldrig Ordet i Forhandlingerne og kunde udtale sig ret spydigt om de Præster, der syntes at mene, at Verden ikke kunde staa, uden de fik givet deres Besyv med. Een Gang var han paa et Bethesdamøde sammen med den juridiske Professor Jul. Lassen Indleder ved en Forhandling om »Edens Stilling i vore Dage.«¹⁾ — —

Noget efter Paasken 1891 kom Vilh. Beck til Ribe og prædikede i Domkirken. Han boede hos Kochs og var en interessant og elskværdig Gæst.

Maaske har man nu ondt ved at forestille sig, at Becks Komme kunde sætte Sindene i Ribe og Omegn i den stærkeste Bevægelse. Men saadan var det. I Dagene forud blev der næppe talt om meget andet. Man var for eller imod.

En ung Slægtning — 16-aarig Skolediscipel, — som boede hos Kochs, fortalte, at ogsaa paa Skolen var man til det yderste optaget af Beck; men da Gudstjenesten var en Søgnedag Kl. 10, kunde man jo ikke faa ham at høre. Det unge Menneske havde en brændende Lyst til at prøve at bede sig fri hos Rektor for at komme derhen; men han havde ikke Mod til det, da han var bange for, at Kammeraterne vilde gøre Nar af ham. Endnu i Frikvarteret Kl. 9 var han klar over, at Modet manglede; men da der blev ringet ud 10 Minutter før 10, var han kommen saa vidt, at han skammede sig over sin Fejghed, og han gik op til Rektorværelset med bankende Hjerte. Rektor Fritsche gav ham to Timer fri, og han skyndte sig igennem Skolegaarden, idet han holdt sig paa den modsatte Side af den, hvor han saa, at Klassekammeraterne stod. Han undgik dem dog ikke. Da han kom til Porten, var de der og spurgte, hvor han skulde hen. Og da han sagde det, gjorde de mærkeligt nok ikke Nar af ham. Et Par Minutter efter var han i Domkirken. Den var fyldt helt ud i Sideskibene, og man sang paa »Her komme, Jesus, dine smaa,« som Beck vist

¹⁾ Beretning om det andet kirkelige Møde i Kjøbenhavn, 1887, S. 102 flg.

plejede at bruge til Indgangssalme ved sine Møder. Lidt efter var der en, der pikkede ham paa Skulderen, og da han vendte sig om, stod hele Klassen der. »Det skulde du skam ikke have for dig selv,« hviskede de.

Saa prædikede Beck. Hans mægtige, noget hæse Røst fyldte Rummet, saa alle kunde høre. Han talte om den blinde ved Jeriko. »I Dag gaar Jesus af Nazareth igennem Ribe,« sagde han til at begynde med, og det følte som en stor, gribende Virkelighed. Derefter talte han om Jesu Spørgsmaal: »Hvad vil du, at jeg skal gøre for dig?« Og da han kom til det Øjeblik, da den blinde faar Synet igen, sagde han: »Hvad saa han da? — Han saa Jesus.« Det var der meget at sige om. Men saa endte det jo med, at Manden fulgte Jesus og priste Gud, — »han blev ikke siddende paa sin gamle Grøftekant,« sagde Beck, og nu skildrede han de gamle Grøftekanter, hvor man ikke skal blive siddende; Gnavenhedens gamle Grøftekant var en af dem. Prædikenen havde været halvanden Time; men det følte, som den kun havde været i et Kvarter. Man havde undertiden let; der var vist ogsaa dem, der havde grædt.

Ved Middagsbordet bagefter holdt Stiftsprovst Koch en kort Tale, hvori han takkede og udtrykte sin Glæde over, at det endnu var den gamle Vilh. Beck, man havde hørt. For mange havde det sikkert været en af Livets store Oplevelser.

Mange var kommet over fra Sønderjylland til dette Møde. Ogsaa Pastor Tonnesen fra Hoptrup¹⁾ var der. Beck havde vist glædet sig til at møde ham, men sagde bagefter til Koch, at Skellet mellem Tysk og Dansk var saa stort, at Mødet med Tonnesen var blevet ham en Skuffelse. — —

I Sommeren 1893 fik Ribe Besøg af sit berømte Bysbarn Jacob A. Riis. Han var Søn af Kochs ældre Kollega fra Adjunkttiden, Overlærer N. E. Riis, en udmærket Lærer, til hvem Koch stod i venskabeligt Forhold. Som Discipel i Ribe Latinskole havde Jacob Riis trods gode Evner ikke glimret. Han havde ikke Lyst til Studeringer og var en stejl Karakter. Adjunkt Koch havde engang i en Time taget ham i Nakken og dukket ham, idet han citerede:

Min Søn, om du vil i Verden frem,
saa buk!

Senere fandt han selv, at dette var rammende. Han var et mærkeligt Menneske, fremfusende og ubændig, havde derfor ofte Uheld, men næsten altid dog Held i sine Uheld, saa der alligevel var noget af en Aladdin i ham. Hans nærmeste fandt følgende lille Begivenhed fra hans Drengetid saa karakteristisk for ham. Familien Riis, hvis økonomiske Kaar var yderst knappe, var en Sommer af nogle Venner bleven inviteret paa Køretur til »Holmene«, et yndet Udflugtssted i Engene Vest for Ribe. Man kom derover med Færge over Aæn. Vognen var kørt ud paa Færgen, Jacob sad paa Bukken, men kunde naturligvis ikke styre sin Utaalmodighed. Han entrede ned, og da Færgen var et Par Alen fra Land paa den modsatte Side, gjorde

1) Hans Tonnesen, 1854—1935, Sognepræst i Hoptrup Syd for Haderslev 1888—1927, i mange Aar Leder af den nordslesvigske Indre Mission.

han et Spring for at komme derover før de andre. Han kom ogsaa over, men snublede og faldt — reverenter talt — med Næsen i en Kokasse. Det var jo et kedeligt Uheld. Men han havde lagt Mærke til, at Næsen i Ulykkesøjeblikket rørte ved noget haardt, og da han anstillede en Undersøgelse, fandt han dernede en Daler! Han havde sikkert aldrig før ejet en Daler. Altsaa Held i Uheld.

Han kom ud af Skolen uden nogen Eksamen, gik i Tømrerlære, blev Svend og rejste — trodsig mod Faderen — 1870 til Amerika. Her gik han meget igennem. Det var, som Uheldet forfulgte ham. En Tid drev han subsistensløs rundt i New Yorks Gader og led baade Sult og Kulde. Paa en mærkelig Maade kom han i Forbindelse med et Blad og viste store journalistiske Evner, og det Indblik, han havde faaet i den nødlidende Befolknings Liv, blev nu hans Held. Hans Skildringer af de usle Forhold, hvorunder »the other half« (o: den fattige Halvdel) levede, vakte stor Opsigt. Han havde oplevet et religiøst Gennembrud og tænkte da paa at blive Prædikant; men en gammel Metodistpræst sagde: »Nej, nej, Jacob; ikke det! Vi har Prædikanter nok. Hvad Verden behøver, er indviende Penne,« — og, siger han, »da og der indviende jeg min.«¹⁾ Intelligens havde han fra sin Fader, et varmt, medfølende Hjerte fra sin Moder, og med sin ubændige Virketrang kæmpede han nu for de fattiges Sag. Han fandt en Medarbejder i Theodore Roosevelt, den senere Præsident, der kaldte ham »New Yorks nyttigste Borger«, og der skete gennemgribende Forbedringer i den store Bys Fattigkvarterer. Han blev en Samfundsreformatør.

Jacob Riis havde en Tro paa det umulige. Han havde fra halvvoksen elsket den rige Fabrikant Gørtz' Plejedatter i Ribe. Før han rejste til Amerika, friede han til hende, men fik Nej. Hun blev forlovet med en anden. Men stadig skrev han hjem: »Hun skal nok blive min.« Hendes forlovede døde. Han bejlede paa ny, og nu smeltede hans Trofasthed hendes Hjerte. Det blev et sjældent lykkeligt Ægteskab. Han kaldte hende Inspirationen i sin Gerning.

Og nu kom de altsaa til Ribe for at besøge hans gamle Forældre. Alle fordums Modsætninger var glemte, og Faderen var lykkelig over sin Søn.

Hvad det egentlig var, der fra først af knyttede Jacob Riis til Stiftsprovst Koch, kan jeg ikke sige; men det maa have bundet i Minder fra Skoletiden; for det var der straks ved det første Besøg. »De faldt hinanden om Halsen og sagde noget til hinanden; men hvad det var, har vist ingen faaet at vide,« skriver Ulrikke. Og saa førte de i de Uger mange Samtaler med hinanden.

Et interessant Aftenselskab var der hos Kochs i den Tid. Blandt Gæsterne var foruden Jacob Riis ogsaa Niels Finsen, som nylig var bleven gift med Fru Kochs yngste Søster, Ingeborg Balslev. Finsen stod lige ved Begyndelsen til sin Berømthed; Riis var et godt Stykke fremme paa Banen. Da man efter Bordet sad i Stiftsprovstens Studereværelse, fik han dem begge til at fortælle. Riis var Fyr og Flamme; han skildrede sin Kamp for at hjælpe de fattige; da hans Søn, en

¹⁾ Jacob A. Riis, *The making of an American*, Udg. 1908, S. 135.

Fra en Ven som aldrig glemmer Stiftsprovst Koch.

Ribe. 16de August, 1893,

Jacob Riis

Jacob A. Riis og hans Familie: til venstre hans Forældre, i Havedøren hans Søster og han selv, til højre hans Hustru, desuden hans Børn.

større Dreng, hviskede noget til ham, drejede han blot Hovedet og sagde venligt, men utvetydigt: »Hold Kæft, Dreng,« hvorefter han fortsatte. Finsen fortalte roligt og sagligt om sine Eksperimenter med Sollyset og fremstillede sine Grunde til at tro paa dets helbredende Virkninger.

En Profet er som bekendt ikke agtet i sit Fædreland, og i Ribe havde man ærlig talt ikke megen Tro til Jacob Riis' Storhed. Men Stiftsprovst Koch fik ordnet et offentligt Møde, hvor han fik Lejlighed til at fortælle for sine Bysbørn. Der gik det dog nok op for mange, hvad han var for en Mand. Samtidig virkede han forbløffende ved sin Forening af Realisme og Romantik, og da han under Foredraget saa hen paa sin Kone og sagde: »Jeg vandt jo Ribes skønneste Rose«, gav det vist et Sæt i mangelen stiltfærdig Ripenser. For øvrigt talte han om Domkirken. Han skildrede, hvilken Betydning den havde haft for ham ovre i det store, fremmede Land: »Naar jeg vilde gøre noget ondt, var det, som den traadte mig legemlig i Møde.«

Før Afrejsen forærede han Koch ovenstaaende Fotografi af sin Familie, hvorpaa han havde skrevet: »Fra en Ven, som aldrig glemmer Stiftsprovst Koch.«

Baade i hans Selvbiografi, »The making of an American«, der udkom første Gang 1901, og i hans Bog om Ribe, »The old town«, 1909, findes Kochs Billede. I den sidste skriver han om Familien Koch og dens smertelige Adskillelse fra Døstrup. Han har her enkelte Træk, som han sikkert kun kan have fra Koch selv. De to maa have talt sammen om Sønderjylland, og det er i den Sammenhæng rimeligt at tænke paa, at Riis ved sit Forfatterskab har bidraget til den Sympati, hvormed man i Amerika saa paa Danmarks Ret i det sønderjydske Spørgsmaal. Selv døde han 1914; men hans Søn, en anset Journalist, var efter Afslutningen af den første Verdenskrig virksom for Danmarks Sag.

Det er maaske værd at nævne, at Jacob Riis' Fader var Fætter til Biskop D. G. Monrad, hvis Moder var født Riis. Var der i Jacob Riis' og Monrads Genialitet noget beslægtet?

Den Forventning, Biskop Balslev 1885 havde udtalt om, at Koch vilde være en Stiftsprovst, med hvem han kunde raadføre sig i vanskelige Tilfælde, viste sig at holde Stik. Der blev et Samarbejde imellem dem, hvorom der ogsaa i Breve hist og her findes Vidnesbyrd.

Balslevs Livskraft var mærkelig. Hans Gang vedblev at være let. Hans Arbejdslyst var usvækket. Han fulgte Tidens Rørelser, og han bevarede sin Interesse for Præsternes Ve og Vel. Men den Opgave at bestride Bispembedet, til han fyldte 90, lettedes ham uden Tvivl ved den Støtte, han havde i Svigersønnen.

Gnidningsløst var Samarbejdet ikke. Balslev var jo, naar det kom til Stykket, af den gamle Skole og stod mindre forstaaende over for de nyere Strømninger end Koch. Det mærkedes allerede over for Grundtvigianismen, og især gjorde det sig gældende i Forholdet til Indre Mission. Derfor kunde det, skønt de respekterede hinanden, paa visse Punkter knibe med Samfølelsen. Hertil kom Forskellen i Karakter. Balslev var lysere og tog lettere paa mange Ting end Koch. Og begge var de myndige Personligheder. Da Gabriel engang under et af sine Ribebesøg sagde til sin Fader: »Det er egentlig mærkeligt, at jeg har saa let ved at tale med Bedstefader om de kirkelige Forhold, skønt jeg dog ogsaa i meget har et andet Syn end han,« svarede Faderen smilende: »Du skal huske, Gabriel, at en stor Hund og en lille Hund har lettere ved at lege sammen end to store Hunde.« Imidlertid, Samarbejdet blev bevaret og havde sikkert stor Betydning. Kochs Vurdering af Balslev vil vi finde smukt udtrykt i hans sidste Ord om ham.

Tanken om at trække sig tilbage var ikke fremmed for Balslev, og et Par Gange sagde han under en Audiens til Kongen, at han nu havde i Sinde at tage sin Afsked. Men Christian IX, som satte ham højt, svarede: »Det forbyder jeg.«

For ham selv stod det sikkert som noget af et Under, at han stadig magtede sin Gerning. Det er dette, som ligger bag ved et Digt af ham, som fandtes paa hans Bord efter hans Død. Det bygger paa Jes. 40, 28—31 og lyder saaledes:

Han, som med Magt og Visdom stor
 skabte al Verden ved sit Ord,
 arbejder altid og trættes ej;
 intet standser ham paa hans Vej.
 Styrke han giver den trætte Svend,
 friske Kræfter sin mødige Ven.
 Tit den unge blev træt og mat,
 Manden sukked og segned brat;
 men naar vor Herre vi haabe paa,
 nye Kræfter af ham vi faa.
 Vingerne vokse os frem paa ny,
 løfte som Ørnen os højt i Sky.
 Frejdig vi ile mod Maalet frem,
 komme til sidst med Glæde hjem.

Baade teologisk og kirkeligt var Halvfemserne en bevæget Tid. Inden for Teologien var det særlig de gammeltestamentlige Under­ søgelser, som stod paa Dagsordenen. Ogsaa Frants Buhls Forfatterskab: allerede Den gammeltestamentlige Skriftoverlevering, 1885, derefter Jesajakommentaren, som udkom 1889—93, Israels Historie, 1893, Mes­ sianske Forjættelser, 1894. For en Del — men ogsaa kun for en Del — følte han sig i Modsætning til de nyere Anskuelser. Den Wellhau­ senske Opfattelse af Mosebøgerne havde han ingen Tro til, og Buhls »Israels Historie« stod han kritisk overfor. Derimod syntes han bedre om »Messianske Forjættelser«, og han følte sig overbevist af Grun­ dene for Jesaja 40—66 som et Værk af en Profet paa Landflygtigheds­ tiden. Højsangen opfattede han som et Digt om jordisk Kærlighed. Disse Ting drøftede han ikke saa lidt med sine Sønner.

Inden for det praktiske Kirkeliv blev Indre Mission mere og mere førende. Hertil virkede frem for alt de store jydsk Vækkelser, hvis Vælde man vanskeligt nu gør sig en Forestilling om. Men idet Grundt­ viganismen mange Steder optraadte som en Modbølge, fremkom der et skarpere Forhold mellem de to Retninger. Man hørte inden for Indre Mission voldsomme Ord; jeg mindes f. Eks.: »Askov, det er der, hvor Satans Trone er.« Paa modsat Side var Udtryksmaaden vel en anden, men Meningen tit ikke stort blidere.

Indre Mission var sig sin Styrke bevidst. Baade dette og Modsæt­ ningen til Grundtviganismen betød en tiltagende Isolation. Ogsaa andet bidrog hertil. Becks Holdning var i disse Aar stærkt krigerisk. Og der var andre, som var endnu skarpere. Nogle af dem var i høj Grad indflydelsesrige, især de to Præstebrødre Carl og Otto Moe. Den førstes nidkære Virksomhed som Sognepræst i Harboøre 1877—85 havde fremkaldt en stor Vækkelse,¹⁾ og Otto Moe, som var Præst i Skern, havde ogsaa en Vækkelsens Gave.²⁾ Men ved deres Udtalelser

¹⁾ Carl Julius Moe, 1848—1927. Efter Harboøre Sognepræst i Skanderup 1885—1922; fra 1915 til sin Død Formand for Indre Missions Bestyrelse.

²⁾ Otto Fritz Moe, 1846—1931, Sognepræst i Ærøskøbing 1879, i Skern 1885, i Sønder Bjært 1901—22.

fremkaldte de ofte Uvilje, og frem for alt vakte den Rolle, Carl Moe spillede ved Harboørebegivenheden i Efteraaret 1893, Forbitrelse i vide Kredse og bidrog, da Beck stillede sig solidarisk med ham, til Isolationen.

Forholdet blev nu det, at ethvert Forsøg paa kirkeligt Samarbejde af Indre Mission blev betragtet med Mistænksomhed. Man var overbevist om, at hvad der for Alvor skulde tjene Herrens Sag, maatte helt og ublandet have Indre Missions Stempel, og en Følge heraf blev Forsøget paa at vinde Eneherredømme inden for de kirkelige Institutioner, et Forsøg, der lykkedes ved Det danske Missionssselskab og væsentlig ved Københavns Kirkefond.

Stiftsprovst Koch oplevede forskellige Udslag af denne Strømsætning inden for Kirkelivet, som dog i hans Tid endnu var i sin Begyndelse. Et særlig kraftigt Eksempel paa, hvordan Indre Mission og Grundtvigianisme kunde tørne sammen, kom han til at staa overfor i 1890. Det gjaldt Otto Moe og Valgmenighedspræst Morten Larsen i Holstebro. Det var i September, og Biskop Balslev var bortrejst, formentlig til det kirkelige Raads Møde i København, saa Stiftsprovsten fungerede som Biskop. I »Ringkøbing Amts Avis« for 28. August var der blevet meddelt nogle Udtalelser af Otto Moe, der aabenbart følte sig under en Art Forfølgelse. Han havde i Skern Missionshus sagt: »Jeg er glad for, at vi Præster her i Danmark har Præstegaarde og Tiender at leve af. Dersom jeg skulde leve af, hvad Gaardmændene her i Skern vilde give mig, saa fik jeg ikke det tørre Brød til mig og min Familie. Men vilde jeg lyve dygtigt for dem (Bønderne), saa kunde mit Spisekammer ikke rumme alle de gode Sager, Æg, Smør og Beder, som de vilde give mig. Valgmenighedspræsterne har det godt, fordi de smidsker for Bønderne. . . . Indre Mission burde støttes af Staten og Rigsdagen. Men se, om Bønderne vil vælge saadanne Rigsdagsmænd; men derfor gaar de ogsaa lige ad Helvede til.« Valgmenighedspræst Morten Larsen rettede nu (30. Aug.) i Bladet en yderst skarp Forespørgsel til Moe, om han virkelig havde udtalt sig saadan, og i bekræftende Fald, hvorledes han vilde godtgøre sin Udtalelse om Valgmenighedspræsterne. Da Moe ikke svarede, gentog han næsten endnu skarpere sit Spørgsmaal (11. Sept.), stadig uden at faa Svar. Sagen gik over i andre Blade, og der blev slaaet paa, at de gejstlige foresatte burde gøre noget.

Angaaende denne Sag skriver Stiftsprovsten til Gabriel (19. Sept.): »Endskønt sligt jo ikke kan henregnes til løbende Sager, havde jeg dog først tænkt at bede [Provsten] om at forlange Moes Erklæring. Men jeg opgav det, da jeg fik at vide, at Pastor Larsen fra Holstebro i Tirsdags havde besøgt Moe, og at denne havde indrømmet at have brugt omtrent de samme Udtalelser, som Bladene havde tillagt ham. Jeg antog, at de saa maaske indbyrdes havde ordnet Sagen. Derimod tror jeg, at Indre Missions Venner, særlig blandt Præster bør ved en kollektiv Henvendelse til ham tage alvorlig Afstand fra ham og straks forud tilkendegive ham det paa tydelig Maade. Dette vilde vistnok gøre større Indtryk paa ham, end hvis han fik et Monitum fra Biskoppen. Hvis hans Ord ere rigtig gengivne i Bladene, er han en af dem, der ved Cynismer undergrave Indre Missions Arbejde.« —

Saa kom *Harboøresagen*. Naar den medtages her, sker det af Interesse for *Biskop Balslev*, som kom til at gribe ind i den. Han bliver nu for en Stund Hovedpersonen.

Anledningen var den frygtelige Ulykke, da 26 Harboørefiskere i Stormnatten den 21. November 1893 omkom paa Vesterhavet. Den 27. November blev de begravet paa Harboøre Kirkegaard under Deltagelse fra hele Landet. Ved denne Lejlighed talte først Sognepræsten, Pastor Madsen, og derefter Pastor Carl Moe, som nu var Præst i Skanderup.

Moes Tale blev stærkt angreben i Pressen. Nøjagtig at sige, hvordan den lød, er umuligt. Han havde talt uden i Forvejen at have nedskrevet Talen. Vi kender den i første Linie fra Referater i Blade og dernæst fra den Gengivelse, Moe bagefter nedskrev og offentliggjorde («Dagbladet» 8. Dec. 1893). Men denne Gengivelse var paa et Par Punkter ukorrekt ved Udeladelser, og fra flere Sider — bl. a. af tilstedeværende Præster — blev det hævdet, at den ogsaa ved Tilføjelser afveg en Del fra det, der var sagt ved Begravelsen. Naar man imidlertid sammenholder de forskellige Gengivelser, af hvilke Referatet i »Berlingske Tidende« (29. Nov.) nok er paalideligst, og desuden tager Hensyn til, hvad der senere kom frem, kan man i hvert Fald se, hvordan Gangen, Hovedindholdet og de særprægede Enkeltudtalelser i Talen har været.

Teksten var Ordet: »Mesteren er her og kalder ad dig,« og Talen faldt i tre Afsnit. Til en Begyndelse hedder det, at Herren gennem det, der er sket, allerførst kalder paa de Hellige, fordi han har størst Omsorg for dem, og særlig paa de hellige Enker, der har maattet sige det sidste Farvel til deres Mænd. Herren vil gøre dem det Spørgsmaal: »Kan I nu ogsaa tro, at alt dette kom fra Guds Kærlighed? Kan det nu slaa til for jer selv, hvad I har talt om til andre?« Det skal nu vise sig, om deres Tro har Bærekraft, og kan de tro, skal de se Guds Herlighed. Det er svært at skilles fra sine kære, og da jeg læste om disse Mænds Død, blev jeg som alle varmtfølende Mennesker stemt til Vemod, og dog maa det jo være langt større Vemod for Enken. Hun tænker paa den sidste Aften og ønsker: »Gid jeg havde talt noget mere kærligt med ham; et eller andet var ham imod, det vilde jeg nu ikke have gjort.« Og de smaa Børn spørger: »Kommer Fader da aldrig mere?« Men kan I tro, da skal I se Guds Herlighed, det vil sige erfare hans Kærligheds Omsorg, og til sidst samles i Glæde med ham, som gik forud. Det er en ringe Trøst at rose de døde for menneskelige Dyder, det kan ikke redde dem ud af Satans Haand. Det er at gøre Nar af de efterlevende eller slaa dem en Spand koldt Vand ned ad Ryggen. Kun i Jesus er der Trøst.

I det næste Afsnit tales der om, at Mesterens Kald ogsaa gælder de vantro. Hvad nytter det at nægte, at en Del af dem, der ligger her i disse Kister, ikke havde noget Liv i Jesus? Men Herren vil nu kalde jer efterlevende ud af det Vantroens Liv, hvori I har levet. Saa længe du er vantro, er du blind som en Muldvarp for Sandheden. Uden Sans for det ene fornødne er du et Stykke Kød uden Aand og ender i evig Fortabelse. Særlig henvender Moe sig til et Baadlav, som i Havsnøden havde lovet Herren at omvende sig, hvis han førte dem

i Land. Det viste jo, at I længe har vidst, at uden Omvendelse og Tro kan ingen dø i Fred. Husk nu, hvad Guds Ord siger: »Naar du lover Gud et Løfte, saa tøv ikke med at betale det.« Nu afgøres eders Sjæles Frelse; bryder I dette Løfte, kan I aldrig frelses. Thi Gud lader sig ikke spotte. En Grubearbejder i England for vild i Minegangene og lovede da Gud at give ham sit Hjerte, hvis han vilde fri ham af Nøden. Gud friede ham; men Manden betalte ikke, hvad han havde lovet. En Tid efter laa han paa sit Dødsleje, og Præsten vilde trøste ham med Guds Ord; men alt, hvad Præsten sagde, fik til Svar: »Jeg er fortabt; jeg skal i Helvede; thi jeg har lovet Gud et Løfte og ikke betalt det.« Saaledes vil det ogsaa gaa eder, dersom I bliver i den gamle Vantro og Synd.

I det tredje Afsnit tales der om, at mange er kommet til Begravelsen af Nysgerrighed. Jeg rejste i Gaar sammen med nogle unge Springfyre; de sad i Kupeen og bad Fanden tage dem paa, at der blev Stads i Harboøre i Dag. Saadanne Folk er her altsaa, der betragter det hele som et Skuespil og gør Løjer med Døden. Lad dem om det! Men til Harboøreboerne vil jeg sige: »Hør det som en Kaldelse til Frelse.« Kan dette ikke hjælpe, hvilke Midler skal Herren da bruge? Skal han slaa endnu haardere Slag for at faa disse Stenhjerner knust. Nogle vil sige: »Aa pyt, er det Jesus? Det er jo Naturkræfterne.« Det er Dumrianer og Fritænkere, der siger saadan. Nej, der staar en almægtig Gud bagved, som af Kærlighed har ladet dette ske for at bringe Sjælene til Omvendelse. —

Vi har nu søgt — saa vidt gørligt — at danne os et Indtryk af Moes Tale.¹⁾ Den vakte bogstavelig en Storm over hele Landet. Og den medførte, at der i mange Blade blev rettet hadefulde Angreb paa hele Missionsbevægelsen i Harboøre, skønt denne dog netop under Ulykken havde vist sin Styrke, f. Eks. da en troende Fisker i Havsnøden gav en vantro Kammerat sit Redningsbælte med de Ord: »Jeg kan dø; det kan du ikke.«

I nogle Avisreferater fremhævedes særlig de to Udtalelser: »En Del af dem, der ligger her i disse Kister, havde ikke noget Liv i Jesus,« og: »Nu afgøres eders Sjæles Frelse; bryder I dette Løfte, kan I aldrig frelses.«

Den 8. December offentliggjorde Moe sin Tale, og her manglede disse to Udtalelser. Imidlertid blev det fastholdt — endogsaa med Eds Tilbud — at han havde sagt saadan, og den 19. December skrev han i »Dagbladet«, at han »efter at have sat sig i Forbindelse med nogle af sine hellige Venner paa Harboøreegnen havde modtaget disses Bekræftelse paa, at han, om ikke helt efter Ordlyden, dog væsentligt havde udtrykt sig som angivet.« Han meddeler, at den første af de to Udtalelser havde han glemmt, idet han tilføjer, at ellers var der jo slet ingen Grund til at udelade den; »det var en Sandhed, jeg udtalte, grundet paa Herrens Ord, at »Træet kendes paa dets Frugter,« og at »Munden taler af Hjertets Overflødighed.« Med Hensyn til

¹⁾ Det understreges, at der af de ovennævnte Grunde ikke her er gjort Forsøg paa nogen egentlig Rekonstruktion af Talen. Der er kun givet et oversigtsmæssigt Referat af dens Hovedindhold med Indføjelse af de helt eller væsentlig sikkert bevidnede Enkeltudtalelser.

Udeladelsen af den anden Udtalelse siger han, at han havde fundet det uforløst at gaa saa meget ind paa Enkeltheder.

For øvrigt forstaaer man ikke rigtig, at Moe behøvede Bekræftelsen fra sine Venner; for allerede den 5. December havde han i Skrivelse til Biskop Balslev anerkendt den væsentlige Rigtighed af Referatet i »Berlingske Tidende«, hvor de to Udtalelser findes.

Lige fra Begyndelsen af December havde Kultusminister Goos og Biskop Balslev brevvekslet om Sagen. Biskoppen indhentede desuden to Erklæringer fra Pastor Moe (5. Dec. og 3. Jan.) for at faa fastslaaet, hvad der var sagt i Talen. Han fraraadede, at der blev givet en Irettesættelse fra Ministeriet, da det forekom ham bedre, at han selv gav Moe »en Tilrettevisning og Formaning, som han fandt passende«, og Hovedindholdet af en saadan skitserede han for Ministeren (Breve af 6. og 13. Dec.).

I Skrivelse af 17. Januar 1894 sluttede Ministeriet sig til den af Balslev foreslaaede Fremgangsmaade, og den 28. Januar sendte han da Moe følgende Skrivelse:

»Velærværdige Hr. Pastor Moe!

»De kan nok tænke, at Deres Tale ved de forulykkede Fiskeres Begravelse i Harbøre, der har sat Sindene i Bevægelse hele Landet over, ikke er bleven upaaagtet af Deres kirkelige Øvrighed, og det vil næppe komme Dem uventet, at De faar en Skrivelse fra mig angaaende denne Sag. Førend jeg udtaler mig herom, vil jeg dog først sige Dem, hvad De da nok ved, at jeg har skønnet paa og været glad ved den gode Opvækkelsesgerning, som De har øvet baade i Harbøre og i Skanderup; men just derfor har Deres Tale i Harbøre bedrøvet mig desto mere. Da jeg læste det første Referat af Deres Tale i »Berlingske Tidende«, stødte jeg paa to Udtalelser, der vare saa aldeles uforsvarlige, at jeg maatte tvivle om Referatets Korrekthed, da jeg ikke vilde tro, at en kristelig Præst kunde udtale sig saaledes. Men De har jo godkendt Referatet i »Berlingske Tidende«, og De har siden udtrykkelig vedgaaet, at De har brugt de Udtalelser, som jeg sigter til.

»Naar De siger, at den, der ikke har Livet i Jesus, ikke kan faa det evige Liv, men maa gaa fortabt, da er jo dette, ret forstaaet, fuldkommen sandt og bør ikke forties; men naar De siger, at det ikke kan nægtes, at nogle af dem, som ligger i disse Kister, ikke havde noget Liv i Jesus, og De saaledes fælder Dom over dem, saa er det en uforsvarlig Tale. Det er en forfærdelig Sag at ville sætte sig paa Dommersædet, som alene tilhører vor Herre og Frelser. Vi maa ikke glemme Apostelens alvorlige Ord: »Dømmer ikke noget før Tiden, før Herren kommer, som skal føre for Lyset, hvad der er skjult i Mørket, og aabenbare Hjerternes Raad.« Vi kan ikke se ind i Hjerterne, vi ved ikke, om der i disse Mennesker har været en Gnist af kristeligt Liv, som ikke har kunnet komme i Lue førend i Dødens Nød, men at de saa har for Alvor udrakt Haanden for at gribe Frelseren, og at han af sin store Barmhertighed har grebet den ud-rakte Haand. Lad os dog i Stedet for at dømme over de døde, være

glade ved, at vi ikke ere satte til at dømme; det hverken kan eller maa vi.

»Den anden aldeles uforsvarlige Udtalelse er, hvad De sagde til det Baadlav, som i Dødsfaren lovede Omvendelse: »Nu afgøres eders evige Skæbne; dersom I bryder det Løfte, kan I aldrig blive frelste.« Hvor ganske anderledes lyde dog vor Herres Ord om Hyrden, der har mistet et af sine Faar, og som søger efter det, og naar han har fundet det, tager det paa sine Skuldre og bærer det hjem med Glæde. Lad os

Biskop C. F. Balslev.

dog, naar vi taler til andre, aldrig glemme at gribe i vor egen Barm og betænke, at vi er syndige Mennesker, som ingenlunde tør sige, at vi altid har holdt, hvad vi har lovet vor Herre; men dog tør vi tro, at han ikke har forkastet os, men har forbarmet sig over os. Lader os bede Gud, at han vil lære os at være barmhjertige, ligesom han, vor Fader, er barmhjertig.

»Det er disse to Udtalelser, som jeg især maa bebrejde Dem som aldeles uforsvarlige og ikke stemmende med Kristi Evangelium. Hvad Deres Tale for øvrigt angaar, da kan jeg ikke undlade at bemærke, at den maatte støde ved sin Hårdhed og Kulde og ved sin Mangel paa Udtryk af hjertelig Medfølelse med de ulykkelige og sørgende. Vistnok skal der tales alvorligt om Synd og Vantro og For-

tabelse, men det skal ske paa den rette Tid og paa den rette Maade. Der er Tid til at vække de sovende, men der er ogsaa Tid til at tale Evangeliets milde Trøsteord til de bedrøvede.

»Der er endnu eet i Deres Adfærd ved denne Lejlighed, som jeg i høj Grad maa beklage, og det er, at den Gengivelse af Deres Tale, som De lod indrykke i Bladene, er saa væsentlig forskellig fra, hvad De virkelig har sagt. De udelod eller forandrede de to ovenfor omtalte Udtalelser, som De dog ikke havde glemt, da De senere maatte indrømme, at De havde brugt dem. De synes bevidst at have udeladt, hvad De havde set, at der mest havde voldt Anstød. Men dette er ikke sømmeligt for en alvorlig og sandhedskærlig Mand. Der er forsikret mig, at den opskrevne Tale indeholdt en Del, som De ikke sagde, og som har givet Talen et mere evangelisk Præg end den holdte Tale; men dette vil jeg ikke tale videre om, da jeg ikke ved det sikkert; det maa De bedst vide selv. Men i hvert Fald har den ukorrekte Gengivelse af Deres Tale gjort den Skade, at den har svækket Tilliden til Dem. Og hele Harboøresagen har gjort megen Skade ved at fremkalde Uvilje mod den »indre Mission«.

»Jeg har, kære Pastor Moe! talt alvorlige og strenge Ord til Dem.

Men jeg tror ikke, at jeg har gjort Dem Uret, hvilket jeg nødtigt vilde. Jeg har anset det for min Pligt at skrive saaledes til Dem, og det er mit Haab, at De vil tage imod mine Ord saaledes, at de kunne udrette noget godt. Jeg ved, at De har vanskeligt ved at holde Deres Tunge i Tømme; gid De fra nu af maa lære det bedre.

»Gud har givet Dem gode Evner og Gaver, og jeg ved, at det ligger Dem paa Hjerte at virke ret i hans Tjeneste og for hans Rige. Men fordi der er givet Dem meget, skal der ogsaa kræves meget af Dem, kræves, at De bruger Deres Evner og Gaver altid som for Guds Aasyn og til hans Ære. Dertil give Gud Dem sin Naade og Velsignelse.

C. F. Balslev.«

Biskoppen havde fra første Færd set, at der maatte blive Tale om at offentliggøre Tilrettevisningen til Moe, og havde lagt an paa at faa dette forhindret. Straks i sit første Brev til Minister Goos (6. Dec.) skriver han, at der efter hans Mening ikke bør ske Offentliggørelse; »det vil nok komme ud og blive bekendt, at [Moe] har faaet en Tilrettevisning, og det tror jeg er tilstrækkeligt.« I Ministeriets Skrivelse af 17. Januar blev det da ogsaa overladt til Biskoppen, om han vilde lade Tilrettevisningen komme offentligt frem eller ikke. Det vilde han altsaa ikke.

Imidlertid blev Ministeren i Løbet af nogle Maaneder bragt til at indtage en anden Holdning. Grunden hertil, som han udtaler i Skrivelse af 13. April, var den, »at Præster hørende til den yderliggaaende Retning af den »indre Mission« paa adskillige Steder her i Landet optræde paa en Maade, der ikke staar meget tilbage for den Optræden, [der blev vist] fra Sognepræsterne Moes og Madsens Side ved de forulykkede Fiskeres Begravelse paa Harboøre Kirkegaard.« Ministeriet mener, at Biskop Balslevs »alvorlige og indtrængende Henvendelse til Sognepræst Moe maa ved at blive bekendt i videre Kredse kunne udøve gavnlig Indflydelse ikke blot over for de paagældende Præster, men ogsaa over for Menighederne«. Derfor ønsker Ministeriet ved sin Foranstaltning at offentliggøre Biskoppens Skrivelse og spørger, om han har »noget at erindre imod en saadan Offentliggørelse, som Ministeriet efter det anførte maa finde meget betimelig.«

Balslev svarer 16. April: »Jeg skal i Anledning heraf tillade mig at ytre, at jeg vel ikke har villet efterkomme de Anmodninger, jeg har faaet fra flere Sider om at offentliggøre min Skrivelse til Pastor Moe, og det især paa Grund af mit Forhold til og mit Kendskab til Pastor Moe, som uagtet hans Udskejelser er en Mand, der virkelig har udrettet en Del godt, og som jeg derfor nødig vilde saare ved at lade den Tilrettevisning, jeg havde givet ham, komme til alles Kundskab. Men naar det er Ministeriet, der foranstalter Offentliggørelsen, stiller Sagen sig anderledes for mig. Naar Ministeriet paa Grund af tilstedeværende kirkelige Forhold finder det meget betimeligt, at min Skrivelse til Pastor Moe bliver offentliggjort, bør mine personlige Følelser over for ham næppe komme i Betragtning, og jeg maa derfor meddele Ministeriet, at jeg ikke vil have noget imod, at min Henvendelse til Sognepræst Moe af 28. Januar d. A. bliver

offentliggjort ved Ministeriets Foranstaltning.« Herefter fandt Offentliggørelsen Sted den 20. April.

Balslev var en venlig Mand. Straks efter Offentliggørelsen sendte han Moe et Brev, der ifølge L. Blauenfeldt, Den indre Missions Historie, 1912, S. 309, lød saaledes: »Jeg ser i Dag i »Berlingske Tidende«, at Ministeriet der har offentliggjort min Skrivelse til Dem af 28. Januar. Jeg skriver nu til Dem, fordi jeg vil, at De skal vide, at det ingenlunde er efter mit Ønske, at dette er sket. Naar jeg tidligere fra flere Sider er bleven anmodet om at offentliggøre min Skrivelse, har jeg sagt Nej. Men Ministeriet ønskede Offentliggørelsen. Jeg vil nu bede Dem, kære Pastor Moe, at De ikke lader Dem for meget afficere af, hvad De maaske nu efter Offentliggørelsen faar at høre, — ligesom jeg ikke vil lade mig afficere af, hvad jeg vist ogsaa faar at høre, — men at De uforstyrret gør Deres Gerning under Bøn til Gud paa bedste Maade efter den Naade, Gud giver.«¹⁾

»I »Berlingske Tidende« for 21. Maj fremkom Moe med en Artikel som Selvforsvar.²⁾ Den gaar væsentlig ud paa at forklare Udeladelsen af de to Udtalelser og at give en Fortolkning af disse, hvorved det anstødelige i dem søges fjærnet. Et enkelt Punkt i Artiklen skal vi nedenfor undersøge.

Senere har Moe været inde paa Sagen i sine Livserindringer.³⁾ Naar han her siger, at Biskop Balslev paa det Tidspunkt »var bleven ganske konfus«, viser selve Balslevs Skrivelse af 28. Januar jo bedst, hvor misforstaaet det er. Lige saa misforstaaet er det, naar Moe betegner denne Skrivelse som »et privat Brev«. Allerede Overskriften: »Velærværdige Hr. Pastor Moe« antyder, at det er en Embedsskrivelse, og ganske utvivlsomt træder dette frem, naar det hedder: »Deres Tale ... er ikke bleven upaaagtet af Deres kirkelige Øvrighed, og det vil næppe komme Dem uventet, at De faar en Skrivelse fra mig angaaende denne Sag«, samt mod Slutningen: »Jeg har anset det for min Pligt at skrive saaledes til Dem.« Med Hensyn til Offentliggørelsen siger Moe: »Det forbavsede mig, at [Biskoppen] vilde gøre det, uden at min Tilladelse dertil var indhentet«, og: »Ministeriet ... havde tvunget den gamle Biskop til et saadant Brud paa almindelig Æresfølelse«. Atter her viser Moe sig desorienteret. Medens det nemlig strider mod Ærens Krav, hvis man offentliggør et Brev fra anden Mand uden dennes Tilladelse, har man selvfølgelig Ret til efter eget Skøn at offentliggøre, hvad man selv har skrevet. Her drejede det sig tilmed om en Irettesættelse paa Grund af en offentlig udført Embeds-

¹⁾ I sine Livserindringer (Oplevelser, 1926, S. 96) gengiver Moe Brevet i en anden Form. Herefter skal det have lydt saaledes: »Kære Pastor Moe! Jeg ser i Dag mit Brev til Dem offentliggjort i »Berlingske Tidende«, det er sket meget imod min Vilje. Naar andre har forlangt det af mig, har jeg sagt bestemt Nej, men nu forlangte Ministeriet det, og jeg kunde ikke andet. Nu vil jeg bede Dem om ikke at lade Dem for meget afficere af det, De nu maaske vil faa at høre, ligesom jeg heller ikke vil lade mig afficere af det, jeg vil faa at høre. Men gør nu fremdeles Deres Gerning i Herrens Tjeneste. Dertil give han selv Dem Naade!« — Det er en mærkelig Skæbne, der hviler over Harboøresagen med Hensyn til Gengivelser. Her drejer det sig dog om et Brev, saa man skulde ikke tro, der kunde være blevet Tvivl om Ordlyden.

²⁾ Ogsaa gengivet i Den indre Missions Tidende, 1894, S. 364 flg.

³⁾ Anf. Skr., S. 95 flg.

handling, der havde vakt den største Opsigt, og det laa derfor, juridisk set, egentlig i Sagens Natur, at ogsaa Irettesættelsen maatte fremkomme offentlig. Hvad der gjorde det svært for Biskop Balslev at gaa med hertil, var hans milde, skaansomme Tænkemaade, der ogsaa lagde sig for Dagen i det Brev, han sendte Moe efter Offentliggørelsen.

Vi har endnu et Punkt tilbage, hvor Moe gaar imod Balslev. Det drejer sig om Biskoppens Ord angaaende Udeladelsen af de to famøse Udtalelser. Herom havde han jo skrevet til Moe: »De synes bevidst at have udeladt, hvad De havde set, at der mest havde voldt Anstød.« Den Mistillid, som ligger i denne Formodning, afviser Moe i sin Artikel i »Berlingske Tidende« 21. Maj 94, idet han paaberaaber sig, at han paa det Tidspunkt, da han nedskrev Gengivelsen af sin Tale (alerede 2. Dec. 93), endnu ikke havde set noget af de Blade, hvori de to Udtalelser var fremdraget. Vi maa da se paa den Forklaring, han selv giver af Udeladelsen.

Med Hensyn til den første Udtalelse hævder han stadig, at han havde glemmt den. Derimod er hans Forklaring med Hensyn til den anden vekslende. Over for »Dagbladet«s Redaktion (19. Dec. 93) siger han, at »det ikke her er Hukommelsen, der har svigtet ham, men at han fandt det uforlødent at gaa saa meget ind paa Enkelthederne og derfor kun gengav Formaningen til det Baadlav, der havde lovet Omvendelse, med de Ord, der indeholdt en Henvisning til Fortællingen om Bjergmanden: »Saaledes vil det ogsaa gaa eder!«« I Artiklen i »Berlingske Tidende« (21. Maj 94) siger han: »Den anden Ytring — til Baadlavet om »nu« at gøre Alvor af deres Løfte — havde jeg for saa vidt ikke glemmt, som jeg vel huskede at have sagt noget mere end det, jeg nedskrev; men da jeg ikke erindrede *Ordene*, saaledes som de vare faldne, og da selve det væsentlige *Indhold* af min Henvendelse til disse Fiskere var gengivet med stor Tydelighed, mente jeg, at det ikke kom saa nøje an paa de enkelte Ord.« Endelig i sine Livserindringer¹⁾ siger han: »Den anden [af de to Sætninger] ... lod saaledes: »Dersom I nu ikke omvende eder, kunne I aldrig frelses.« *Denne Sætning udelod jeg med Vilje.*²⁾ Grunden var den, at da jeg efter Begravelsen var samlet med nogle Venner i Præstegaarden, og vi kom til at tale om Ligtalen, forstod jeg, at nogle havde opfattet mine Ord, som om jeg mente, at de skulde omvende sig nu, *straks*, dersom de vilde have noget Haab om Frelse. ... Jeg ønskede ikke, at mine Ord saaledes skulde blive almindelig misforstaaet, derfor udelod jeg det lille Ord »nu«, men lod for Resten det andet staa.«

Der er ikke Grund til at opholde sig ved, at Sætningen her er gengivet i afsvækket Form, og at det jo var hele Sætningen, ikke blot Ordet »nu«, som blev udeladt. Hvad det kommer an paa, er Forholdet mellem de 3 Redegørelser. I den første forklares Udeladelsen saaledes, at vel har Moes Hukommelse ikke svigtet ham, men han fandt det uforlødent at gaa saa meget ind paa Enkelthederne; i den anden saaledes, at han vel erindrede at have sagt noget mere, end han gengav, men ikke huskede Ordene og saa nøjedes med at gen-

¹⁾ Anf. Skr., S. 93 flg.

²⁾ Udhævet her.

give det, han fandt var Hovedsagen; i den tredje saaledes, at han med Vilje udelod Sætningen, fordi den efter Begravelsen havde været Genstand for en Samtale, der viste, at den var bleven forstaaet efter Ordlyden. Den første og tredje Redegørelse kan nogenlunde forenes; begge gaar i alt Fald ud paa, at Moe huskede Udtalelsen. Den anden kan vanskelig forenes med den første, og kan den overhovedet forenes med den tredje?

Spørgsmaalet er jo saa, om disse Forklaringer egner sig til at vise, at Balslevs Mistillid har været uberettiget. Dersom den sidste af dem — med det konkrete Træk om Samtalen i Præstegaarden — er den rigtige, underbygger den i hvert Fald Balslevs Formodning.¹⁾ —

Det har været naturligt at gaa saa nøje ind paa Harboøresagen. Den var noget af det, der i Halvfemserne optog den Familie, som her skildres, og Familiens Ældste, Biskop Balslev, havde et rimeligt Krav paa, at hans Handlemaade engang blev klarlagt.

Der skal nu fortælles lidt om Stiftsprovst Kochs Forhold til Domkirken. I den kom han meget ofte, ogsaa naar der ikke var nogen Gudstjeneste eller kirkelig Handling at udføre. Han havde i sit Studereværelse hængende en Nøgle til Kathoveddøren. Den tog han tit i Lommen, naar han gik ud, og hvis han fik Tid, lukkede han sig ind i Kirken og tilbragte en Stund der. Undertiden gik han op i det store Taarn, maaske sammen med et af sine Børn. Saa stod han paa Platformen deroppe og saa paa den vide Udsigt: Vesterhavet med Rækken af Øer, men især vel nok lige Syd paa over Sønderjylland. Døstrup ses ikke, men Vejen dertil og Egnen deromkring. Han sagde ikke stort om det; men man vidste, hvad han tænkte.

»Domtaarnet« var for øvrigt et Sted, hvor der kom mange. Da Koch hørte, at en højere Embedsmand i Ribe havde betegnet sig som højkirkelig, sagde han: »Ja, det er rigtigt; for hans Besøg i Kirken gælder væsentlig Taarnet.«

Naar Koch gik inde i Domkirken, var det ikke mindst de gamle Epitafier og Ligsten, han var optaget af. Han saa paa Portrætterne og vidste Besked med dem alle. Flere af dem forestillede Folk af hans Slægt, fra Reformationstiden og senere. Ligstenenes Tegn og Symboler kunde han tyde. Dem var der Tanker og Fromhed i. De ældste var de middelalderlige, som havde været dækket af en Messingplade ligesom Erik Menveds og Dronning Ingeborgs i Ringsted. Men Pladerne havde man solgt som gammelt Metal, den sidste, da man i 1790'erne »restaurerede« Domkirken, og af det Billede, de

¹⁾ De Breve, som her er benyttet ved Behandlingen af Harboøresagen, findes — naturligvis bortset fra Balslevs Brev til Moe efter Offentliggørelsen — i Rigsarkivet (Cultus-Min., 1. Dept. TT 1726) og for et enkelt Vedkommende (Min. Skr. af 13. April 1894) i Ribe Bispearkiv. En Samtale mellem Moe og Balslev kort før 21. Maj 1894, gengivet af Moe i hans Livserindringer (anf. Skr., S. 97—99), har der ikke været Grund til her at komme ind paa, dels fordi den i Virkeligheden ikke meddeler noget nyt ud over de skriftlige Aktstykker, dels fordi man jo ingen Sikkerhed har for, at Replikkerne i en saadan længere Ordveksel er korrekt gengivet.

havde baaret, var der i Stenen kun en rund Fordybning tilbage — Hovedet — og nedenunder en smal, spids Trekant; det var Mærket efter de sammenlagte Hænder, foldede paa den Tids Maade under Hagen. Ogsaa det havde jo noget at sige.

Og saa var der de mange Indskrifter. Koch havde Taalmodighed og Indsigt til at læse dem. Og da han havde været i Ribe nogle Aar, anskaffede han sig en lille Bog, hvori han skrev dem op. Efterhaanden havde han vist dem alle. Det var ingenlunde blot historisk Interesse.

Det var en stilfærdig Form for Opbyggelse. Den dybe Gudsfrygt og det Kristenhaab, som talte ud af disse Minder, mest fra de første 100 Aar efter Reformationen, greb ham, og engang imellem brød han sin Tavshed og fortalte sine nærmeste lidt om det.

Ved enkelte Lejligheder — f. Eks. ved et stort Skolemøde og ved Besøg af Eleverne fra Askov Højskole — holdt han, staaende paa Kortrappen, et kort Foredrag om Domkirken. Engang begyndte han saadan: »Naar man gaar i Heden, kan det ske, at man pludselig finder Skovbund. Der er ingen Træer mere, men Skovbundens Planter er der endnu. De fortæller om den Skov, som stod der i gamle Dage. Og saadan er det ogsaa, naar man gaar i Domkirken. Der ser man for sine Øjne Vidnesbyrdene om fordums Tider, der ejede en Storhed, som for længst er svunden.« Og saa fortalte han om de fordums Tider og pegede paa Minderne, som var tilbage.

Stiftsprovst Koch.

En af de store fra Ribes Fortid, som han holdt meget af, var Anders Sørensen Vedel. Det harmede ham, at man havde kunnet lave Stenen fra den Mands Grav til Trappetrin, og han arbejdede for at faa skaffet en Bevilling til en ny Mindesten over ham i Domkirken. Den gamle Ligsten kendte man fra en Tegning af Abildgaard. Den havde en Ramme med Symboler omkring en Indskrift. Paa den nye Mindesten af hvidt Marmor, som blev rejst i den nordre Korsarm, blev Rammen gengivet, og i Midten blev Vedels Billede udhugget.

Ogsaa Hans Tausen søgte Koch at faa rejst et Mindesmærke for i Anledning af 400-Aaret for hans Fødsel 1894. Professor Ludvig Fenger var her hans Raadgiver, ligesom han ivrig for Sagen. Der var Tale om en Statue; men man endte med at foreslaa et stort Maleri i Lighed med Lutherbilledet i Helligaandskirken. Det tænkte anbragt paa den østlige Væg i det yderste nordre Sideskib og skulde forestille Tausen prædikende paa Kirkegaarden i Viborg. Professor Axel Helsted malede en Skitse dertil. Finansudvalget besøgte Domkirken

den Sommer, og Koch foreviste Skitsen og talte til dem for at vinde dem for Planen. Det lykkedes ikke. Det vilde have glædet ham, hvis han havde vidst om Bjergs skønne Tausenstatue, der nu er rejst ved Domkirken.

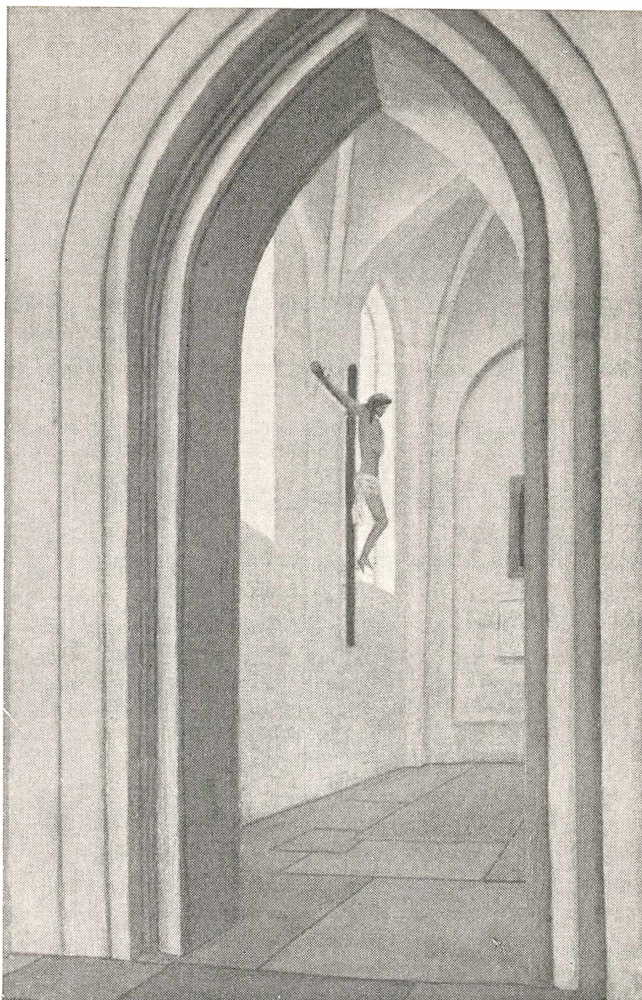
I hele Kochs Embedstid stod Domkirken i Restaureringens Tegn. Nogle Maaneder efter, at han i 1885 var kommen til Ribe, blev Istand-sættelsen af det store Taarn færdig. Man havde været nødt til at tage den først, fordi Taarnet truede med at styrte ned. Nu stod det i sin Skønhed. Selve Kirken skulde vente til en belejligere Tid. Imidlertid viste det sig netop i dette Foraar, at selve Kirken var truet. I og for sig var det en gammel Historie, som gik tilbage til Midten af det 13. Aarhundrede. Da var det flade Træloft, som oprindeligt havde dækket Hovedskibet, blevet fjærnet, maaske ved Ildebrand, og saa havde man indsat de store, smukke Hvælvinger i Steden for. Deres Tryk var imidlertid for stærkt for de Mure, der skulde bære dem, saa Murene begyndte at skride ud til Siderne. Ved forskellige Foranstaltninger modvirkede man dette. Men langsomt gjorde Trykket alligevel sit Værk. Det forplantede sig til Sideskibene, hvis Mure kom til at hælde udad, og nu i 1885 viste det sig, at en af de store Piller mellem det inderste og det yderste Sideskib mod Nord var revnet fra øverst til nederst, endda baade paa langs og paa tværs, saa den var delt i 4 Dele. Man kunde se igennem den. Pillen stod lige ud for en af de Gjordbuer, som bar Hovedskibets Hvælvinger, saa det var klart, at det var deroppefra, Ulykken stammede. Murværket var aabenbart i Bevægelse i hele den vældige Bygning.

I Ribe var man opskræmt. Og der syntes ikke at skulle ske noget. Det særlige Syn, som havde Ansvar for Domkirken, havde ikke meldt sit Komme. Da tog Stiftsprovst Koch et kraftigt Skridt. En Dag i Juni tog han sine to Synsmænd med hen i Domkirken og holdt et almindeligt Provstesyn. En Udskrift af Synsprotokollen, hvori den revnede Pilles Tilstand konstateredes, blev sammen med en nærmere Redegørelse fra Kirkens Arkitekt H. C. Amberg¹⁾ sendt til Biskoppen for at gaa videre til Ministeriet. Koch vidste selvfølgelig saa udmærket, hvor uregelmæssig hans Fremgangsmaade var; men nu *skulde* der ske noget! Det samme vidste Biskop Balslev; men han sluttede sig til og indsendte Sagen med en Skrivelse, hvori han opfordrede Ministeriet til at lade det særlige Syn komme snart for at »tage Bestemmelse om de Arbejder, der maatte anses for uopsættelige.«²⁾ 18. Juni afgik Sagen fra Biskoppen, og allerede 24. Juni sendte Ministeriet Svar. Det indeholdt en Næse til Stiftsprovsten, idet han fik tilkendegivet, at Provstesynet »havde savnet Berettigelse til at foretage den paagældende Forretning.«³⁾ Han tog Næsen med stor Fornøjelse; for nu kom der Gang i Sagen. Ministeriet mobiliserede straks det særlige Syn, som mødte i Ribe 9. Juli. Det skrev, at det maatte indrømmes, at »det ikke var ganske uden Grund, at der i Menigheden havde udbredt sig Frygt for en Nedstyrtning af dette Parti af Kirken«, og der skulde snarest gribes ind.³⁾

¹⁾ Hans Christian Amberg, 1837—1919, titulær Professor 1894.

²⁾ Rigsarkivet, Cultus-Min., 1. Dept. L. L. 839.

³⁾ J. Helms og H. C. Amberg, Ribe Domkirke, 1906, S. 35 flg.; 37.

Ribe Domkirkes yderste nordre Sideskib. Maleri af Groth.
Spidsbuen i Forgrunden sidder i en af Ambergs Støttemure fra 1886.

Det særlige Syn sømlede sig om en Plan, som Amberg havde ud-tænkt. Den gik ud paa at opføre Tværmure gennem de yderste Side-skibe og derfra rejse Stræbebuer, som uden at være synlige udefra ramte Hovedskibets Sidemure der, hvor de store Hvælvingers Gjord-buer øvede deres Tryk. I Foraaret 1886 begyndte Arbejdet herpaa, og i Løbet af et halvt Aar var Domkirken sikret mod Faren for Nedstyrtning.

Under Murarbejderne i det søndre yderste Sideskib blev der gjort nogle Gravfund. Koch var særlig optaget af, at man fandt Biskop Thuras Kiste. Denne Biskop havde været de tre Brødre Brorsons Vel-ynder i deres unge Dage. Selv var han Digter; han har skrevet Salmen »Naar skal da min Tid faa Ende.« For Katedralskolen havde

han haft megen Betydning. En Aften i 1731, da han gik ned fra sit Studereværelse i Mørke, faldt han paa Trappen og fik et voldsomt Slag i Hovedet, som medførte hans Død. Koch skriver: »1886 bleve hans Ben optagne og flyttede. Hans Kranium udviste et stærkt Brud paa Pandebenet over venstre Øje. Hans Ben nedlagdes i en Grav i søndre Sideskib Vesten for Nedgangen til Kælderen under Skeels Kapel. I Aaret 1894 anbragte vi en ældre, afslidt Ligsten derover, hvori vi lode indhugge en kort Indskrift o: Navn og Aarstal.«¹⁾

Naar her nævnes 1894, beror det paa, at da begyndte den store, tiaarige Restaurering af Domkirken. Der gik altsaa 8 Aar efter Hvælvingernes Sikring, inden man kunde faa sig bestemt til at tage fat paa dette Arbejde, og i disse Aar fortsattes den Strid, som allerede tidligere havde staaet paa, Striden om, hvorvidt Domkirken skulde føres tilbage til sin oprindelige romanske Stil, saa bl. a. de yderste Sideskibe, der var en senere Tilføjelse i gotisk Stil, maatte sløjfes.

For dette »stilkorrekte« Princip havde den fremragende Arkitekt, Professor H. Storck — Kirkearkitekturens Laub — kæmpet.²⁾ Den førende paa modsat Side var Jacob Helms, Kochs Kollega og gode Ven fra Adjunkttiden, nu fynsk Landsbypræst og berømt Arkitekturhistoriker.³⁾ Helms vilde, at Domkirken skulde have Lov at staa saadan, som Tider og Slægter havde bygget paa den. Biskop Balslev var for længst gaaet ind for samme Betragtning. I det Kochske Hjem — som vist i det hele i Ribe — var man levende med paa denne Side. Man vilde ikke, at det festlige Lys fra de store, gotiske Vinduer skulde forsvinde, at Danmarks eneste femskibede Kirke skulde skæres ned til en treskibet. Man vilde ikke have en anden Domkirke end den, man elskede, og man gik i Frygt for, at der ovre i København skulde blive gennemtvunget et Indgreb, som der aldrig vilde kunne bødes paa.

Derfor følte det som en Befrielse, da Helms' Betragtning vandt Sejr, og Restaureringen blev overdraget Professor Amberg, som havde staaet sammen med ham. Og da det filosofiske Fakultet netop 1894 gjorde Helms til Æresdoktor, hilste man det med Glæde. Amberg udtalte sig med stor Bitterhed om den stilkorrekte Restaurering, som Viborg Domkirke nogle Aar før havde undergaaet. »Det var Høyens Tunge«, sagde han, »som slikkede Hvælvingerne af Viborg Domkirke, saa den fik fladt Loft,« og han tilføjede: »Jeg vilde have paataget mig lettere at bevare Hvælvingerne i Viborg Domkirke end dem her i Ribe.«

Restaureringen medførte, at Domkirken maatte lukkes for Gudstjeneste og dens Menighed ty til St. Catharinæ Kirke. Det var svært for Koch. Ved en Sammenkomst i sit Hjem, hvor han lykønskede Amberg til den Opgave, der nu var ham betroet, talte han om den Glæde, det vilde være for Arkitekten den Dag, Værket var fuldendt,

¹⁾ Skrevet i Marginen af Kochs Eksemplar af Frost, Efterretninger om Ribe Domkirke, paa det Sted, hvor Thuras Død omtales.

²⁾ Herman Baagøe Storck, 1839—1922; har restaureret Helligaandskirken i København, Bjernede Kirke, Marie Kirke og Kloster i Helsingør samt St. Bendts Kirke i Ringsted.

³⁾ Jacob Helms, 1824—1906, Adjunkt i Ribe 1850, Sognepræst i Janderup 1869, i Skellerup 1874 til sin Død, har skrevet en Række Værker om kirkelig Arkitektur, deriblandt Hovedværket »Ribe Domkirke«, 1870.

at se »en ny Klerus« drage ind i den gamle Kirke. At han selv ikke skulde være med den Dag, forudsaa han jo.

Koch blev beskikket som stedligt Medlem af den Komité, der ledede Restaureringen. Han tog Hvervet op med stor Interesse. Daglig fulgte han Arbejdet og optegnede, hvad der blev udført eller fundet. Et Brev fra Professor Ludv. Fenger, der ogsaa var Medlem af Komiteen, (4. April 94), viser, at Koch paa dennes Vegne har ordnet med Ribe Byraad nogle Spørgsmaal vedrørende Afgravningen af det forhøjede Jordsmon omkring Domkirken. Samarbejdet med Professor Amberg havde han Glæde af. Han skattede denne Arkitekts historiske Forstaaelse og hans Pietet over for de svundne Tiders Arv.

Efter Kochs Død skriver Ludv. Fenger til hans Hustru (8. Juli 95): »Hele Synet,¹⁾ og ikke mindst jeg, har sikkert Følelsen af, hvor meget vi have mistet i den fuldt paalidelige, praktiske og besindige Tilsynsmand paa Stedet, der saa godt kendte Kirken og saa levende med os delte Ønsket om, at den atter maatte fremtræde i den værdigste og skønneste Skikkelse. . . Den Fasthed, parret med Besindighed, den Velvilje over for Sagen og Personerne, som vi allerede havde lært at skatte, vil kunne komme til at savnes ved mange fremtidige Afgørelser.« Helms skriver (10. Juli 95): »I det Forhold, hvori Koch og jeg paa vore gamle Dage igen havde faaet en Gerning sammen i Ribe — nu med Hensyn til Domkirkens Istandsættelse — er hans Bortgang bleven følt som et stort Tab, hvorom flere Breve, jeg har faaet fra [Komiteens Formand,] Dr. Henry Petersen og andre, yderligere have vidnet.« Og noget senere (29. Aug. 95): »Det har været med meget stor Interesse, men tillige med en meget vemodblandet Glæde, at jeg har læst og gjort Uddrag af Deres Mands saa righoldige og omhyggelige Optegnelser . . . om de i forrige Efteraar foretagne Udgravninger og de forskellige, meget interessante Forhold, som da kom for Dagen. Med hvor varm Kærlighed og Iver Deres Mand tog sig af alle Forhold, der angik Domkirkens Historie og Restauration, vil den af ham førte Protokol bevare et klart talende Vidnesbyrd om.«

Koch nærrede Betænkelse ved Tanken om at flytte Alteret fra Apsis frem under Kirkens Kuppel. Om det kunde være lykkedes ham at hindre denne Flytning, saa man var bleven fri for det lidet værdifulde Ciboriealter, lader sig jo ikke sige.

Vi vil slutte dette Afsnit med en Begivenhed, som fandt Sted i Sommeren 1894, da man søgte efter den sidste katolske Biskop Ivar Munks Grav i Vestenden af det yderste søndre Sideskib. Et Par Stole var sat frem, hvorpaa Professor Amberg og Stiftsprovsten sad. En Mand stod og kastede Jord op med sin Skovl. Ved Siden af stod Ulrikke og hendes yngste Broder. De var gaaet med derhen, da det jo var spændende. Hullet, der gravedes, blev imidlertid dybere og dybere, uden at noget interessant kom for Dagen. Saa med eet saa man, at der i en Skovlfuld Jord laa en gammel sort Klud. Stiftsprovsten tog den paa sin Stok; men Ulrikke tog den op og vendte og drejede den. »Jeg tror da, det maa være en Bispehue,« siger hun pludselig og holdt den op, saadan at man kunde se de to Spidser.

¹⁾ »: Restaureringskomiteen.

Der var ingen Tvivl mulig. Ved nærmere Undersøgelse saa man et Broderi, der viste et Billede af Marias Bebudelse ganske som paa Ivar Munks Bispehue paa hans Ligsten, og hermed var da Beviset ført for, at hans Grav var funden. Der ligger nu hans Ligsten. Bispehuen ser man i Nationalmuseet.

Aaret 1895 kom. Biskop Balslev, som den 10. Januar fyldte 90, indgav Afskedsansøgning. Fra Kirkeministeren kom der Forespørgsel til Stiftsprovst Koch, om han vilde modtage Bispeembedet. Det vilde han ikke.

Paa Fødselsdagen samlede Biskop Balslev sine Børn, Svigerbørn og Børnebørn. Det var gribende, da den gamle Mand ved Bordet rejste sig og fortalte om sit Liv, lige fra han var en lille svagelig Dreng i Haarslev Præstegaard. Hans Yndlingssalmer blev sunget. Det var »Op, Sjæl, bryd Søvnens af« og »Den Grund, hvorpaa jeg bygger«.

Nogle Dage efter holdt han sin sidste Ordination. Der var 4 Graders Kulde *inde* i St. Catharinæ Kirke. Han holdt sin Tale; men under Ritualiet med Haandspaalæggelsen saa han ængstende daarlig ud og syntes at have svært ved at gennemføre Handlingen. Det lykkedes dog, og det viste sig, at det blot var et Ildebefindende, som han af og til var ude for. Om Aftenen ved den smukke Fest, som han og hans Hustru efter Sædvane beredte for Ordinanderne og deres Familie, var han helt sig selv. Der hvilede en særlig køn, alvorlig Stemning over denne Fest. Pastor N. Juhl — den senere Sognepræst ved Esajaskirken, — som var en af Ordinanderne, talte ved Bordet og fortalte, at Professor Westergaard havde sagt til ham: »De er da glad ved, at De skal ordineres af gamle Biskop Balslev.« Det glædede øjensynlig den gamle.

I Begyndelsen af Marts blev baade han og hans Hustru forkølede. Hos ham var Modstandskraften nu ganske svag. Han sov hen den 11. Marts. Hans Hustru fik Lungebetændelse og døde den 23. April. Et godt Hjem var lukket. For de unge i Slægten var det forunderligt, at den elskelige Bedstefader og Bedstemoder var borte.

Ved Biskop Balslevs Begravelse holdt Stiftsprovst Koch følgende Tale:¹⁾

»Udrundne er de gamle Dage
som Floder i det store Hav.

»Disse Digterens Ord kan vi vel sige her; thi det var en lang Række Dage, der her randt ud. Født i Aarhundredets første Femaar levede han indtil dets sidste Femaar. Det 19. Aarhundredes Former for Menneskeliv og Samfundsforhold, dets Skikke og Tanker er nu ogsaa snart udrundne som gamle Dage. Og »som Floder i det store Hav«; thi snart slettes Dagenes Spor, og Indholdet glemmes. Og ak! saaledes er det jo med mange Mennesker, der kun har det forkrænkkelige og omskiftelige at leve i. Det gælder dog om for et Menneske

¹⁾ Gengivet efter Referat af Gabriel Koch i »Herning Folkeblad« (16. Marts 1895). Her let forkortet.

at faa et Indhold, der kan bestaa og vare, naar de gamle Dage bliver som Floder i Havet, og alt det forgængelige bortskylles.

»Det opnaaede Hovedsmanden i Kapernaum ved den Bøn til Jesus: »Herre, sig ikkun et Ord, saa bliver min Tjener helbredet.« Det stærke Ord sagde Jesus og hjalp ham. Og det har Herren sagt til mangt et Menneske, der bad ham i sin Nød: »Sig ikkun et Ord.« Denne Bøn var tidlig fremme i vor kære Biskops Liv. I sit Hjem havde han faaet Vejvisningen; men dette er eet; et andet er den personlige Forbindelse med Herren. Som ungt Menneske blev han i en Kirke dybt greben af Ordene i Kingos Salme: »Op Sjæl, bryd Søvn af og se til Jesu Grav!« Og siden hørte den Salme til Biskoppens kæreste. Og han har ofte siden haft den Bøn i sin Sjæl: »Herre, sig ikkun et Ord!«

»Han bad den i Sorgens Dage; thi han var en Mand, prøvet i Sorger, Smarter og store Tab. Midt i dem bad han den Bøn, og dette »at være rolig« laa ikke blot i hans Natur, men var ogsaa en Naadegave, et Svar paa hans Bøn.

»Og han bad den i Kampens Dage, naar han ofte som Præst og Biskop stod i de vanskelige Afgørelser, og hans Hjerte kunde vaande sig herunder. Saa bad han Herren om at sige et stærkt Ord til ham, som kunde gøre det stille.

»Men naar et Menneske med denne Bøn vedbliver at søge Hjælp hos ham, der er Livets Kilde, saa faar det Menneske selv den Naadegave at kunne sige andre saadanne smaa Ord, som bringer Velsignelse. Noget af denne Naadegave havde den gamle Biskop. Den Hilsen har jeg faaet fra Mennesker paa det Sted, hvor han øvede sin første Præstegerning: »Vi husker et Ord, han da sagde til os, og som hjalp os.« Og ved sine Visitatser kunde han oftere ligesom skære en lille Strimmel ud af Præstens Tekst og der sige et lille Ord, enfoldigt og jævnt, men saaledes, at vi ikke glemte det. Saa blev der Glæde hos de Mennesker, der elskede vor Herre Jesus; de gik ikke tomme hjem, men havde faaet et Ord med fra deres Biskop. Ogsaa de Præster, han indviede, bærer ofte fra deres Ordination med sig et saadant lille Ord med Styrke i, som den gamle Biskop fik Naade til at sige dem, og som var værd at betænke.

»Som Biskop havde han en Bestyrelsens Gave. Hans Studereværelse var baade en Skrivestue og en Regnestue. Men naar Dagens Gerning var endt — ofte sent, — saa tog han sig en Time i den samme Stue og holdt der et lille aandeligt Selskab. Han bad saa for Præsterne og for Kirken. Og saa for sine nærmeste, som han delte i to Flokke: den Flok, der var draget ud af denne Verden, og den, der blev tilbage. Han havde mange i hver Flok. Han bad ogsaa for sig selv, idet han ofte tænkte paa Døden og dens Gru, bad om, at Herren selv vilde komme og tage ham ved Haanden og hjælpe ham gennem den mørke Port. Vi tør ogsaa sige, at Herren opfyldte den Bøn, da han saa stille lod ham sove hen.

»Og een Ting endnu til eder og til mig selv! I her i Ribe og Omegn, som holdt af ham, fordi I saa hans Mildhed og Kærlighed! Lad os dog huske dette, at hvo der i ham kun saa den milde, venlige Mand, men ikke opdagede, at han tillige var en Troens Mand, som levede sit

Liv i Bønnens Samfund med Herren, den har misforstaaet ham og har kun slet udbyttet hans Personlighed.

»Og saa Farvel fra os alle, fra hans Hustru og hans nærmeste! Et Farvel, som for hver iblandt eder, der tror paa den Herre Jesus Kristus, betyder, at der engang skal lyde et »God Dag« paa den store Dag.« —

Da Stiftsprovst Koch holdt denne Tale, var han selv ikke rask, og i de følgende Uger tog Sygdommen Overhaand. Med stor Anstrengelse opfyldte han sine Embedspligter, og noget før Pinse maatte han rejse til København for at søge Lægehjælp. Det viste sig, at Sygdommen var Kræft. Han gennemgik en Operation, der bragte Lindring uden at kunne fjerne Ondet, og det gik ned ad Bakke. For hans Hustru og Børn var det tungt at se den før saa stærke Mand blive brudt ned Tomme for Tomme. Men gennem de Ord, han talte, og gennem det, han *var*, fik denne Tid maaske lige saa stor Betydning for dem, som hele hans Liv havde haft.

Efter Operationen, som foregik paa Kommunehospitalet, tog han og hans Hustru til Ubberup. Carl havde her i nogle Aar været Kapellan hos Valgmenighedspræst Hoff og var nu efter Hoff's Forflyttelse til Vartov bleven hans Eftermand. Derved var hans Kapellanbolig bleven ledig, og her fik Kochs nu Ophold. Ulrikke og den yngste Søn var hos dem.

De første Dage derude gik helt godt. Koch glædede sig over den Kærlighed, der blev vist ham af Søn og Svigerdatter og fra Valgmenighedens Side. Det var dejligt Sommervej, saa han kunde sidde ude paa Kirkepladsen. Han læste en Del i Brorsons Salmer. Ogsaa andre Salmer læste han og talte om. Hustruens Ungpigebreve fra 1849 — 50¹⁾ var ved Biskop Balslevs Død kommet i hendes Eje. Dem glædede han sig ved at læse. »Moder har været en god Pige,« sagde han.

En Dag var han ovre i Præstegaardshaven og sad paa Plænen i Solskinnet. Her talte han stærkt bevæget om det gamle Spørgsmaal: »Var det ret, at jeg ikke tog imod Kaldelsen til Døstrup i 1865?« Han havde i alle Aarene fulgt, hvad der skete dernede — og i det hele i Sønderjylland —, og i Ribetiden havde han med sin Familie hvert Aar gæstet sit Fødested. Det var aabenbart slet ikke saadan, at han ventede Svar paa sit Spørgsmaal. Han maatte blot have Luft for sine Tanker.

Et Par Dage efter, da Befindendet var ringere, sagde han: »Det har været mig en meget svær Tanke at skulle skilles fra mit Embede; men nu har Gud gjort det let for mig.«

Gennem hele hans Liv havde Følelsen af at være en Synder været stærk hos ham. »Dette følte han som den inderste Vished, der laa dybere end alle Sandheder,« siger Carl og tilføjer: »Derfra kom den dybe Alvor, som var over ham, og som vi aldrig kan glemme.« Under Sygdomstiden havde man atter og atter mærket dette. At gaa frelst hjem stod ikke for ham som noget selvfølgeligt — langt fra, — men som noget, der kun var muligt ved ren Naade fra Gud. Derfor drejede hans Tanker sig om Jesus som Forsoneren, og her havde han sit faste

1) Se ovenfor S. 39 flg.

Støttepunkt. Netop i disse Dage i Ubberup kom dette dobbelte frem. Han var stærkt optaget af Salmen »Gud, efter dig jeg længes«. Den svarede helt til hans Tanker, og han kunde give gribende Udtryk for Foreningen af Frygt og Bæven med Frimodighed.

Om Søndagen var han til Gudstjeneste i Valgmenighedskirken, hvor Carl prædikede. Han sang Salmerne med. »Det var en god Prædiken,« sagde han bagefter.

Den 2. Juli efter en urolig Nat med Tordenvejr følte han sig ild. Han sagde, at han vilde til Alters. Han og hans Hustru sad sammen i Sofaen, og Carl gav dem Nadveren. Det var en højtidsfuld Stund. Der var hvid Dug og tændte Lys paa Bordet. De havde valgt Salmerne »Til dig alene, Herre Krist« og »Min Jesus, lad mit Hjerte faa.« Da Altergangen var forbi, sagde Stiftsprovsten: »Nu har jeg knyttet mig fast til min Frelasers Legeme og Blod, og ham vil jeg ikke slippe.« Da der saa blev sagt: »Han slipper heller ikke dig,« svarede han: »Nej, men jeg slipper ikke ham.«

Efter nogle Timers Hvile paakom der ham en stærk Aandenød, som ikke kunde standse. Det var Dødskampen. Den blev svær. Da den begyndte, sagde han:

»Jeg var i Dag min Jesu Gæst;
o Sjæl, betænk den høje Fest.«

Han var klart bevidst til det sidste og sagde af og til, om end med Vanskelighed paa Grund af Aandenøden, nogle Ord. Deriblandt var Bekendelsen: »Jeg er en stor Synder for Gud.« Da Ulrikke takkede ham, fordi han havde været saadan en god Fader, sagde han: »I har en god Fader i Himlen; ham skal I holde jer nær, nær til.« Engang sagde han: »Abraham holdt fast ved Forjættelsen; de troede, skønt de ikke saa; saadan skal vi ikke gruble over, hvad vi skal se lige i Døden; men vi skal holde os nær til Guds Forjættelse.« Noget efter rakte han Hænderne ligesom velsignende mod Hustruen og Børnene og sagde: »Gud bevare jer alle paa sine Veje!« Umiddelbart, før han udaandede, foldede han sine Hænder. De, der kendte ham, vidste, at dette havde noget at betyde. Saa drog han nogle dybe Suk. Han var borte. Klokken var 9^{1/2}, og Aftenklokken ringede ovre fra Kirken.¹⁾

Af Børnene havde Gabriel ikke været til Stede. Han var som Provst til Landemode i Ribe.

Ved Begravelsen i Ribe den 9. Juli talte — foruden Gabriel og Carl — Biskop V. Gøtzsche og Kochs Ven og Medarbejder, Pastor J. E. L. Lauesen, der var residerende Kapellan ved Domkirken.

Julen 1895 blev svær. Savnet var stort. Til Fru Koch, som endnu boede i Hjemmet i Ribe, kom der Juleaften et Digt fra Carl, som bragte Trøst. Det hentydede til en Drøm, hun gennem sit Liv havde drømt mange Gange. Hun kaldte den sin Kirkedrøm. Hun drømte,

¹⁾ Ved Skildringen er her benyttet et Brev fra Ulrikke, skrevet til Gabriel Dagen efter Kochs Død, samt Carls Tale i »Mindeblade fra Stiftsprovst C. F. Kochs Jordefærd«, 1895.

at hun stod paa en høj Bakke og saa ud over et vidtstrakt Landskab, saadan som man har det i Vestjylland. Neden for Bakken laa der en stor Kirke, som kunde det være en Domkirke; men længere ude saa hun mange hvide Kirker. Naar hun havde haft denne Drøm, fortalte hun det gerne og var saa glad. Man mærkede, at hun lagde en dybere Betydning i den. Carls Digt lød saadan:¹⁾

Til Moder.

Du saa saa mange Kirker i Drømme fra Bakkens Top,
de lyste saa hvidt i Heden, de peged mod Himlen op;
du viste os Børn de Punkter, der lyser i Verdens Land,
nu kommer vi til dig, Moder, og takker saa godt, vi kan.

Du tændte for os paa Træet vel hundrede Lys saa smaa,
saa Øjet er ved at fyldes, hver Gang vi tænker derpaa;
og Lysene vinked opad, de peged til Træets Tind,
men du os højere vinked, du peged i Himlen ind.

Nu kommer igen den søde, velsignede Julekvæld;
nu strømmer igen til Sjælen de tusinde Minders Væld;
det hvisker om gamle Dage, dengang vi var ganske smaa;
det er, som vi stod paa Bakken og Kirker i Heden saa.

Ja, er der end Slør for Øjet af Taarernes stille Strøm,
vi glemmer dog ikke, Moder, din dejlige Kirkedrøm.
Og bliver vor Juleaften end skygget af Sorg og Savn,
det naar os dog nok, det Lyshav, der straalere fra Jesu Navn.

Over og omkring Digtet havde Carl tegnet en Vignet eller Ramme, hvor man saa Ribe Domkirke og Døstrup Kirke øverst og derefter Vildbjerg, Vejrum, Herning og Ubberup Kirker. —

I Foraaret 1896 flyttede Stiftsprovstinde Koch til København. Hun fik Bolig paa Østerbro i Livjærgade. Ulrikke og den yngste Søn, som nu var Student, boede hos hende, og hun skabte paa ny et hyggeligt Hjem for dem.

Skønt hendes Hjerteonde var blevet værre, saa hun af og til havde alvorlige Anfald, kunde hun dog deltage noget i Menighedslivet. Særlig glad var hun ved en Bibelkreds, som lededes af Biblioteksassistent H. O. Lange.

Søndag Eftermiddag den 21. Marts 1897 var hun taget ud til Diakonissestiftelsen for at gøre et Sygebesøg. Her fik hun et Hjerteanfald og døde i Løbet af faa Minutter. Datteren og Sønnen blev kaldt derud. De blev modtaget med stor Kærlighed af Forstanderinden, Søster Sophie Zahrtmann, som meddelte dem det overvældende Budskab om

¹⁾ I sin Bog »Fra Bakkens Top«, 1906, har Carl Koch udgivet Digtet i en lidt udvidet Skikkelse, saadan at det blev forstaaeligt for fremmede. Det er Kirkedrømmen, der har givet Bogen Navn. Efter hans Død er det udgivet i sin oprindelige Skikkelse i »Livets Brød«, 1926. Her findes ogsaa den Vignet, han havde tegnet om Digtet, da han sendte det til sin Moder.

deres Moders pludselige Bortgang og førte dem ind i det lille Værelse bag Portstuen, hvor de saa hende ligge, hvid og skøn i Døden.

En af de første Dage derefter skulde Ulrikke tage nogle Penge i Husholdningskassen og blev overrasket ved her at finde en lille Seddel med Moderens Haandskrift. Blækket saa friskt ud, saa det, der stod, var aabenbart skrevet ganske nylig. Der stod dette:

»Se, jeg er Herrens Tjenerinde, hvcr vilde jeg gerne rigtig kunne sige det, men det er ikke altid saa let. Men jeg vil gøre mig Umage for at lære det rigtig. Jeg ved jo, at som Herren gør det, er det bedst.

Ja, Herre, du skal raade,
jeg blindt dig tror.
Ved hver en Livets Gaade
du staar ved Ror.
Tag mine Hænder baade
og led mig saa,
at jeg engang af Naade
kan Himlen naa.

Paa dit Ord, Herre.«

Fru Koch blev begravet ved sin Mands Side paa Ribe Kirkegaard.

Stiftsprovstinde Koch

Stiftsprovst C. F. Koch og Hustru var mine Forældre. Jeg har saa vidt muligt undgaaet at lade dette træde frem her i Bogen, da jeg ønskede at holde mig selv udenfor. Af samme Grund har jeg heller ikke fortalt noget nævneværdigt om mine egne Oplevelser med Forældrene, skønt jeg undertiden har været fristet dertil.

Jeg var deres yngste Barn og mistede dem allerede, da jeg var i Tyveaarsalderen. Men desuagtet har de gennem hele mit Liv haft en uberegnelig Betydning for mig, og jeg har glædet mig til her som Slutning at udtrykke min dybe Taknemmelighed mod mine elskede Forældre.

AF *L. J. Koch* ER TIDLIGERE UDKOMMET

Paulus som Karakter, 2. Udgave, 1917.

Udsolgt. Kan faas i svensk Oversættelse: **Paulus som personlighet**, 1923.

Hans Adolf Brorson og hans Psalmer, 1918. Udsolgt.

Om Præsteuddannelsen, 1924.

Søster Sophie Zahrtmann, en Skildring, 1925.

Fortolkning til Paulus' andet Brev til Korinthierne, 2. Udgave, 1927.

Salmedigteren Brorson, 2. Udgave, 1932. Udsolgt.

Brorson-Studier, 1936.

Tro og Tjeneste, Den danske Diakonissestiftelse 1863—1891, 1938.

Paulus, et Livsbillede, 2. Udgave, 1941.

Fortolkning til Johannesbrevene, 1943.

